P. H. CHOMBART DE LAUWE

PENTRU O SOCIOLOGIE A ASPIRAȚIILOR

EDITURA
DACIA

Lei 6

Ediție îngrijită și postfață:
dr. FRED MAHLER
Traducere de:
ROLA MAHLER

PAUL-HENRY CHOMBART DE LAUWE
POUR UNE SOCIOLOGIE DES ASPIRATIONS

Éléments
pour des perspectives nouvelles
en sciences humaines

1971 ÉDITIONS DENOËL/GONTHIER
deuxième édition

P. H. Chombart de Lauwe

PENTRU O SOCIOLOGIE A ASPIRAȚIILOR

(Elemente pentru noi perspective în științele umane)

EDITURA DACIA
CLUJ 1972

Coperta de: OCTAVIAN COSMAN

PREFAȚA LA EDIȚIA ROMÂNĂ

Am aflat cu mare bucurie despre inițiativa colegilor români de a traduce cartea despre sociologia aspirațiilor. Lectura acestor prime eseuri va pregăti, sper, o fructuoasă colaborare în viitor. Multe dintre preocupările noastre sînt comune, și în special cele referitoare la viitorul socialismului în lume. Iar studiul relațiilor dintre transformările tehnice, economice, sociale și rolul aspirațiilor, al intereselor, al nevoilor, oferă după părerea noastră o solidă bază de reflecție.

Cercetările comparative realizate în țările care au actualmente regimuri economice diferite, constituie partea cea mai fructuoasă a acestei inițiative. Comparația se extinde și la țările care se găsesc în stadii diferite ale industrializării și urbanizării. O nouă concepție despre dezvoltare, înfățișată ca o mișcare pornind de la aspirațiile proprii unei țări și nu ca o modernizare venită din exterior, apare ca o concluzie a anumitor lucrări, în special ale celor din țările Americii Latine. Nu este aceasta o concluzie aplicabilă și în țări europene ca Franța și România?

Așa cum am repetat-o adesea în cartea pe care o publicați, o problemă hotărîtoare a planificării este aceea a deciziei, ceea ce implică un răspuns nu numai la aspirațiile oamenilor de astăzi, ci și ale celor de mîine. In acest sens, nimic nu poate fi făcut fără tinerele generații, iar cercetările co-

legilor români despre tineret, evidențiază un astfel de efort de un deosebit interes. De altfel, România poate aduce soluții constructive la toate problemele care ne interesează în comun.

Ne așteptăm ca publicarea acestei cărți în România să însemne începutul unui dialog care să îmbogățească cercetările noastre și ne exprimăm recunoștința față de cei care și-au asumat publicarea traducerii.

Paul-Henry Chombart de Lauwe

Paris, martie 1972

ÎNTRODUCERE

1. IPOTEZE ASUPRA GENEZEI ŞI ROLULUI ASPIRAŢIILOR ŞI NEVOILOR ÎN SOCIETĂŢILE SECOLULUI XX

Bogate ori sărace, societăţile de la sfîrşitul secolului XX sînt marcate de lipsa de armonie dintre evoluţia nevoilor şi cea a tehnicilor, dintre aspiraţiile oamenilor şi lumea care se construieşte pentru ei. Această discrepanţă explică în parte contradicţia adesea semnalată între progresul ştiinţific şi decepţia ori neliniştea populaţiilor şi, în special, a tineretului.[1]

Dar care sînt nevoile persoanelor, ale grupurilor, ale societăţilor? Cum apar ele şi cum se modifică în cadrul uriaşelor transformări tehnice, economice, sociale la care asistăm? Studiul pe care

[1] Într-o cercetare în curs asupra aspiraţiilor şi a nevoilor în diverse medii sociale, un agricultor a răspuns la întrebarea privitoare la copii: „Pentru noi este îngrijorător să ne gîndim la cei care vor să rămînă în această meserie. Sînt puţine şcoli de specialitate pentru a-i putea forma. După părerea mea o şcoală de agricultură, în adevăratul sens, nici nu există . . .".

Pe de altă parte, un inginer dintr-o întreprindere pariziană ridica problema bine cunoscută a reorientării cadrelor: „Nici o întreprindere mare nu mai angajează oameni care au depăşit patruzeci de ani. Există, deci, oameni care pot fi perfect utilizaţi, sănătoşi, avînd experienţă, care ajung în situaţia de şomer oferită de cei responsabili cu surîsul pe buze, poate cu regrete, dar cu o certitudine implacabilă".

Alte exemple, mai şocante, din mediul muncitoresc, pun în evidenţă noile divergenţe între aspiraţiile personale şi

l-a întreprins Halbwachs pornind de la nevoi, trebuie astăzi complet revizuit. Trebuie ţinut seama mai puţin de nevoi cît de aspiraţii. Geneza şi rolul lor în transformările economice, sociale şi politice constituie un dublu proces, a cărui analiză n-a fost încă întreprinsă. Totuşi, el ar putea avea consecinţe decisive în explicarea schimbărilor de structuri şi în studiul previziunilor. O greşeală a funcţionalismului este poate tocmai aceea de a-l fi ignorat.

Divergenţele dintre aspiraţiile personale şi nevoile societăţii pun în special problema gradului de autonomie al persoanei în cadrul structurilor sociale şi al unui sistem economic dat. Sperăm că cercetarea noastră să aducă de asemeni unele elemente noi în probleme etice atît de des invocate în ultimii ani.[1]

Din această perspectivă am urmărit, prin observaţii riguroase asupra aceloraşi populaţii, pe de o parte condiţiile de viaţă şi structurile sociale, iar pe de altă parte reprezentările şi sistemele de valori. Am încercat astfel, în cursul diferitelor anchete, să punem în relief procesul de geneză şi de acţiune a aspiraţiilor şi nevoilor. Dar, pentru a progresa în această analiză este necesară o clarificare a conceptelor, a metodelor şi ipotezelor.

---

posibilităţile oferite de societate atît în domeniul producţiei cît şi în cel al educaţiei.

Paralel, o cercetare întreprinsă la Novosibirsk în Siberia, despre care au relatat la Paris Zamoşkin şi Şubkin, arată că meseriile cele mai dorite de copii fac parte dintre acelea care se încadrează cel mai greu în previziunile de plan. Dacă astfel de probleme se pun în ţări dezvoltate ca Franţa şi URSS, ce s-ar putea spune despre ţările cu o slabă industrializare, unde decalajul între aspiraţii şi mijloacele de satisfacere este de sute de ori mai mare?

[1] Ne referim în special la discuţiile care au avut loc la *Academia de Ştiinţe Morale şi Politice*, anterioare şedinţei în cadrul căreia a fost prezentat acest text.

În studiile mai vechi de economie, nevoia era adesea redusă la noţiunea de cerere. Conceptele de nevoie şi aspiraţie erau uneori chiar respinse sub pretextul dificultăţii definirii lor.

Astăzi, încă, cu toate eforturile a numeroşi economişti, această tendinţă se menţine în multe studii ale pieţii şi, uneori, chiar în pregătirea unor planuri de dezvoltare. Nu avem de-a face cu o falsă problemă care ascunde, de fapt, divergenţe mult mai profunde? În lucrările pluridisciplinare, psihosociologii ar trebui să-şi pună această problemă. Credem, că studiul raporturilor dintre cele două concepte, de nevoie şi aspiraţie, ar putea aduce unele elemente de răspuns în acest sens.

Să studiem, mai întîi, conceptul de nevoie. Obiectiv, el corespunde în cercetările noastre unui element exterior care nu poate lipsi fie în funcţionarea unui organism, cum este hrana, fie în viaţa socială a unei persoane în funcţie de statutul său, aşa cum este o locuinţă potrivită, fie în viaţa unui grup social pentru a putea să existe şi să-şi menţină echilibrul într-o anumită structură socială, aşa cum este sistemul de protecţie pe care-l cer sindicatele muncitoreşti. Este posibil ca astfel să se întocmească un inventar al nevoilor unei persoane, unui grup, unei întregi societăţi. Subiectiv, avem de a face cu o tensiune în care se găseşte individul ori grupul social atunci cînd este lipsit de acest element. Aşa cum spunea Murray, nevoia este o forţă care organizează percepţia, raţiunea, efortul şi acţiunea în aşa fel încît să transforme o situaţie existentă.

Am insistat adesea asupra distincţiei dintre nevoia-stare şi nevoia-obiect nu numai referitor la

nevoia alimentară, la nevoia de locuință, ci și la nevoia de considerație și comunicare, obiectul putînd fi un statut ori o altă persoană.

Referindu-ne la diverși autori, am făcut într-un mod diferit o altă distincție, ținînd seama de caracterul de necesitate propriu nevoii. Pe de o parte, exigențele naturii asupra cărora Marx a insistat îndelung și necesitățile de împrumut din mediul exterior, de care vorbește un autor ca Bonoure; pe de altă parte, exigențele ce apar în viața socială. Un membru al unei societăți, nu are nevoie numai de bunuri materiale pentru a supraviețui, ci trebuie să-și exercite și rolul social așteptat. La această obligație se adaugă aspirația de a trece pe o treaptă socială pe care el o socotește superioară, aspirația de a obține obiecte și un statut pe care nu-l putea pretinde pînă în prezent. Astfel, ajungem să separăm net, în privința vestmintelor ori a locuinței spre exemplu, pe de o parte o „aspirație la considerație" care presupune un mai mare prestigiu în perspectiva ascensiunii sociale, ori, cum spunea Veblen, de consum ostentativ și, pe de altă parte, „nevoia de a nu fi desconsiderat", care este, în special într-o familie cu un nivel scăzut de viață, necesitatea de a nu ajunge în rîndul sub-proletariatului, amenințare mereu prezentă în acest caz. Nu este vorba de o nuanță de limbaj, ci de o distincție radicală între două comportamente, separate de un prag al nivelului de viață, pe care noi le-am numit pe unul de preocupare, pe celălalt de interes liber. Vom vedea mai departe importanța fluctuațiilor în jurul acestui prag, în legătură cu conjunctura economică.

În raport cu nevoile, care sînt legate de impulsurile individului, ale ființei lui fizice și ale inconștientului său, ori în raport cu presiunile vieții sociale, aspirațiile corespund unor dorințe îndreptate spre un scop, o finalitate, un obiect. Bachelard

criticîndu-l cu finețe pe Bergson și amintindu-l pe poetul Rilke, situează individul în viață reală împins de arcul întins în spatele lui și antrenat de săgeata care-l atrage tot mai înainte. Nevoile și aspirațiile se confundă în acest punct ideal al vieții cotidiene, dar originea lor trebuie cercetată la doi poli opuși.

În psihologie și în sociologie aspirațiile pot fi definite în raport cu două curente de cercetare diferite. În psihologie „nivelul aspirațiilor" relativ la o sarcină care trebuiește îndeplinită, a fost măsurat cu precizie în laboratoare, de către numeroși autori, încă în lucrările germanilor Hoppe în 1930 și ale lui Kurt Lewin, înainte ca acesta din urmă să plece în Statele Unite. Textele lor sînt astăzi curent întrebuințate în studiile de orientare profesională.[1]

În sociologie, conceptul este și mai prost definit. Se vorbește despre aspirațiile umane, despre aspirațiile popoarelor, ale națiunilor. Bergson, spre exemplu, se interesează de aspirațiile umanității ori ale indivizilor. Nu-l preocupă de loc aspirațiile convergente ori divergente ale grupurilor în anumite situații reale legate de condițiile demografice și economice. Or, tocmai raporturile între aspirațiile personale și aspirațiile grupurilor

[1] În momentul redactării acestui text, n-am cunoscut cartea lui H. Cantril *The Patterns of Human Concerns* (citată în bibliografie), în care un capitol se intitulează „Geneza aspirațiilor". Din anumite puncte de vedere convergențele sînt evidente, dar ipotezele de la care pornesc lucrările, concluziile și unele aspecte de metodă sînt net diferite și uneori chiar divergente. Cantril nu se referă la Mac Cleland, de care este apropiat în anumite puncte, nici la lucrarea noastră despre nașterea aspirațiilor publicată în 1955 într-o culegere internațională și apoi în diverse reviste de sociologie. Multiplicitatea studiilor asupra aceleași teme, întreprinse de cercetători care se ignoră, subliniază de fapt interesul tot mai mare pentru aceste probleme.

ni se par nouă demne de atenţie. Grupurile urmăresc un ţel în funcţie de condiţiile economice impuse şi de ansamblul reprezentărilor, de sistemele de valori, de ideologii. Pentru indivizi, psihologii vorbesc nu numai de realizarea unei sarcini, ci de împlinirea personalităţii. Dar, această desăvîrşire nu este posibilă decît într-o societate, într-o cultură, într-un grup în care individul participă şi este mai mult ori mai puţin solidar cu aspiraţiile manifestate în cadrul lor.

Aspiraţiile sînt orientate de imagini, de semne, de simboluri. Legate de reprezentări, ele sînt comunicabile prin limbaj, atunci cînd nevoile şi dorinţele nu sînt direct exprimabile. Aspiraţiile cele mai personale poartă întotdeauna pecetea unei anumite societăţi. Individul, în cazul unei societăţi aflate la un anumit moment al istoriei, se îndreaptă către un obiect, împreună ori contra cuiva. Aspiraţia înseamnă rivalitate ori participare. Acest caracter ambiguu al aspiraţiei îi dă o importanţă specială în studiul raporturilor dintre persoană şi societate.

În situaţia istorică în care este observat individul, el este solicitat de foarte multe obiecte. El le acordă mai mult ori mai puţin interes. În funcţie de importanţa pe care le-o rezervă şi de condiţiile obiective în care poate avea loc alegerea, pot fi studiate nivelul aşteptărilor ori chiar nivelul aspiraţiilor. Aceasta apare cu claritate în studiul psihologilor asupra consumului. Noţiunea de interes este, deci, primordială cu atît mai mult cu cît ea ne permite să înţelegem cum modificările cadrului de existenţă şi dezvoltarea economică sînt în relaţie directă cu sistemul de valori. Dar noţiunea de interes poate duce la confuzii şi discuţiile care se duc despre „profit" pot fi un exemplu în acest sens. Interesul, luat aci în sensul său cel mai larg, poate fi dirijat fie spre activităţile culturale ori

filantropice numite „dezinteresate", tot aşa cum poate fi îndreptat spre obiecte materiale ori cîştiguri financiare. Interesul pe care-l acordăm unui obiect depinde de valoarea care-i este atribuită. Dincolo de alegerile succesive, legate de interesul mai mic ori mai mare, de situaţiile diferite, o aceeaşi aspiraţie se poate preciza, se poate fixa şi realiza progresiv.

Această aspiraţie se realizează întotdeauna într-o societate, în anumite dimensiuni de timp şi de spaţiu, în anumite sisteme economice şi politice proprii. În acest caz, aspiraţiile depind de condiţiile sociale şi istorice, tot aşa cum sînt legate de dorinţă şi valoare. Realizarea lor se poate efectua metodic într-un proiect permiţînd individului să participe la viaţa socială printr-o acţiune sistematică. Şi acest lucru el nu-l poate face decît împreună cu ceilalţi oameni. Aspiraţiile sale sînt convergente ori divergente cu cele ale semenilor. Convergenţele şi conflictele legate de aspiraţii sînt fenomene sociale legate atît de conjunctura economică ori de evoluţia demografică, cît şi de anumite trăsături culturale, de ideologii, de credinţe şi mituri.

În viaţa colectivă, cînd o aspiraţie comună unui grup de oameni se opune aspiraţiilor altor oameni, ea se precizează şi capătă o forţă activă în cadrul revendicărilor. Această noţiune va avea un loc particular în cadrul cercetării noastre, atunci cînd va fi vorba de studiul tensiunilor între grupe sociale din cadrul aceleiaşi societăţi. Tot astfel, studiul trecerii de la aspiraţie la revendicare este precumpănitor pentru a putea înţelege relaţiile dintre ţările inegal dezvoltate pe plan economic.

În această mişcare, evoluţia nevoilor poate fi studiată fructuos; aspiraţia, în acelaşi timp, înainte şi dincolo de nevoie, are însă avantajul de a fi legată de reprezentare, de a putea fi în parte studiată direct prin schimburi verbale cu subiecţii,

în analize ale textelor, ca şi în comportări. Precizarea raportului dintre nevoie şi aspiraţie va fi o preocupare permanentă în cele ce urmează.

IPOTEZE

Aceste cîteva precizări terminologice, oricît de succinte ar fi, ne vor permite să ne exprimăm mai clar ipotezele majore ale cercetării. (Insistînd asupra ipotezelor, vom ţine cont de rezultatele deja obţinute, fără a le considera ca pe nişte concluzii. Pentru noi, cercetarea constă în a trece de la o problemă la o ipoteză necontrolată, apoi la o ipoteză mai bine întemeiată pe fapte. Aşadar, se poate vorbi de un grad de confirmare mai degrabă decît de o concluzie).

Patru grupe de ipoteze pot forma un ansamblu coerent. Aceste ipoteze se referă la geneza aspiraţiilor şi nevoilor, la rolul aspiraţiilor în transformările economice şi sociale, la raporturile dintre aspiraţiile personale şi cele colective, la procesul interacţiunii dintre aspiraţii şi nevoi. Să încercăm examinarea lor succesivă.

Geneza aspiraţiilor

Geneza aspiraţiilor se efectuează în relaţie cu un sistem economic şi cu o cultură proprie unei anumite societăţi. Ea depinde de o evoluţie istorică marcată de transformări tehnice şi economice,

fiind legată în acelaşi timp de imaginile şi reprezentările omului, de structurile sociale, de cultura şi transformările însesi. Conştiinţa şi reprezentarea evoluţiei joacă un rol esenţial în geneza aspiraţiilor. Un studiu al conştiinţei transformării situaţiei femeii, în Franţa şi în alte ţări, ca şi alte cercetări au confirmat observaţiile de mai sus. Spre exemplu, în funcţie de schimbările condiţiilor de viaţă în raport cu generaţiile precedente, în funcţie de noile metode opuse modelelor tradiţionale, femeile sînt confruntate cu aspiraţii contradictorii. În alegerea unei orientări, ele sînt handicapate de faptul că un mare număr de profesii sînt incompatibile cu rolul pe care societatea îl impune femeilor.

Aspiraţiile se modifică în funcţie de trei procese principale din ce în ce mai legate între ele: urbanizarea, industrializarea şi informatizarea.[1] Prin urbanizare nu trebuie să înţelegem numai transformarea vieţii materiale şi a comportamentului dar şi noile forme de gîndire, noile sisteme de valori care apar prin trecerea progresivă de la cultura rurală la cea urbană. De două secole, industrializarea a modificat complet vechile procese de urbanizare şi le-a accelerat în aşa măsură încît cultura urbană tinde a se implanta pretutindeni. Aspiraţiile celor din mediul rural sînt din ce în ce mai mult îndreptate în acest sens, în timp ce locuitorii marilor aglomeraţii tind să evadeze pentru ca măcar în timpul lor liber să-şi realizeze aspiraţiile pe care mediul urban nu le poate satisface.

[1] Acest neologism poate fi criticat, dar nu este mai rău decît predecesoarele sale, cele de urbanizare şi industrializare. Sperăm să se bucure de aceeaşi indulgenţă.

Mai recent, procesul pe care-l numim de informatizare capătă două aspecte diferite şi complementare: mass-media şi maşinile de calcul. Pe de o parte, informaţia se răspîndeşte cu o viteză din ce în ce mai mare datorită mijloacelor de comunicaţie în masă (presă, cinema, radio, televiziune), oferind astfel solicitări tot mai numeroase unor grupuri de oameni tot mai mari. Pe de altă parte, influenţa informaticii asupra dezvoltării industriale şi asupra tuturor aspectelor vieţii umane, a transformat şi condiţiile apariţiei aspiraţiilor. Informatica contribuie la deplasarea limitelor libertăţii de care dispune individul, deşi nu ştim încă în ce sens. Posedînd mijloace din ce în ce mai eficace de acţiune asupra materiei şi a vieţii, oamenii sînt din ce în ce mai mult prizonierii unor cadre de existenţă şi gîndire rigide pe care ei înşişi şi le-au creat. Apar aspiraţii contradictorii care sînt legate, unele numai de eliberarea de tehnici şi de dezvoltarea economică, iar altele de căutarea unui paradis pierdut printr-o imposibilă întoarcere la viaţa aşa-zis „naturală". Aspiraţiile de un al treilea ordin ar putea oferi unele soluţii acestor contradicţii. Ele apar în cadrul studiului imaginilor culturii de care sînt strîns legate. Anchetele pe care le-am publicat despre acest subiect ar putea să ne furnizeze o idee.

Atunci cînd condiţiile de viaţă sînt astfel orînduite încît preocuparea pentru viaţa materială este dominantă, nu poate exista o libertate a opţiunii. De aceea am propus, încă din anchetele anului 1950, o distincţie între compartimentele de preocupare şi comportamentele de liber interes. Trecerea de la unele la celelalte se efectuează la un anumit prag al nivelului de viaţă, pe care l-am precizat şi care variază în funcţie de societate şi de gradul de dezvoltare economică. Determinarea

acestui prag la un moment dat depinde, în acelaşi timp, de satisfacerea nevoilor materiale elementare şi de valoarea care este acordată obiectelor. Aspiraţiile se multiplică în funcţie de numărul şi intensitatea intereselor propuse. Dacă aspiraţiile se dezvoltă mai repede decît mijloacele de a le satisface, pragul nivelului de viaţă sub care se menţine comportamentul de preocupare, se ridică rapid şi nu poate fi atins niciodată de masa populaţiei.

În cursa pentru consum a societăţilor industriale, oricare ar fi ele, în care informaţia, publicitatea, propaganda joacă un rol din ce în ce mai mare, aspiraţiile nu sînt niciodată satisfăcute pentru că apar noi aspiraţii înainte ca nivelul celor anterioare să fi fost atins. Acest proces a fost pus net în evidenţă de anchetele printre familiile de muncitori, în special în cazul mobilităţii sociale. Această insatisfacţie se manifestă atît de diferit, în funcţie de sistemul economic, şi de gradul de industrializare, încît tinde să se răspîndească pe întreaga planetă. Rămîne de văzut care vor fi efectele, rele ori bune, pentru populaţia interesată.

Aspiraţiile apar şi se dezvoltă în funcţie de clasele sociale şi de grupurile sociale diverse, adesea fiind divergente ori chiar opuse. Transformarea structurilor sociale are o influenţă directă asupra genezei aspiraţiilor. Anumite clase sociale, anumite grupuri deosebit de dinamice au aspiraţii noi mult mai numeroase şi mai înalte. Convergenţele ori divergenţele de aspiraţie sînt în raport direct cu vechiul echilibru al grupelor sociale şi cu noul echilibru care tinde să se instaleze. Studiul genezei aspiraţiilor va fi urmărit cu mai bune rezultate în anumite dintre aceste grupe, mai dinamice decît altele, şi pe care este important să le alegem în funcţie de ipotezele de lucru pe care le stabilim la începutul anchetei.

Procesul de interacțiune a aspirațiilor și nevoilor

Studiul aspirațiilor este un ghid pentru a putea urmări evoluția nevoilor, apariția unor noi centre de interes și modificarea scării valorilor. Tatăl, care în familie exprimă aspirații legate de viitorul copiilor, se referă implicit la nevoia profundă a prelungirii vieții și acțiunii sale, la interes legate de noile posibilități profesionale ce se oferă, și la dorința ca prin copii să ajungă la unele valori care lui i-au fost inaccesibile. Într-un alt domeniu, aspirațiile estetice corespund, spre exemplu, unei nevoi de comunicare și de eliberare de sine, unei deplasări a centrului de interes de la obiectele materiale către viața spirituală, precum și preponderenței esteticii specifice unei anumite culturi.

Ținînd seama de diversele clasificări și ierarhii ale nevoilor stabilite anterior, noi ne-am propus o diviziune fondată pe gradul de legătură între nevoi și aspirații.[1]

„Nevoile-aspirații" sînt cele ce pot fi satisfăcute într-un viitor mai mult ori mai puțin apropiat și îi permit mai mult ori mai puțin individului să se ridice peste condiția sa prezentă.

Nevoile-aspirații se transformă puțin cîte puțin în „nevoi-obligații". Dar, pe măsură ce o nevoie-obligație se fixează, ea tinde să fie depășită de apariția unei noi aspirații care declanșează din nou același proces. Într-o societate dată, puterea nu poate să evite nevoile-obligații și, într-un sistem democratic, ea este chiar obligată să-și adapteze sistematic acțiunile sale în funcție de apariția constantă de noi aspirații și nevoi care căpăta mai devreme ori mai tîrziu, un caracter obligatoriu, impunîndu-se.

Nu este imposibil în aceste condiții să se practice o anumită previziune sociologică, analizîndu-se geneza aspirațiilor și a fixării lor progresive în nevoi-obligații.[1] Această analiză nu se poate efectua decît referindu-ne la transformările tehnice și economice care modifică mijloacele, permițînd răspuns unor aspirații și satisfăcînd nevoile. Distanța dintre aspirații și mijloace este în același timp un stimulent și o sursă de descurajare. O atenție mărită acordată acestei distanțe ar permite să se precizeze, în fiecare moment, condițiile unei relative armonii.

[1] Această clasificare și studiul procesului care va urma fac obiectul unor articole și a unor capitole din lucrări pe care autorul le-a publicat în ultimii ani. Ele sînt apropiate de diversele teorii ale nevoilor pe care nu le contrazic, ci mai degrabă le dezvoltă în direcții noi.

Rolul aspirațiilor pe plan internațional și la nivelul unei societăți

Aspirațiile pot juca, deci, un rol important în două dintre aspectele transformărilor sociale: în evoluția relațiilor internaționale și în interiorul unei societăți.

Conflictele aspirațiilor pe plan internațional se situează între țările cu un regim economic și politic diferit, sau între țările bogate și cele sărace. Aspirațiile celor din urmă, concretizate în revendicări, duc fatal la conflicte atunci cînd nu sînt luate în considerație. Reprezentanții societăților și culturilor ce se deosebesc, se opun invocînd condițiile de viață, cadrul de existență, sistemele economice, dar și în funcție de comportamente, modele culturale, reprezentări și sisteme de valori. În consecință, multe dintre aspirațiile lor sînt divergente și adesea

[1] Halbwachs a remarcat acest proces al apariției și fixării nevoilor în legătură cu perioadele de progres, de stagnare și de regres economic. Dar el n-a acordat atenție aspirațiilor, ceea ce face ca analiza sa să fie incompletă.

se opun în conflicte mai mult ori mai puțin ascuțite. Dar altele pot rămîne convergente fără ca ei să-și dea seama; conștiința acestor convergențe ar putea să limiteze unele neînțelegeri. Avatarurile cuvîntului libertate, divergențele și convergențele de aspirație pe care le ascunde în diversele țări, pot fi citate ca exemplu.

În interiorul fiecărei societăți, diferențele între subculturi și, în special, între clasele sociale ori grupurile etnice, sînt adesea la fel de mari ca și între reprezentanții acelorași grupuri în două societăți distincte. Tensiunile și conflictele care rezultă exprimă aspirații și revendicări diferite sau opuse. Dar, chiar și în aceste cazuri, unele aspirații convergente sînt mascate de diferențele de situație și cultură.

Unele grupuri, unele medii sociale sînt marcate de aspirațiile de un nivel mai înalt și de o mai mare forță. Ele au în transformările sociale un rol mai activ decît altele. Luptele de clasă au fost semnificative pentru importanța acestor grupuri ale căror revendicări, impunîndu-se, au avut adesea o influență decisivă în cadrul răsturnărilor sociale. Aceste tensiuni interne se alătură actualmente tensiunilor internaționale dintre țările bogate și țările sărace.

Într-o cercetare asupra rolului aspirațiilor, alegerea și observarea grupurilor celor mai dinamice, este o sarcină dintre cele mai urgente. În afara claselor sociale și a grupurilor etnice, partidele politice, sindicatele, clasele de vîrstă, grupurile profesionale, asociațiile culturale etc., pot avea un rol deosebit în funcție de aspirațiile pe care le exprimă.

Conflictele de aspirații au, în același timp, un rol distructiv cît și unul constructiv. Ele tind să accelereze mișcarea prin care societățile se transformă. Dacă ele provoacă dispariția anumitor structuri ori instituții, în schimb permit nașterea

noilor aspirații mai bine adaptate. Aceste conflicte sînt canalele prin care aspirațiile individuale și colective, transformate în revendicări, pot avea o acțiune asupra societății însăși.

Atunci cînd aspirațiile persoanelor și ale grupurilor sînt luate în considerație în cadrul deciziilor, puterea este de tip democratic. Atunci cînd aspirațiile nu pot fi exprimate ori sînt frînate sistematic de către putere, pentru menținerea privilegiilor unei clase ori caste, este cazul unei societăți de tip autocratic. Existența ori absența unor canale ascendente de la bază spre vîrf pentru a permite aspirațiilor să se exprime și să intervină în cadrul deciziilor, are consecințe majore în organizarea vieții politice.

Aspirații individuale și aspirații colective

Toate observațiile precedente presupun că aspirațiile unui individ și acelea ale unor grupuri din care face parte sînt legate, într-un fel sau altul, între ele. Studiul aspirațiilor este una din căile de cercetare cele mai interesante pentru a înțelege raporturile între individ și societate.

Aspirațiile exprimă personalitatea întreagă a individului așa cum ea s-a format în societate. Aspirațiile au avut întotdeauna o rezonanță personală și una socială. Ele sînt modul de legătură între cele două domenii.

Nevoia individuală este o necesitate fizică. Ea este legată de constituția subiectului. Dar nevoia individuală corespunde de asemeni, așa cum am văzut, unei obligații sociale. Dorința, legată de inconștient, constituie partea cea mai intimă a individului, avînd originea în cadrul evenimentelor vieții subiectului, și acestea, la rîndul lor, sînt marcate de

cadrul social ambiant. Mai mult, atunci cînd dorința îndreptată către un obiect devine aspirație, acest obiect este valorizat în funcție de un sistem de valori propriu unei societăți, unui mediu, unui grup.

Aspirația este dorința stimulată de imagini, de reprezentări, de modele, care sînt și ele rodul unei culturi și contribuie în același timp la schimbarea ei continuă. De asemeni, prin aspirațiile sale, individul aduce o parte intimă a lui însuși într-o acțiune socială. Aspirațiile sale în parte converg cu cele ale grupurilor la care participă iar în parte sînt divergente față de acestea. Are loc o modificare reciprocă constantă între unele și celelalte, ceea ce permite cînd o adaptare, cînd o presiune asupra deciziilor.

Istoria personală a individului este strîns legată de structura și istoria societății din care face parte. Nu este posibil ca una să fie înțeleasă fără a se face referiri la cealaltă. Psihologia nu poate ignora sociologia. Studiul aspirațiilor personale ale subiectului, legate de posibilitățile oferite și de interesele propuse de societate, scoate în evidență necesitatea unei psihosociologii. Aceasta va ține cont inevitabil de datele economice și demografice și, întorcîndu-se către etnologie, va încerca să descopere modele dominante ale culturii la care participă subiectul. O dată în plus se impune munca pluridisciplinară în cadrul științelor umane.

ORIENTAREA CERCETĂRILOR

Aceste cercetări pluridisciplinare sînt dezvoltate în patru direcții principale: studiul centrelor de interes și al rațiunilor de viață în relație cu dezvoltarea tehnică, studiul obstacolelor față de aspirațiile din societățile secolului XX, studiul procesului de trecere de la aspirații la nevoi, studiul raporturilor dintre deciziile luate în planificare și aspirațiile populației.

Pornind de la tabloul general al unei societăți și al transformărilor sale, este posibil să ne întrebăm care sînt centrele de interes pe care le suscită aspirațiile. Acest tablou, scoate în evidență, în fiecare domeniu, anumite trăsături esențiale. Este vorba de o schemă și, bineînțeles, nu de un studiu complet care ar fi, de fapt, imposibil. Dar acest tablou ne-ar permite să stabilim anumite puncte de reper pentru cercetări speciale, scoțînd în evidență legăturile dintre situația economică, condițiile de viață, imaginile-ghid, valorile, și aspirațiile care orientează aceste comportamente. Cîteva exemple de lucrări specializate în acest domeniu care au și fost efectuate, ori sînt în curs de finisare, pot fi deja citate, ele referindu-se la imaginea orașului, modele de comportament al copiilor propuse copiilor, imaginea situației femeii, imaginea culturii. Ansamblul acestor studii ne oferă unele aspecte ale unei prime imagini a omului într-o societate.

Aspirațiile care tind să se exprime astfel, se lovesc de numeroase obstacole: constrîngeri materiale și sociale, contradicții, opoziții între persoane și grupuri, dificultăți de comunicare. Studiul aspirațiilor ne permite să abordăm probleme bine cunoscute sub un nou unghi. Astfel, studiul oboselii într-o societate urbană este cercetat ca un dezechilibru între aspirații și mijloace. Consecințele psihologice ale cursei pentru consum sînt puse în relief de o cercetare asupra aspirațiilor muncitorilor cu un înalt grad de mobilitate. Situația este adesea tragică pentru muncitorii a căror migrație este studiată în raport cu vechile lor aspirații și cu solicitările noi cărora le sînt supuși. În acest

caz, din lucrările amintite reiese critica societăților secolului XX care generează înstrăinarea omului.

Mergînd mai departe în analiza transformărilor sociale, problema pe care o puneam la începutul acestui studiu al apariției aspirațiilor poate fi reluată cu o mai mare precizie, în funcție de evoluția și de acțiunea reciprocă a aspirațiilor asupra acestei evoluții și asupra transformărilor sociale. Procesele de interacțiune a aspirațiilor și nevoilor, pe care le-am evocat, sînt studiate, spre exemplu, în fazele succesive ale dezvotării economice a țărilor în curs de industrializare. În ce moment, nici prea devreme, nici prea tîrziu, ar fi posibil să se răspundă unei nevoi ori unei aspirații a populației? Studiul apariției și fixării nevoilor în relație cu perioadele de progres și de stagnare economică este modificat de accentul pus pe aspirațiile care fac să apară procese mult mai complexe decît cele pe care l-au prevăzut pionierii acestui gen de cercetări.

În sfîrșit, problema principală este de a se ști dacă, în contextele care impun oamenilor noi condiții de existență, aspirațiile pot fi luate în considerație în deciziile de planificare. Cercetările asupra aspirațiilor vor permite prin mijloacele de informare și propagandă adecvate, o mai bună dirijare a opiniei publice, pentru ca aceasta să accepte deciziile care-i vor fi impuse de o mică elită de tehnicieni, sau vor permite, din contra, o participare a întregii populații la orientarea planificării? Noile instituții care trebuiesc create vor răspunde aspirațiilor, vor avea rolul de a favoriza exprimarea lor, ori, din contra, vor canaliza aceste aspirații într-o direcție determinată, aleasă în afara acestora? Cercetările în curs asupra deciziilor de urbanistică, asupra aspirațiilor și revendicărilor

muncitorilor, asupra transformării familiei, pot servi ca exemplu și ca subiect de discuție.

Ansamblul acestor cercetări nu se poate desigur limita la o singură societate.

De aceea am constituit un comitet internațional format din profesori și cercetători din universitățile a douăsprezece țări diferite, care s-a reunit la Paris pentru a stabili două tipuri de comparații: pe de o parte între țările capitaliste și țările socialiste, pe de altă parte între societățile cele mai industrializate și mai bogate și societățile defavorizate economic. Ipotezele propuse au fost adoptate și un prim program de cercetare pe cinci ani este în curs de elaborare.

Prima etapă a cercetării constă în studiul prin diferite metode, de la interviuri aprofundate la analiza conținutului presei, a importanței relative a aspirațiilor în diversele domenii de activitate. În acest sens, problema care se va pune va fi de a se ști care sînt în aceste societăți rațiunile de viață ale oamenilor, sensul care-l dau existenței lor. Răspunsurile vor fi oare destul de diferite față de cele pe care le-au dat recent în acest sens scriitori cunoscuți, oameni politici ori cercetători științifici eminenți? Ele vor ridica, fără îndoială, problema divergențelor între reprezentările societății și sistemelor valorice în diferite culturi. Poate că, dincolo de aceste divergențe, se vor reliefa și unele aspirații comune? Dacă dincolo de comunicarea între persoane, studiul aspirațiilor poate să favorizeze înțelegerea între popoare, cercetătorii vor căpăta astfel un argument încurajator la care poate nici n-au sperat la începutul studiului lor.

Partea întîi

I. ELEMENTE PENTRU O TEORIE

2. ASPIRAȚII, IMAGINI-GHID ȘI TRANSFORMĂRI SOCIALE*)

Atunci cînd problemele dezvoltării și ale participării populației la elaborarea planurilor sînt atît de des invocate în lumea întreagă, cercetările asupra evoluției vieții sociale capătă o importanță teoretică din ce în ce mai mare. Pe de o parte, reflecția de ansamblu asupra mecanismului evoluției și viitorului umanității se dovedește necesară. Pe de altă parte, se impun tot mai mult cercetătorului observațiile riguroase asupra transformărilor sociale și a apariției noilor nevoi.

Studiile empirice pe care le avem în vedere în acest sens trebuie, după părerea noastră, să acorde anchetelor de opinie numai un loc limitat. Definiția nevoilor și studiul evoluției lor, punerea în relief a rolului lor în procesul de transformare pot fi făcute cu ajutorul studiilor comparative de două tipuri complementare: unul se referă la modificările condițiilor de viață ale mediilor sociale și ale comportamentelor oamenilor; altul, la reprezentările societății, la imagini, la simboluri, la sistemele de valori, la conștiința evoluției și acțiunii acestora, a rolului lor de motor ori frînă în cadrul schimbării structurilor sociale.

* Acest text este scris cu trei ani înainte de paginile anterioare. Am preferat totuși să-l prezentăm integral pentru a permite urmărirea evoluției cercetării.

Evoluția nevoilor și a structurilor sociale este intim legată, așa cum am subliniat adesea, de apariția și realizarea aspirațiilor. Acestea n-ar putea să se nască, să se manifeste, să se îndeplinească, să contribuie la fixarea noilor nevoi și să provoace transformarea acestor nevoi, decît în anumite condiții favorabile ale vieții materiale și ale mediului social. Într-un sens, ele sînt legate de dezvoltarea economică, socială și culturală. Dar, în același timp, ele pot provoca această dezvoltare ori să-i dea o direcție mai conformă intereselor populațiilor. Suma dorințelor și a speranțelor oamenilor unei societăți, nu poate fi oare utilizată ca o forță de schimbare dintre cele mai explozive, de către cei ce știu să găsească substanța explozivă? Doctrinele socialiste nu ignoră această problemă, dar în numele importanței pe care o acordă, pe drept cuvînt, factorului economic, adesea ele acordă încă o atenție insuficientă aspirațiilor. Rolul aspirațiilor. trebuie înțeles, în același timp, în desfășurarea istorică a unei societăți legată de evoluția umanității în ansamblul ei și în viața intimă a diverselor categorii de oameni care o compun.

Aspirațiile sînt motorul revoluțiilor, în special atunci cînd ele se acumulează timp îndelungat fără a se putea realiza. Bineînțeles, nevoile materiale nesatisfăcute au un rol esențial, dar s-a subliniat adesea că o prea mare mizerie permite rareori reușita unor adevărate revoluții; ea provoacă revolte spontane, adeseori fără viitor. Din contra, dacă o parte a claselor dependente este mai puțin strivită, ea capătă conștiința aspirațiilor latente și le transformă în doctrine revoluționare.

Într-o societate supusă puterii absolute, de tipul Inca, spre exemplu, totul este prevăzut pentru a limita ori anihila aspirațiile. Într-un stat democratic, ele obligă pe conducători la o luare de cu-

noștință salutară și la modificarea constantă a politicii lor dacă aceștia știu să înțeleagă și să urmeze aspirațiile populației, în loc de a dori să le creeze artificial sau să le îndepărteze de la adevăratul lor obiect.

Dorințe și interese

Aspirațiile oamenilor, așa cum le exprimă ei în viața cotidiană, pot fi situate aparent în trei planuri succesive, urmînd distanța și natura obiectelor spre care tind: *dorințe, așteptări și speranțe*. De fapt, aceste trei noțiuni sînt legate unele de altele. Dorința este o mișcare a unei ființe către un obiect pe care nu-l posedă sau de păstrare și dezvoltare a unui bun pe care îl posedă. Spinoza o prezenta ca: „o poftă însoțită de conștiința sa". Dar această conștiință poate fi clară ori confuză și psihanaliza insistă asupra aspectului subconștient al dorinței. Există în acest sens, multe grade. Tendința care corespunde dorinței poate duce subiectul spre un obiect precis (aliment ori îmbrăcăminte), ori spre o stare tulbure evocată în imagini neclare. În acest caz, dorința nu are limite.

Așteptarea exprimă cerința unei schimbări mai importante, a menținerii unei stări căreia îi dăm o mare valoare, a realizării unei situații noi pentru sine sau pentru un grup mai mult ori mai puțin larg căruia îi aparținem. Așteptarea este legată de grija, de constrîngerea, de preocuparea de care vrem să scăpăm, de frica de a pierde ceea ce posedăm și, în același timp, de năzuința spre o ordine nouă, spre condiții noi în care se va realiza o mai mare libertate.

Există la om numeroase dorințe și speranțe care-l duc înainte, în armonie ori în conflict cu ceilalți oameni. Dar speranța corespunde unei atitudini globale a ființei, care dincolo de deziluzii și decepții păstrează o rațiune de a trăi în ciuda oricăror eșecuri.

În spatele expresiilor, ansamblul comportamentelor ne relevă aspirații ale căror planuri sînt greu de distins. În urma anchetelor deja realizate pot fi efectuate numeroase observații asupra vieții cotidiene. Spre exemplu, la muncitorii militanți, dorința de a găsi o muncă mai bună într-un viitor apropiat, poate fi legată de o speranță mai îndelungată, aceea a unei societăți mai bine organizată în funcție de viitorul general al Umanității — cu referință la o doctrină economică ori politică. În multe familii în care hrana joacă un rol esențial în coeziunea grupului aspirațiile alimentare exprimă și nevoile de comunicare.[1]

Obiectele dintre cele mai simple pot căpăta o importanță atît de mare încît lipsa lor poate provoca gesturi de disperare, ori poate duce la atitudini depresive. O întreagă serie de analize asupra consecințelor absenței unui spațiu potrivit de locuință, a privațiunilor de la sfîrșitul lunii, a imposibilității de a găsi momente de destindere, arată importanța *preocupării* care poate transforma așteptarea în teamă. Din contra, atunci cînd anumite nevoi esențiale sînt satisfăcute, comportamentul *interesului* liber permite dorinței să devină bucurie într-o așteptare fără îngrijorare. La limită, atunci cînd sărăcia devine mizerie, aspirațiile nu se mai pot manifesta; ele sînt ascunse în spatele așteptărilor care se transformă în angoasă. Orice semn însă, al unei posibile eliberări, poate declanșa imediat o speranță cu atît mai vie cu cît a fost reținută mai mult timp. În sînul maselor celor mai năpăstuite, victime ale indiferenței celor favorizați, există în același timp o luptă cumplită pentru viață, dar și cele mai extraordinare acte de generozitate, cele mai mari posibilități de înnoire. Oamenii nu aspiră numai să acapareze bunuri, chiar și imateriale; ei aspiră să atingă anumite stări și să realizeze condițiile în care aceste stări vor fi posibile, în mod special creînd noi structuri, diferite de cele ale societății în care trăiesc. În acest sens, aspirațiile lor la condiții materiale de existență care să corespundă nevoilor și gusturilor lor pot întîlni aspirațiile politice, estetice, umanitare, spirituale.

În alte cercetări asupra reprezentării claselor sociale în diferite medii, aspirațiile de ascensiune socială păreau legate direct de posibilitățile de a avea o viziune largă, a evantaiului de posibilități în cadrul situației sociale existente. Dar un muncitor necalificat nu are, uneori, nici un fel de cunoștințe asupra cartierului celor bogați, și în ciuda mijloacelor de comunicație de masă, nu-și imaginează exact cum poate fi viața celor cu un venit extrem de ridicat. Profesorul, doctorul, inginerul, se află la limita extremă a cunoașterii sale. Dar dacă el capătă conștiință, printr-o viață sindicală ori politică, asupra situației sale reale în tabloul mai larg al societății actuale, aspirațiile sale personale de ridicare pe scara socială, se pot transforma în aspirații colective de transformare a structurilor și de creare a unei noi societăți.

Atunci cînd vorbim de aspirațiile oamenilor, nu putem să distingem net aspirațiile unui individ sau ale altuia de aspirațiile grupurilor din care face parte. Un om nu se îndreaptă niciodată singur spre un țel ori spre o stare care i se pare mai

[1] Vezi lucrarea noastră *Viața cotidiană a familiilor muncitorești* (conf. bibliografie) și, în volumul de față, capitolul 4.

bună decît cea pe care o are. De la simpla dorință la speranță, oamenii sînt din ce în ce mai mult implicați într-o mișcare de ansamblu care-i cuprinde în întregime, fără ca ei să poată distinge ceea ce deosebește dorințele lor, ceea ce leagă așteptările lor, ceea ce-i unește în speranță. Astfel de observații ne obligă să confruntăm cercetările empirice asupra nevoilor cotidiene cu studiile generale asupra naturii dorințelor, așteptărilor și a speranței.

Studiul aspirațiilor în științele umane

Privit din această perspectivă, studiul aspirațiilor cere în mod necesar aportul diferitelor științe umane. Totuși, rolul aspirațiilor nu a fost analizat într-un mod sistematic decît în domenii limitate, ori n-a fost întrevăzut în adevărata sa amploare decît într-un mod imprecis. Numeroși autori au dat atenție noțiunilor apropiate de dorințe, nevoi, așteptări, speranțe ori au studiat implicit aspirațiile în funcție de mituri, vocație, destin, evoluție, progres, schimbare socială etc. Un efort de situare în raport cu numeroasele cercetări și teorii, se dovedește astfel necesar.

În psihologie, nevoile și aspirațiile sînt adesea citate ca motivații de comportament dar, în special, analiza nivelului aspirațiilor a cunoscut o mare dezvoltare începînd din 1930[1]. În această epocă, descoperirile lui Hoppe lăsau să se întrevadă posibilitatea unei dezvoltări a cercetărilor mai mare decît cea care s-a realizat. Aspirațiile sînt

[1] Vezi bibliografia.

pentru el „quasi-nevoi", mai puțin intense, dar urmînd aceleași reguli și jucînd un rol important în schimbările structurii personalității. El a întrevăzut că succesele ori eșecurile acționează asupra nivelului scopurilor viitoare pe care și le fixează subiectul drept referință, într-o perspectivă psihanalitică oscilînd între două forțe opuse: cea a eului ideal care îl poartă către țeluri înalte chiar dacă realizarea lor este grea și cea a dorinței de repetare a plăcerii care îl împinge către succesele ușoare și rapide. De la aceste constatări, sub influența lui Frank, cercetările s-au orientat către investigații mai tehnice asupra măsurării nivelului țelului pe care o persoană și-o stabilește într-o situație dată. Totuși, relația între fixarea acelui nivel și trăsăturile personalității ridică probleme mult mai mari experimentatorului. Distincția între barierele sociale (obiceiuri...) și barierele personale (dezgust) (Lewin, Wright), pe care trebuie să o depășească, dar care stimulează subiectul, permite acestuia o mai bună izolare a variabilelor sociologice și psihologice. O altă observație interesantă se referă la nostalgia și îndeplinirea sarcinilor neîndeplinite ca urmare a unei întreruperi involuntare.

În sfîrșit, importanța dată recent de către F. Robaye care reia și precizează distincția dintre nivelul propriu-zis al aspirațiilor (nivel de împlinire pe care subiectul speră să-l atingă) și nivelul așteptărilor (grad de succes pe care individul se așteaptă să-l obțină), ne face să revenim la concepțiile mai largi ale lui Hoppe. F. Robaye, utilizînd și modificînd chestionarele lui Murray asupra nevoilor, ajunge la un clasament (nevoi de împlinire, de reacție, de respingere, de umilire, nevoi ale eului ideal), în care nevoia de împlinire joacă un

rol primordial.[1] În spatele acestor cercetări diverse, vor fi uşor de găsit ipoteze freudiene, mai mult ori mai puţin formulate.

Diversele ierarhii ale nevoilor la care se poate apela, ridică problema definirii nevoii însăşi. Aşa cum a fost ea analizată în psihologie, chiar de Pradines, ale cărui consideraţii filozofice sînt deosebit de sugestive, noţiunea de nevoie cere unele precizări pe care le poate aduce cercetarea sociologică şi etnologică. Studiul critic al diverselor lucrări, ca cele ale şcolii funcţionaliste a lui Malinowski, ori ale unor autori care se alătură curentului *hegeliano-marxist,* ori ale unor sociologi ca Halbwachs asupra apariţiei şi fixării nevoilor, vor permite o mai bună definire a unor noi căi de cercetare.

În ceea ce priveşte aspiraţiile propriu-zise, comentariile lui Hegel asupra dorinţei şi a conştinţei de sine în fenomenologia spiritului, cele ale lui Marx asupra creerii de noi nevoi (în special în operele filozofice şi cele ale lui Saint-Simon asupra omului „în act" domină investigaţiile ce s-au făcut în acest domeniu în secolul XIX. Ca şi în psihologie, aspiraţiile sînt detectate ca o preocupare subiacentă a multor alţi autori. În secolul XX trebuie să-i acordăm un loc aparte lui Ernst Bloch cu lucrarea sa despre principiul speranţei, lui Bergson şi cărţii sale *Două surse ale moralei şi religiei,* lui Teilhard de Chardin care în anumite teze asupra evoluţiei ridică noi probleme sociologilor, lui Sri Aurobindo ale cărui reflecţii asupra umanităţii se înscriu în acest sens şi multor altor autori pe care îi vom aminti în cursul studiului ce-l întreprindem.[1]

[1] Într-adevăr, din 1943, A. Thomsen sprijinindu-se pe teoria fericirii a lui Korzibsky (1921) a descris două aspecte ale anticipaţiei: evenimentele pe care viaţa ni le impune şi aşteptarea acestor evenimente în accepţia pe care ne-o facem noi despre ele. Ar trebui menţionată şi monografia din 1903 a lui Hitchcok asupra acestui subiect.

Aceste cîteva referinţe printre multe altele fac să reiasă necesitatea de a se lua o poziţie precisă pe plan teoretic pentru a se elabora ipoteze de lucru utilizabile. Printre noţiunile care au fost deja analizate în această perspectivă, cele de reprezentare a imaginilor, a modelelor, simbolurilor şi valorilor au căpătat o importanţă specială. Cele mai multe dintre lucrările în curs ale echipei noastre se referă constant la acestea. Diversele anchete asupra reprezentării claselor sociale ori asupra reprezentării spaţiului, ne-au determinat să ţinem seama de noţiunile de mai sus. Ancheta asupra imaginii femeii în societate, ale cărei rezultate au fost publicate recent, ne-a obligat la o nouă punere la punct a studiilor noastre. Cercetarea aspiraţiilor ne va conduce la concluzii şi mai diferite asupra aceloraşi teme.

Mediu social, reprezentări şi modele

Aspiraţiile legate de dorinţele cele mai personale, nu sînt fără raport cu situaţia şi rolul social ale celui ce le resimte. Tot astfel, marile aspiraţii colective care par uneori să antreneze grupuri largi, în special clase sociale, chiar societăţi întregi, sînt trăite într-un fel original de fiecare în funcţie de caracterul său, de personalitatea sa, de istoria sa, de vocaţia sa. Aspiraţiile sînt la limita dintre personal şi social. Este imposibil să le stu-

[1] Vezi nota de la capitolul 1 asupra lucrărilor lui Cantril, Mac Cleland etc.

diem fără a situa oamenii care le exprimă în ansamblul structurilor sociale, în cultura lor particulară şi în mişcarea istorică în care sînt implicaţi.[1]

În urma cercetărilor asupra vieţii muncitorilor, am insistat asupra legăturii strînse care apare între fluctuaţiile economice şi viaţa cotidiană a familiilor cu un venit scăzut. Orice scădere a puterii de cumpărare riscă să rupă echilibrul bugetar al acestor familii, trecîndu-se de la starea de liberă alegere la starea de preocupare şi nelinişte. Aspiraţiile lor sînt imediat modificate. Din contră, schimbarea mediului de locuit, trecerea de la cartierele vechi şi deteriorate la cartierele noi, poate să determine noi tentative de ridicare socială.[2]

Deosebirile semnificative în cadrul aspiraţiilor, observate la reprezentanţii unor medii sociale diferite, referitoare spre exemplu la meseria copiilor, la munca femeii, la viitorul familiei etc., arată importanţa condiţiilor de viaţă, pentru comportamentul şi sistemul de valori propriu fiecărui mediu care corespunde tot atîtor subculturi. Ansamblul anchetelor ale căror rezultate sînt utilizabile arată într-un fel foarte precis, cum aspiraţiile se nasc în relaţie cu detaliile vieţii cotidiene şi modalităţile de gîndire specifice fiecăruia dintre mediile sociale.

Naşterea şi dezvoltarea aspiraţiilor sînt legate în parte de pulsaţiile, de tendinţele, de mişcările afective, dar mai ales de percepţia şi reprezentarea lumii exterioare şi a celuilalt, într-un mediu social şi cultural determinat. Organizarea spaţiului, dispoziţia elementelor materiale într-o anumită ordine, ansamblul condiţiilor de viaţă, al comportamentelor şi sistemelor de valori proprii adulţilor, tind să privilegieze cutare ori cutare obiect în percepţia lumii exterioare. Sistemele de relaţie în care sîntem prinşi acţionează asupra felului de a-i vedea pe cei din preajma noastră. Se formează, încetul cu încetul, un mod de reprezentare a societăţii prin juxtapunerea imaginilor progresiv sugerate.[1] Imaginile care apar în aceste condiţii pot fi foarte diverse. Uneori ele se referă la spaţiul şi viaţa materială: oraşul actual ori oraşul ideal, satele, cartierele, casele de azi ori de mîine. Alteori, ele evocă personaje ori roluri sociale: imaginea femeii a cărei importanţă am mai subliniat-o, imaginea copilului ideal. Alteori ele sînt legate de grupuri, structuri, instituţii: imagini ale claselor sociale, imagini ale familiei... În toate cazurile găsim, în spatele acestor imagini, modele personale ori modele proprii culturii unei societăţi ori subculturii, unui grup sau mediu social.

Modelul este luat aci în sensul unei scheme existente în gîndirea membrilor unui grup sau a unei societăţi şi care determină fie un comportament, fie o reprezentare, fie un tip de relaţii etc. Modelul are drept funcţie de a-i face pe cei ce-l urmează să rămînă fideli anumitor valori. Astfel, modelul rolului mamei la care se referă o tînără prin comportamentul faţă de copilul său poate să deplaseze întreaga sa atenţie asupra mediului afectiv de care acesta are nevoie. Dar o altă mamă se poate referi la un alt model şi sub influenţa lui să acorde mai multă importanţă valorilor respectului pentru reguli şi ascultării. Ambele modele ale mamei se

[1] Problema va fi larg dezbătută într-o lucrare viitoare, în pregătire.

[2] Vezi lucrarea noastră *Oameni şi oraşe*, Paris, Payot, 1969, Ediţia a 2-a.

[1] Aceste mecanisme de elaborare a unei viziuni asupra lumii au fost studiate în sociologie de Halbwachs şi Durkheim, iar în psihologie într-un fel complementar de Wallon şi Piaget, în etnologie de Evans-Pritchard, Bernot, Blancard etc. A se vedea şi capitolul asupra imaginii şi reprezentării din cartea *Femeia în societate*, citată în bibliografie.

integrează în două sisteme de valori diferite, corespunzînd unor subculturi a două medii sociale din ansamblul unei societăţi. Am putea cita numeroase exemple care se referă nu la modele şi roluri ci la imagini ale grupurilor, structurilor sociale.

În aceste procese diferite este adesea dificil de separat imaginea de reprezentare. Dar dacă nu există limite precise între unele şi celelalte, trebuie totuşi să le distingem. Pe de o parte, reprezentarea este mult mai raţională, mai logică, mult mai elaborată şi mai conştientă. Imaginea, din contră, are o foarte puternică coloratură afectivă, izbucnind adesea din neprevăzut şi impunîndu-se cu forţa. Inconştientul joacă adesea un rol primordial.

Imaginile sînt punctul de întîlnire între elementele percepute din mediul înconjurător, modelele propuse ori impuse de societate şi viaţa intimă a subiectului. În acest sens, jocul imaginii şi al modelului ni s-a părut un aspect esenţial al procesului de elaborare a unei concepţii despre lume la care se referă mai mult ori mai puţin conştient o persoană în comportamentul său cotidian. Imaginea capătă progresiv o forţă activă şi devine o imagine-ghid care antrenează anumite comportamente. Ea poate duce la formarea unor modele noi.

Toate reprezentările personale care alcătuiesc reprezentarea mai generală a unei societăţi, reprezentarea „oraşului", reprezentarea claselor sociale, reprezentarea celuilalt, reprezentarea rolului „femeii" etc., corespund fiecare unei serii de imagini mai mult ori mai puţin definite, care se suprapun şi se coordonează între ele. Dacă modelele servesc, în general, drept catalizator în aceste elaborări, ele se pot schimba pe parcurs. Întîlnirea dintre modelele aparţinînd unor culturi diferite poate duce la opoziţii ori discordanţe care distrug

ordinea existentă, făcînd posibilă reunirea mai puţin rigidă a imaginilor, permiţînd crearea unor noi modele. Diverse studii, în curs, asupra modelelor copilului ideal, asupra discordanţelor dintre reprezentarea lumii şcolarului şi programele claselor primare, asupra modelelor familiale, constituie unele exemple mai precise în acest sens.[1]

Observarea şi analiza imaginilor, a reprezentărilor şi modelelor (din presă ori literatură, din anchete ori studii . . .) constituie un mod de apropiere dintre cele mai importante de aspiraţiile colective şi personale. Felul cum se elaborează imaginile, cum sînt acceptate ori respinse modelele, conflictele care apar, pun în relief dorinţele intime, refuzurile şi aşteptările. Imaginea rolului copiilor, pe care părinţii ori profesorul o scontează de la aceştia, corespunde unei aspiraţii proiectate de către adulţi asupra tinerei generaţii; aşteptarea intimă a mamei care îşi vede crescînd cu dragoste fata ori băiatul, este şi ea o aşteptare colectivă şi reprezintă transmiterea unui model de femeie ori bărbat care să se realizeze în viitor pentru a menţine o tradiţie ori a promova o nouă societate.

Mai simplu, imaginea hranei corespunde atît unei aşteptări fizice cît şi unei aşteptări sociale în strînsă legătură cu cei ce împart aceeaşi cină; ele presupun dorinţa de satisfacere a unei nevoi fiziologice şi, în acelaşi timp, aspiraţia unei comuniuni alimentare. Tot astfel o aspiraţie profesională este legată de imaginea pe care subiectul o are despre meseria ce doreşte s-o practice. Aspiraţia de a căpăta un grad superior ori aşteptarea unei reuşite la un examen sînt, în acelaşi timp, dorinţă personală de realizare şi grijă pentru integrarea so-

1. Vezi lucrări de M. J. Chombart de Lauwe, S. Mollo etc. (citate în bibliografie).

cială în conformitate cu imaginile rolului și modelelor proprii unei societăți ori unui grup.

Toate aceste aspirații, apar în anumite condiții și într-un mediu social dat. Nașterea aspirațiilor capătă forme noi în familie și este în strînsă legătură cu diversele variabile economice, culturale, politice în societățile europene, asiatice ori africane. Dorința de a avea unele obiecte de uz curent este legată de un întreg ansamblu de alte dorințe. Sub un anumit prag de satisfacere a nevoilor, comportamentele sînt comandate de preocupările legate de foame, insecuritatea locuinței, teama zilei de mîine, dificultățile profesionale, tensiunile din relațiile sociale, problemele afective etc. Trebuie să existe o anumită securitate socială materială și spirituală pentru a se trece la o liberă alegere. De la o situație la alta, trecînd de la un comportament de preocupare la un comportament de liber interes, aspirațiile își schimbă nivelul și natura. Întreaga ierarhie a nevoilor și, într-o anumită măsură, sistemul valoric se transformă radical. În acest sens trebuiesc înțelese relațiile complexe care apar între condițiile de viață, mediul social, reprezentări, modele, nevoi și aspirații.

Aspirațiile se pot opune constrîngerilor sociale și anumitor forme de control social care se manifestă la fel de bine în artă, în drept și în alte domenii, mai ales datorită forței modelelor impuse. Distincția lui Bergson între morala-represivă și morala-aspirație arată cu claritate cum se manifestă această opoziție în domeniul moralei. Dar Bergson n-a întrevăzut importanța factorilor sociologici și economici, deci tabloul său este incomplet. Cînd controlul social este în mîinile unei clase dominante, voința acesteia este în conflict cu aspirațiile unei clase în ascensiune. Ar trebui reluată o întreagă analiză a revoluției în perspectiva autorilor socialiști. Studiul simbolurilor, valorilor și miturilor în raportul lor cu aspirațiile ne va permite oare să facem acest lucru?

Simboluri, valori și mituri

Studiind simbolurile putem sesiza mai bine importanța aspirațiilor care se manifestă cînd prin întărirea, cînd prin slăbirea forței lor. Urmînd definiția clasică, simbolurile sînt semne care evocă obiecte absente, ori o realitate invizibilă. Ele pot exprima idei, valori, sentimente, avînd o puternică tentă afectivă, dar, și un conținut intelectual și o forță activă. Luate în acest sens, simbolurile conțin o anumită formă de proiectare în viitor a ceea ce dorim sau de respingere în trecut a ceea ce refuzăm; o aspirație care se realizează în afara lumii prezente vizibile. „Domnul cu joben", care în caricaturile sindicale vechi simboliza patronul, ori „omul cu șapca", care în revistele burgheze simboliza muncitorul plasau personajele în lumi ostile. Din contra, portretul militantului la o întrunire simbolizează anumite aspecte ale societății viitoare pe care vrea să o promoveze. Figura omului de afaceri, elegant, coborînd dintr-un avion cu servieta în mînă, este un fel de invitație la dinamism pentru conducătorii de întreprinderi. Nu trebuie să vedem în acest exemplu doar niște stereotipuri, clasînd indivizii în categorii (bune ori rele) în urma unei judecăți pripite. Imaginile care ne sînt astfel prezentate au o semnificație mult mai complexă.

Modelele tradiționale, așa cum am mai văzut, apasă asupra vieții sociale și tind să mențină anumite tipuri de structuri și anumite tipuri de com-

portament. Dar alte modele apar constant sub impulsul aspiraţiilor care tind să se fixeze în imagini înainte de a se realiza în viaţă. Aceste imagini iau o valoare simbolică. Ele se pot substitui unui obiect, unei situaţii, unui rol dorit înainte ca acesta să se poată manifesta în realitate. Dar ele pot păstra o semnificaţie în viaţa actuală a unui obiect, a unei situaţii, a unui rol care în afara lor ar tinde să-şi piardă sensul.

În cazul familiei pe care am studiat-o în mod special, imaginea grupului patriarhal, centrat asupra tatălui, se opune spre exemplu, imaginii egalităţii femeii cu bărbatul în cadrul căsniciei. Imaginea rolului femeii aşa cum am studiat-o în ultimele lucrări ale grupului nostru, ori imaginea rolului bărbatului şi al copilului, aşa cum apar ele în alte anchete — se alătură imaginilor familiei în ansamblu. Ele au o forţă de atracţie care ne-ar face să le denumim imagini-ghid. Fiecare dintre ele poate deveni un simbol. Imaginea rolului tradiţional al femeii, ar implica valorile din categoria „feminităţii" iar cea a bărbatului valori de „virilitate". Femeia nu este femeie în realitatea trăirii sale autentice; ea devine simbol al slăbiciunii, al intuiţiei, al sensibilităţii ... şi bărbatul simbol al forţei fizice, al curajului şi dominaţiei ... Din contra, imaginea perechii egale devine simbolul valorilor de uniune fără dominare, de liberă comunicare în sensul cel mai puternic al cuvîntului.

În aceste două cazuri, realitatea nu este prezentată în imagini într-un fel ştiinţific, raţional, ea este bănuită dincolo de simbolurile imprecise. Importanţa acordată valorilor de dominaţie, de intuiţie, de comunicare ... provoacă apariţia aspiraţiilor de realizare a situaţiilor care permit acestor valori să capete un loc esenţial. Aceste aspiraţii utilizează simbolurile femeii, bărbatului, cuplului

pentru a se manifesta şi, adesea, pentru a se opune unele altora. Exemple nu mai puţin semnificative pot fi luate din reprezentările oraşului. Monumentele simbolice, cum ar fi catedralele în domeniul religios, primăria ca expresie a puterii locale, universitatea ori palatul cultural în domeniul ştiinţelor şi al literelor ... sînt purtătoarele aspiraţiilor mai mult ori mai puţin vii, mai mult ori mai puţin exprimate de diferitele medii sociale.

Un ansamblu de simboluri se poate armoniza în cadrul miturilor. Cuvîntul nu este luat aci în mod necesar în sensul de legendă corespunzînd unei perioade vechi şi fabuloase, ci ca o construcţie a spiritului permiţînd exprimarea intuiţiilor într-un tablou coerent, atunci cînd nu putem sesiza realităţile prezente cu ajutorul mijloacelor raţionale.[1] Aceste mituri sînt utilizate pentru a putea prezenta viitorul posibil ori dorit tot atît de bine ca şi trecutul depăşit. În domeniul religios, spre exemplu, dogmele, viziunile escatologice, în domeniul politic utopiile. Orice sens pejorativ este exclus. Fiecare dintre aceste elaborări intelectuale are un rol important în viaţa socială şi în cercetarea unei lumi mai armonioase, rol diferit de cel al ştiinţei pe care nu o pot înlocui decît în sectoarele în care ea nu este destul de avansată pentru a putea răspunde problemelor ce i se pun.

Miturile sînt reprezentări, ansambluri de imagini, simboluri cu o puternică coloratură afectivă care răspund „provizoriu" aspiraţiilor profunde imposibil de satisfăcut direct într-o acţiune. Aceasta va duce la realizarea practică a ceea ce se doreşte

[1] Este destul de dificil să facem o analiză rapidă asupra unei cercetări încă în curs, despre acest subiect, fără a ne situa în raport cu numeroşi autori care au lucrat recent în acest domeniu. Vom reveni în acest sens, oprindu-ne la lucrările lui Lévi-Strauss, Gusdorf, Gurvitch ...

pentru sine, pentru grupul căruia îi aparţii, pentru întreaga umanitate. Este şi un fel de a se asigura, de a da o explicaţie a lumii actuale şi a contradicţiilor ei, de a găsi puncte de sprijin care lipsesc pentru a se putea porni o acţiune.

Sorel a înţeles parţial această problemă. Pentru el ansamblul mitului este cel mai important, componentele lui neprezentînd interes decît prin relieful pe care-l dau ideii conţinute în construcţie. El insistă asupra forţei dintr-o acţiune revoluţionară care pregăteşte lupta pentru distrugerea a ceea ce există. Reconsiderarea lui Sorel ar trebui făcută cu ajutorul unui cod de bună folosire a miturilor. Apropierea pe care o face el între greva generală şi ceea ce denumeşte „revoluţia catastrofică" a lui Marx este cu totul discutabilă. Cînd admite că anumite mituri pot avea o mare eficacitate şi puţine inconveniente atunci cînd exprimă „tendinţele cele mai puternice ale unui popor", nu deschide astfel porţile fascismului însuşi şi, într-o oarecare măsură, unor teoreticieni ai nazismului ca Rosenberg?

Miturile nu sînt întotdeauna generatoare de speranţă, nici expresia speranţei. Există mituri ale disperării a căror acţiune tinde să antreneze un întreg grup, o naţiune, ori întreaga umanitate într-un viitor ameţitor fără de scăpare. Miturile „războiului total" sînt şi ele din această categorie. Ele au tentat totuşi un anumit tineret dezorientat ori manipulat de politicieni, care au împins raţiunea lor pînă la absurd. Miturile războiului nuclear sînt actualmente o ameninţare nu mai puţin periculoasă. Drama este, însă, că poate exista un fel de aspiraţie la disperare atunci cînd riscul sinuciderii depăşeşte posibilităţile unui succes.

Conştiinţa evoluţiei şi problemele dezvoltării

Reprezentarea viitorului înglobat în universul mitului are o mare eficacitate, dar reprezintă un imens pericol. Eseurile de prospectivă, atît de sumare cît sînt deocamdată, au ca ţel, din contra, să se fondeze pe analize ştiinţifice. În acest sens, observarea felului în care oamenii îşi reprezintă situaţiile trecute, prezente şi aşteptate permite precizarea conştiinţei mai mari ori mai mici pe care ei o au de a fi antrenaţi în cadrul unor transfomări sociale. Problemele care se pun în aceste anchete asupra reprezentărilor oraşului, asupra imaginii femeii în societate ori a imaginii familiei la care am făcut aluzie mai sus, ne permit să le apreciem importanţa.

Făcînd apel la memorie căpătăm conştiinţa timpului. Studiile lui Halbwachs asupra memoriei colective, ne aduc elemente utile de gîndire în această problemă. Punînd ordine în amintiri, constatăm şi schimbările ce au avut loc. Trebuie să luăm puncte de reper în timp, ca şi în spaţiu, în funcţie de anumite feluri de percepţie proprii societăţii noastre, mediului nostru social, în funcţie de unele modele de organizare. Imaginea confuză a faptelor amestecate este înlocuită de succesiunea unor imagini distincte care-şi ocupă locul într-o serie. Aceste imagini particulare se reunesc într-o nouă reprezentare în care intervine dimensiunea timpului. Luarea de conştiinţă a desfăşurării în timp se petrece progresiv.

Se pot pune unele probleme cu privire la diferenţele analizate. Tatăl are oare o mai mică autoritate în familie acum ori cu cincizeci de ani în urmă? Femeia este mai fericită? Există relaţii mai strînse

cu un membru ori cu altul al familiei? etc. Nivelul de viaţă este mai ridicat în ultimii zece ani? S-au micşorat ori s-au accentuat în ultimii zece ani diferenţele de venituri? ... Aceste întrebări, grupate în serii, permit interferenţe. Există ori nu conştiinţa relaţiei între faptele de ordin diferit? Aceste întrebări nu constituie decît un aspect al observaţiei. Numeroase probleme indirecte permit o interpretare mai subtilă a fenomenelor de conştiinţă. Ele se continuă cu alte probleme ale viitorului, dincolo de care aspiraţiile sînt mult mai direct evocate. Pe plan personal: ce vei face, ce vei fi în viitorii zece ani, douăzeci de ani? Ce ai dori să fii?[1]. Pe plan social, relaţile de vecinătate sînt chemate să ocupe un loc din ce în ce mai mare în viaţa urbană? Timpul de lucru în uzină va fi mai scurt ori mai lung în următorii zece ani, în douăzeci de ani?

Dar şi aici întrebările indirecte şi studiile aprofundate ale cazurilor ne vor permite să ducem mai departe cercetarea. În plus, observaţiile făcute cu ajutorul chestionarelor, al interviurilor libere, al discuţiilor în grupuri, trebuiesc apropiate de studiul condiţiilor de existenţă, de comportament în viaţa cotidiană. Faptele şi reprezentările acestora trebuiesc analizate paralel. Este necesar, pentru a trage o concluzie din aceste date, de a dispune de documente precise asupra transformărilor economice, urbane, a evoluţiei structurilor sociale, a dinamicii grupurilor sociale largi (clase ori partide), a transformării instituţiilor ... Atunci, observaţiile asupra reprezentărilor vor căpăta un sens plenar. Atunci doar va putea fi întocmit un adevărat tablou al aspiraţiilor şi al rolului lor în viaţa socială.

[1] Regăsim aici problema nivelului aspiraţiei. Ar trebui citate studiile lui Stoetzel asupra „autobiografiei viitorului".

Pornind de la acest tablou, se vor pune problemele genezei aspiraţiilor şi a noilor nevoi, a fixării acestora. Studiul mecanismului evoluţiei nevoilor în această perspectivă poate avea importante consecinţe în analiza dezvoltării economice. El va contribui la transformarea metodelor de planificare care vor trebui să antreneze participarea unor largi pături ale populaţiei.

3. DINAMICA ASPIRAȚIILOR ȘI TRANSFORMAREA INSTITUȚIILOR

Cu toate perspectivele exaltante deschise de noile descoperiri tehnice, oamenii de la sfîrșitul secolului XX sînt dominați de trei preocupări majore, corespunzînd unor impasuri ale evoluției adesea semnalate. În primul rînd, comunicarea între persoane nu este ușurată, așa cum s-a putut crede, prin extensia mijloacelor de comunicare în masă, iar comunicarea între grupuri și națiuni se lovește de obstacole care provoacă conflicte și, chiar, războaie. În al doilea rînd, dezvoltarea economică și culturală pe scară mondială se dovedește imposibil de armonizat și inegalitățile care rezultă din această cauză stau la originea altor tensiuni care contribuie la împărțirea lumii în tabere opuse. În sfîrșit, raportul dintre individ și societate este din ce în ce mai greu de definit și eliberarea pe care ar putea-o aduce noile tehnici este adesea frînată ori chiar sufocată de noile constrîngeri care apar în special atunci cînd puterea tehnică și puterea dominantă se confundă.

Conștiința acestor fapte și preocupările pe care le ridică pot să ducă la nașterea unor aspirații comune oamenilor, tuturor societăților. Dar multe dintre aspirații depind de ambiantul social și de situațiile trăite. Ele sînt legate de condițiile de viață,

de comportamentele, reprezentările, prejudecățile, credințele, sistemele de valori, concepțiile despre lume proprii fiecărei culturi, fiecărei subculturi. Date fiind diferențele și opozițiile care există între aceste culturi am putea presupune că și aspirațiile sînt divergente. Dar sînt ele astfel în toate cazurile? Pentru a răspunde la această întrebare, cunoașterea aspirațiilor reprezentanților diverselor clase sociale, societăți, partide are o importanță determinantă. Ea va permite rezolvarea numeroaselor probleme de care se lovesc constant: planificarea, dezvoltarea, educația, raporturile internaționale.

Este ușor de vorbit despre planificarea socială, despre regimul democratic, despre participarea populației la luarea de decizii, despre educația permanentă, cultura pentru toți, despre programe de cooperare internațională. Mai greu este de a se trece de la cuvînt la act. Rațiunile și consecințele acestei dificultăți îi preocupă pe tehnicienii și reprezentanții puterii în societățile cu structuri economice și politice diferite unele de celelalte. Cercetătorii în domeniul științelor umane nu pretind că pot da soluții definitive acestor probleme. Dar lucrările lor pot ridica unele probleme și aduce unele răspunsuri fără de care toate tentativele de acțiune practică sînt sortite eșecului. Studiul procesului de interacțiune a transformărilor tehnice, economice și sociale și de evoluție a nevoilor devine astfel esențial. Dar noțiunea de nevoie rămîne echivocă atunci cînd nu se sprijină pe cercetările intereselor, dorințelor, aspirațiilor. Toți acești termeni cer să fie analizați și discutați. Noi am făcut-o și o vom face mai detaliat în cele ce urmează. Pentru moment, cuvîntul aspirație, luat într-un sens foarte general, ni se pare important de reținut, celelalte fiind studiate în raport cu el.

Aspirația ca un concept de bază. Rațiunile de viață ale oamenilor.

Pe plan individual, o aspirație exprimă o dorință orientată către un obiect, fie că este vorba de un obiect material, o stare, o acțiune de îndeplinit. Un individ aspiră să obțină o locuință mai bună, să fie fericit, să reușească la un examen. Dar, așa cum am mai subliniat și în alte lucrări[1], aspirațiile cuprind o întreagă gamă de posibilități, de la dorințele cele mai apropiate pînă la cele mai îndepărtate speranțe. Ele pot fi egoiste sau altruiste, personale ori colective ... După definițiile devenite clasice în psihologie, „nivelul aspirațiilor" (ceea ce doresc) se distinge de „nivelul așteptărilor" (ceea ce pot obține) și de „nivelul realizărilor" (ceea ce ating de fapt). După Hoppe, pionier în acest domeniu, ale cărui teze au fost dezvoltate și uneori deformate de succesorii săi, aspirația către un obiect special nu poate fi studiată decît referindu-ne la un ansamblu de aspirații mai largi, de reprezentări, credințe, valori.

Aspirațiile se leagă de tendințe, luate în sensul mai larg de canalizare a activităților. Acest sens îl întîlnim în noțiunile de impuls (engl. *Drive*, germ. *Trieb*) și de libido care au un mare rol în cadrul psihanalizei, de elan vital la Bergson etc. Dar tendința este greu de studiat dacă nu este observată plecînd de la relațiile psihologice, ori căutată în inconștient printr-o analiză specifică. În psihologie, ea corespunde adesea unei acțiuni vagi, care nu a permis cercetării să progreseze. Ea se leagă strîns de dorință, și vom vedea mai departe raportul

[1] În cercetări publicate după 1954, introduse în acest volum precum și în lucrările *Viața zilnică a familiilor de muncitori* și *Orașe și oameni* (citate în bibliografie).

între aceasta și nevoi. Toți acești termeni vor fi studiați mai pe larg în lucrări ulterioare.

Două observații sînt totuși necesare, în problema subiectului acestei alegeri a conceptelor operaționale. Pe de o parte, aspirația este legată strîns de proiect care izvorăște uneori dintr-un impuls interior al individului și din influența mediului social și a condițiilor de viață într-o societate în transformare. Pe de altă parte, ea poate fi apropiată de interes care este o orientare către realizare și acțiune. Vom vedea de ce pornind de la noțiunea de liber interes, conceptul de aspirație ni s-a părut deosebit de util pentru cercetare.

Din punct de vedere sociologic, este posibil să vorbim despre aspirațiile unui grup, unei clase sociale, unei națiuni, despre trecerea de la aspirații la revendicări etc. Acest aspect al problemei i-a scăpat lui Bergson care studiază aspirațiile la nivelul individului ori al umanității, fără a face o analiză a grupurilor și societăților. Dar, aspirațiile sociale, conflictele ori convergențele lor, joacă un rol deosebit în dinamica grupurilor sociale ori între grupurile etnice, în apariția structurilor sociale noi, în mecanismul revoluțiilor. Aspirațiile individuale sînt legate de aspirațiile colective ale grupurilor și nu este bine să se studieze unele fără celelalte.

În plus, studiul evoluției nevoilor și al fixării lor, în relație cu transformările tehnice și economice, nu poate fi făcut decît ținîndu-se seama, așa cum vom vedea mai departe, de relația intimă dintre aspirații, nevoi și trecerea de la unele la celelalte.

Așadar, geneza aspirațiilor și rolul lor în transformările sociale vor fi obiectul investigațiilor pe care ni le-am propus. Dar studiul aspirațiilor și al genezei lor presupune cunoașterea societății și culturii în cadrul căreia sînt observate. Trebuie prevăzut un ansamblu complex de aprecieri complemen-

tare. Pentru a defini problematica unui astfel de program, diversele întrebări teoretice trebuiesc de asemenea precizate în legătura lor cu studiile deja efectuate în ultimii ani. Ele conduc, în final, la problema filozofică legată de evoluția vieții sociale și de prospectivă. Unele aspecte pot fi evocate de pe acum.

Cum își pot alege oamenii „calea lor", cum „se pot realiza" într-o societate, cum pot „să se simtă utili" ori cum pot fi conștienți că „participă" la o operă comună? Toate aceste expresii și impresiile pe care le traduc, depind de structurile sociale în care indivizii sînt integrați și de concordanța ori discordanța dintre structuri și aspirații. O cercetare asupra aspirațiilor duce în mod necesar la studiul, în același timp, al incidenței transformărilor sociale și tehnice asupra genezei aspirațiilor, și a incidenței aspirațiilor asupra genezei structurilor sociale și a transformărilor tehnice. Aceste procese apar spre exemplu, atunci cînd vorbim de urbanizare în marile aglomerări. Am subliniat în diverse ocazii contradicțiile între aspirațiile orășenilor și condițiile vieții lor actuale. Veniți pentru a găsi posibilități de muncă, de cultură, de confort, în ultimă instanță, o eliberare de constrîngerile care-i apăsau, ei suferă în oraș presiuni de un alt ordin, fie chiar din cauza unei proaste utilizări a tehnicilor noi, ori a dezechilibrului structurilor sociale care rezultă din aceste condiții.

Dacă acești oameni se întreabă asupra rațiunilor lor de viață, dacă aspiră să atingă anumite nivele sociale, ori să obțină anumite bunuri pentru ei înșiși ori pentru alții, acestea se referă aparent la sistemele de valori variabile în funcție de anumite perioade și societăți. Toate detaliile vieții lor cotidiene sînt marcate de concepția despre lume de care sînt legați mai mult ori mai puțin conștient. Fiecare cultură veche armonizează valorile într-un fel

original și noile rezultante apar în urma amestecului între culturi. Găsim, deci, observații făcute de numeroși autori asupra difuziunii culturii, despre aculturație etc. În plus, în funcție de transformările tehnice apar constant forme noi de cultură. Întreaga mișcare corespunde unei creații continue. Variația locului relativ al valorilor lasă oare să se presupună faptul că anumite dintre ele capătă, progresiv, pentru toți oamenii o importanță mai mare? Dincolo de sistemele proprii diferitelor culturi ori subculturi, apare un nou tablou mai larg și mai coerent? Aspirațiile se manifestă ori nu în această direcție?

Aspirații individuale și colective în viața socială. Prncipalele axe de cercetare.

Problema generală a schimbării sistemului de valori poate fi pusă în legătură cu cîteva valori legate de aspirațiile individuale și colective pe care am încercat anterior să le reliefăm. Studiul procesului de interacțiune a acestor aspirații și a transformărilor tehnice și sociale a fost urmărit după anumite axe de cercetare, în special:

Individ — Societate
Spațiu. Timp. Bani
Comportament — Reprezentare. Obiect-Valoare.
Mijloc — nevoie.
Aspirație — realizare.

Pentru fiecare din aceste axe se pun probleme de definire a termenilor și de justificare a ipotezelor. Trebuiesc alese domenii-cheie de observație. În plus, aceste axe se întretaie și fiecare aspirație particulară poate fi studiată urmînd mai multe dintre ele. O dificultate constă și în găsirea, pen-

tru fiecare dintre axe, a unor instrumente de observaţie şi măsură adecvate ţinînd cont de ansamblul criteriilor, alegerea cerînd adesea o analiză largă.

Aspiraţie, individ şi societate. Între individ şi societate, studiul unei serii de structuri intermediare de grupuri şi relaţii în care este implicat subiectul, permite punerea în relief fie a aspiraţiilor personale, mai mult ori mai puţin legate de o situaţie socială şi de o mişcare istorică, fie a aspiraţiilor colective pe care anumiţi indivizi au putut să le conştientizeze, datorită unei personalităţi puternice. Constant, între individ şi mediul social se produce un schimb, aşa cum am putut vedea în privinţa apariţiei noilor nevoi în familiile de muncitori.

Acest schimb constant între individ şi societate, între aspiraţiile personale şi cele colective nu poate fi înţeles decît prin două mişcări complementare: geneza personalităţii şi istoria. Aci, psihologia genetică şi interpretarea istorică se sprijină mutual pentru o adevărată analiză psihosociologică, într-o cercetare dinamică.

Această problemă a fost pusă pe larg în discuţiile recente avute cu colegii americani asupra interacţiunii dintre persoană şi societate.[1] Problema apare şi la autori mai vechi. Felul cum o pune Durkheim spre exemplu, trecerea de la individ, element al unui mecanism social, la persoană avînd o autonomie din ce în ce mai mare, este după părerea noastră strîns legată de posibilitatea realizării aspiraţiilor sale. Această problemă a raporturilor dintre libertate şi presiune socială este subiacentă numeroasele probleme practice, ca cele ale orientării profesionale, ori problemelor filozofice, pedagogice şi morale pe care intenţionăm să le re-

[1] *Interaction of Person and Society* (American Sociological Review)

luăm în cursul studiului, sprijinindu-ne pe date concrete.

Realizarea aspiraţiilor depinde de libertatea alegerii. Am constatat că, în anumite condiţii materiale şi sociale, un individ prea absorbit de grija de a domina o situaţie dificilă, nu mai alege în funcţie de ceea ce i-ar plăcea, ci este obligat să ia singurul obiect care-i stă la îndemînă. În loc să trăiască, el caută să supravieţuiască. „Comportamentul de preocupare" caracterizat prin absenţa posibilităţilor de alegere, pe care l-am opus „comportamentului de interes liber" la care alegerea este posibilă, apare cu o mare frecvenţă în familiile care se găsesc peste un anumit nivel al puterii de cumpărare. Nu este, desigur, doar problema de a fi sub, ori peste un anumit nivel de trai, aceea care „provoacă" un anumit comportament. Insuficienţa veniturilor aduce după sine, în general, o situaţie complexă pe care doar o analiză aprofundată ne va permite să o înţelegem şi corespunde unui comportament la fel de complex dominat de preocupare.[1] Determinarea unui anumit nivel, nu explică procesul însuşi dar ne permite să relevăm frecvenţa apariţiei unui tip de comportament.

Indivizii care se găsesc în condiţiile unui comportament de preocupare nu au, aşa cum am văzut, posibilitatea de manifestare a aspiraţiilor lor, şi nici de a fi conştienţi de aceasta. Aceasta nu înseamnă încă că aspiraţiile nu există. Dar ele nu pot deveni manifeste atîta timp cît condiţiile mediului social nu se vor modifica. O astfel de situaţie poate fi dominată doar de indivizi animaţi de o ideologie, de o convingere sau care participă la o mişcare ori fac parte dintr-un grup dinamic.

În acest caz nu condiţiile de viaţă joacă un rol important, cît sistemul de relaţii în care individul

[1] Vezi capitolul 4 al prezentului volum.

își ocupă locul său. Apartenența la grupuri multiple îl supune anumitor presiuni, dar îi permite, de asemeni, să descopere dincolo de ele aspirații de care singur nu ar fi putut fi conștient. Aspirațiile sale sînt, în cele din urmă, în legătură directă cu ansamblul structurilor sociale și economice și nu pot fi studiate decît în acest context. Orice modificare a structurilor sistemului de relații și condiții de viață, a raporturilor de producție liberează sau frînează aspirațiile indivizilor și ale grupurilor într-o societate. Reciproc, aspirațiile unui individ pot provoca în jurul lui, într-un sector mai mult ori mai puțin larg, modificări importante care să contribuie la nașterea unor revendicări colective menite să ducă la transformări sociale.

Apare, astfel, o nouă problemă: cum pot fi studiate structurile care permit mai bine aspirațiilor individuale și colective să se armonizeze între ele și să devină convergente pentru construirea comună a unei societăți? Care sînt etapele de transformare care pot apare? Dar înainte de a găsi soluții, trebuiesc luate în considerare și alte elemente. Raportul individ-societate nu ne dă decît un aspect al dimensiunii cercetării. Acum este important să le examinăm și pe celelate.

— *Trei dimensiuni ale vieții sociale: spațiu, timp, bani.* Aspirațiile individuale și colective pot fi studiate urmărind trei ansambluri de dimensiuni pe care le-am luat deja în considerație în studiile precedente: spațiul, timpul, banii.

Spațiul corespunzînd mediului geografic urban pe care noi l-am denumit în alte locuri spațiu sociogeografic este socialmente valorificat în funcție de barierele corespunzînd unor nivele de venit. El este individual valorizat în funcție de interesul pe care-l acordăm unui itinerar ori altuia, în strînsă relație, de altfel, cu ora zilei, ziua, anotimpul, adică în funcție de timp.

Dacă spațiul este studiat astfel ca mediu geografic, timpul poate fi analizat și ca perioadă istorică corespunzînd unei anumite societăți, unei culturi reprezentînd un tot în sine. Fiecare oră, fiecare zi, fiecare lună este socialmente valorificată în funcție de reprezentările sociale, de credințe, de norme și există și o valorificare individuală care corespunde istoriei personale a subiectului. Aspirațiile indivizilor și ale grupurilor variază în funcție de felul în care utilizează ori vor să utilizeze timpul. Spre exemplu, am văzut că tabloul orariului unei femei ori al unui bărbat indică ritmuri diferite. Dacă femeia nu lucrează, timpul ei este divizat în mici activități, în schimb cel al bărbatului se împarte în activități divizate în cîteva grupuri omogene. Din contra, dacă femeia lucrează, cele două orare ale cuplului tind să se uniformizeze.[1] Rezultă de aici că felul în care ne reprezentăm organizarea actuală a timpului ori organizarea timpului la care aspirăm variază în consecință. Și aici, posibilitatea ce ni se oferă de a ne utiliza liber timpul, variază în funcție de banii de care dispunem. Nivelurile care indică limitele de expresie a aspirațiilor sînt întotdeauna praguri ale nivelului de viață. Ansamblul dimensiunilor relative la bani rămîne dominant. Am constatat în anchete că anumite grupuri dau o mai mare importanță banilor decît altele și este stabilit că avariția ori generozitatea sînt trăsături de caracter care au o mare importanță pentru mulți indivizi.

Într-un fel general, trei dimensiuni: spațiul, timpul, banii, joacă deci un rol important în raportul dintre aspirații și mediul social. Dar acum trebuie să le situăm pe acestea în funcție de o serie de alte ansambluri legate de nevoi, simboluri și valori.

---

[1] Vezi *Viața cotidiană* ... (bibliografie)

— *Reprezentări, valori și nevoi.* Aspirațiile pot fi considerate în funcție de diferența care există între nevoi și mijloace, între obiect și valoarea sa, între comportări și reprezentare.

Nevoia este considerată din punct de vedere fiziologic ca o stare de tensiune provenind dintr-o tendință a organismului de a restabili echilibrul rupt în funcționarea fiziologică. Acest echilibru nu poate fi restabilit decît prin mijloace corespunzătoare. Astfel, carența în proteine animale este redusă dacă se mănîncă mai multă carne. Nevoia de proteine este satisfăcută de utilizarea unei alimentații bogate în carne. Dorința unei bucăți de carne este aici proporțională cu diferența dintre nevoie și mijlocul de satisfacere.

La om, procesul este mult mai complex. Nu întotdeauna nevoia este cea care crează dorința. Sensul raportului poate fi inversat. Uneori dorința este cea care crează nevoia. Deoarece dorința își are sursa nu numai în impulsurile interne dar și în solicitările imaginilor, ale reprezentărilor. Obiectul nu este dorit decît în funcție de valoarea pe care o poartă. Acest grad de valorificare a obiectului depinde de dorința pe care o au oamenii dintr-un grup social ori dintr-o societate. Valoarea poate măsura finalmente intensitatea dorinței.

Dar valoarea unui obiect corespunde, după cum se consideră în general, „ideii pe care ne-o facem" despre acesta, altfel spus, reprezentării obiectului într-un sistem în cadrul căruia obiectul capătă un rang mai mult ori mai puțin înalt. Un diamant, un tablou de Monet ori o casă confortabilă pot fi considerate simplist ca avînd „același preț", dacă se utilizează moneda ca instrument de măsură. În funcție de persoane sau mediu social, aceste evaluări vor atrage sau îndepărta pe eventualul cumpărător. Fiecare îl va reprezenta altfel în universul său, și-i va rezerva un loc mai mult

ori mai puțin important, ori îl va exclude total știind că-i este inaccesibil. Deseori, această reprezentare nu este clară și avem de-a face cu imagini mai mult ori mai puțin fugitive. Dar aceste imagini iau naștere într-un context social determinat. Ele sînt încărcate de o putere afectivă și împrumută din amintire elemente puternic socializate. Găsim imagini-ghid, de mult timp puse în relief în psihosociologie și asupra cărora am insistat în numeroase lucrări.

Aceste imagini și reprezentări trebuiesc puse în raport cu comportamentele indivizilor motivate de nevoi și dorințe. Am insistat deja asupra necesității studiului, în același timp și la aceiași subiecți, a comportamentelor față de un obiect, a reprezentării acestui obiect și a reprezentării comportamentului față de acest obiect. Prin această triplă analiză aspirațiile sînt puse în relief în două feluri diferite. În cercetarea asupra vieții familiilor muncitorești, pe care am mai citat-o, unii au declarat că ei consumă multă carne și aceasta era realitatea, în timp ce alții mîncau o cantitate mică dar spuneau că mănîncă suficient. Studiul acestor diferențe de comportament și de reprezentare are și a avut importanță ca indicator al unor motivări mai complexe, legate de istoria subiecților.

Plecînd de la aceste observații apar unele constatări asupra comportamentului politic și a reprezentării sociale, asupra practicii religioase și a reprezentării religiei, asupra practicilor culturale și reprezentărilor culturii etc., care s-au putut efectua în diverse etape. De fiecare dată, dubla apropiere permitea o mai mare detașare a aspirațiilor de care subiectul nu a putut avea întotdeauna o conștiință clară.

Astfel, aspirațiile apar într-un sistem complex în care ele pot fi studiate în funcție de raportul

obiect-valoare, mijloc-nevoie, comportament-reprezentare. Din aceste observații, raportul dintre aspirații, valoare, dorință, între aspirații și nevoi, între aspirații, reprezentări și simboluri, rezultă și mai pregnant. Se vor dezvolta cercetări și în acest sens, și ele vor permite înțelegerea unui aspect al procesului de interacțiune dintre aspirațiile personale ori colective și transformările sociale. Alt aspect se referă la schimbările care apar în structurile și instituțiile la care ne vom referi mai jos.

Aspirații, structuri și instituții.

Orice cercetare despre aspirații nu poate fi făcută decît în contextul unei societăți formînd o structură de ansamblu și într-un moment al istoriei. Aspirațiile individuale nu sînt independente de grupurile în care subiectul este implicat în funcție de transformările economice și tehnice și fiecare dintre aceste grupuri are structura sa proprie integrată societății. Fiecare structură și fiecare element al unei structuri se modifică În același timp, pentru a răspunde aspirațiilor indivizilor și grupurilor, se crează noi instituții în timp ce cele vechi devin caduce. Funcționalismul polarizat asupra noțiunii de nevoie, nu a sesizat mecanismul aspirațiilor pe care vom încerca mai departe să-l punem în relief. Dar indivizii și grupurile, după locul pe care-l ocupă în societate, urmînd condițiile cărora li se supun, după reprezentările și sistemele de valori cărora li se supun, după perioadele favorabile ori defavorabile în care trăiesc, au mai mult ori mai puțin conștiința aspirațiilor lor de a crea noi instituții. În general, aceste aspirații sînt vagi și acel ce știe să le concretizeze într-un program precis capătă o aprobare mai mult ori mai puțin entuziastă. Dar cum aspirațiile divergente pot suscita,

într-o aceeași societate, programe opuse, tensiunile se produc în mod natural. Să încercăm să vedem cum se manifestă aspirațiile unor noi instituții, cum se opun ori converg în legătură directă cu transformările economice și schimbările de structură în desfășurarea istorică a unei societăți.

— *Un exemplu de cercetare.* Într-o notă despre aspirațiile către noi forme ale familiei, despre imaginea femeii în societate etc.,[1] am încercat să punem în relief cîteva dintre raporturile dintre schimbarea instituțiilor familiale și transformările economice și sociale. Transformările mediului de locuit în funcție de urbanizare, schimbarea formelor de muncă în funcție de industrializare, nu provoacă în mod necesar aspirația acelorași instituții în toate societățile. Aspirațiile la noi roluri în cadrul cuplului familial iau forme diferite după reprezentări, imagini-ghid, sisteme de valori, ideologii, culturi. Conștiința evoluției contribuie la apariția aspirațiilor către noi roluri pentru femeie ca și pentru bărbat. Concepția raportului între sexe, între părinți și copii se preface încetul cu încetul. Vechea instituție a familiei nu mai poate răspunde noilor nevoi și aspirații. Ea va dispare ori se va transforma profund.

Urmînd axele de cercetare pe care le-am menționat, pot fi studiate sistematic aspirațiile către noi roluri în cadrul cuplului și a familiei în general. În primul rînd, plecînd de la transformările economice și tehnice, procesele de interacțiune a individului și societății apar într-un nou context. Aspirațiile individuale se realizează în parte în

[1] Într-o viitoare carte ne vom ocupa de *Geneza aspirațiilor către noi forme familiale.*

familie, care păstrează întotdeauna o funcţie intermediară între individ şi societate, în special în educaţia copiilor. Dar, apar o serie de discordante, ca spre exemplu, atunci cînd anumiţi adolescenţi neagă familia care-i constrînge, referindu-se la o familie bazată pe raporturi de înţelegere reciprocă, la care visează şi la care aspiră.

În al doilea rînd, relaţiile între aspiraţii şi spaţiu, timp, bani sînt studiate sub două unghiuri diferite. Pe de o parte, condiţiile de spaţiu, de timp, de bani au o incidenţă asupra genezei aspiraţiilor şi a menţinerii ori schimbării formelor familiale. Pe de altă parte, aspiraţiile care se referă la spaţiu, timp ori bani sînt direct legate de aspiraţiile care se referă la familie. Cercetări asupra spaţiului familial şi a spaţiului de locuit au făcut mai clare unele din aceste legături. Tot astfel, aspiraţiile către utilizarea timpului liber de către femeie ori bărbat, ori aspiraţiile referitoare la buget şi repartiţia lui[1]. Instrumentele de observaţie utilizate ne permit să definim niveluri ale veniturilor legate de spaţiu şi timp, care corespund unor schimbări de comportament, de satisfacţie şi de aspiraţie. În acelaşi timp, punerea în relief a acestor nivele nu explică schimbările, ci reprezintă doar simpli indicatori iar o explicaţie este posibilă doar dacă se vor face studii aprofundate ale cazurilor în speţă.

În al treilea rînd, analiza raporturilor comportamente-reprezentare, obiecte-valori, mijloace-nevoi, cere cercetări de un alt tip. Imaginea rolului femeii, imaginea familiei, imaginea copilului aşa cum le-am studiat pot fi în armonie ori în contradicţie cu comportamentele propriu-zise. Aspiraţiile care menţin rolul tradiţional ori tind către adeziunea la roluri noi, depind de forţa activă a acestor imagini, de reprezentările şi noile modele care tind a se

[1] Vezi capitolele 3 şi 4 ale prezentului volum.

impune indivizilor şi grupurilor. Femeia care rămîne acasă, urmînd o comportare tradiţională, dar care aspiră să muncească în exterior, atrasă de o imagine nouă — cunoaşte conflictele care rezultă din aceste discordanţe. Tot astfel, atenţia dată raportului obiect-valoare permite să se pună in evidenţă decalajul dintre valorile atribuite unui acelaşi obiect în grupe diferite, în cazul nostru în familii aparţinînd diverselor medii sociale. Dar familiile însăşi pot fi considerate ca un obiect căruia individul îi acordă o valoare mai mică ori mai mare. Astfel, instituţia capătă locul său într-un sistem de valori pe care trebuie să le studiem într-un ansamblu. Aspiraţiile fie depind de sistemul de valori, fie tind să transforme însăşi acest sistem. În sfîrşit, studiul raporturilor dintre mijloace şi nevoi, arată, aşa cum am văzut mai sus, că absenţa mijloacelor sub un anumit nivel tinde să restrîngă conştientizarea aspiraţiilor ori chiar să împiedice manifestarea lor. Am mai emis şi ipoteza, că oboseala, în aspectul său psihologic este datorită în parte unei prea mari diferenţe între mijloace şi aspiraţii. Şi oboseala în familie este de acest ordin, iar o anumită delăsare generală în familie poate fi datorată aceleiaşi cauze.

Profesia şi clasele sociale. Aspiraţiile ce se referă la profesii şi la locul individului în producţie au fost studiate în acelaşi fel ca şi cele referitoare la familie. În funcţie de industrializare, formele de muncă precum şi raporturile de producţie se transformă fundamental. În funcţie de urbanism, au căpătat consistenţă imagini noi despre locul muncii în viaţa socială. Pentru a înţelege aportul noilor aspiraţii, este absolut necesar studiul spaţiului social al întreprinderii, al timpului de muncă, influenţa banilor şi a profitului asupra randamen-

tului şi cadenţelor etc. Aspiraţiile individuale către o viaţă mai bună sînt limitate de diverse bariere, dintre care sistemul de învăţămînt şi examenele sînt foarte importante. De asemenea, aspiraţiile către un progres profesional sînt legate de aspiraţiile colective care se manifestă în viaţa sindicală şi viaţa politică unde ele devin revendicări.

Raporturile dintre comportamentele de muncă şi reprezentările profesionale, ale meseriei, legate de locul de muncă etc., joacă un rol în geneza aspiraţiilor şi studiul lor poate scoate în evidenţă aspiraţiile profesionale. Valoarea acordată muncii profesionale luate ca obiect depinde, ca şi pentru familie, de sistemul valorilor proprii unei clase sociale ori unei culturi.

Discordanţa dintre nevoi şi mijloacele de muncă joacă un rol deosebit atît pe plan individual cît şi colectiv. Individul ştie că dispune de mijloace limitate pentru a atinge ţelul profesional la care aspiră. Un grup ori o societate sînt dependente de situaţia economică dată, care adesea nu oferă decît mijloace insuficiente în raport cu dezvoltarea industrială pe care o socoteşte necesară. Aceste decalaje şi consecinţele lor pot fi studiate în relaţie cu alte raporturi observate precedent, urmînd aceeaşi problematică ca şi cea definită pentru studiul aspiraţiilor relative la familie.

— *Cultura şi educaţia.* O a treia categorie de aspiraţii, cele relative la cultură şi la educaţie pot fi analizate în acelaşi fel. Studiul condiţiilor economice ale perioadei istorice în care sînt observate este o bază indispensabilă. Raporturile dintre cultură studiată pe plan individual ca o dezvoltare armonioasă a corpului şi a spiritului, ori pe plan colectiv ca un ansamblu de manifestări ale spiritului creator al unei societăţi au fost puse în

relief de anchetele centrului nostru[1] şi în lucrările altor autori. Aspiraţiile culturale ale unui individ sînt întotdeauna legate de reprezentări şi de sistemele de valori ale societăţii ori ale mediului social în care sînt implicate. Găsim, de asemenea, raporturi între comportamente şi reprezentări şi între mijloace (în acest caz echipamentele colective) şi nevoile culturale ale indivizilor şi grupurilor.

Dimensiunile legate de spaţiu şi de timp intervin la rîndul lor şi banii nu joacă un rol mai puţin important. Unii autori au vrut să considere în multe societăţi industrializate, ca un bun de consum, mai mult ori mai puţin rentabil, însuşi echipamentul cultural, iar difuzarea obiectelor culturale a fost studiată după principiile studiului pieţii. Dimensiunile referitoare la bani se referă, deci, la toate celelalte. Totuşi şi difuzarea culturii este inseparabilă de educaţia şi transmiterea culturii. Însăşi viaţa societăţii este în joc. Studiul nevoilor şi aspiraţiilor culturale, ca şi al instituţiilor care corespund acestora, merită o atenţie mult mai mare.

— *Oraşul şi puterea.* În relaţie directă cu urbanizarea progresivă, instituţiile culturale, familiale şi profesionale noi, sînt legate din ce în ce mai mult de cadrul de unitate politică de bază pe care-l constituie oraşul. Noi am încercat să arătăm în mai multe rînduri că oraşul este prost definit în societăţile industrializate. Această contradicţie între dezvoltarea urbană şi ezitarea asupra funcţiei oraşului ca unitate socială este unul dintre cele mai mari neajunsuri ale secolului XX, pe care începem abia acum să-l apreciem în adevărata lui dimensiune.

[1] Vezi în special *Imagini ale culturii* (citată în bibliografie).

Aspirațiile către noi forme de viață urbană sînt legate de aspirațiile către noi forme ale puterii. Orașul este unitatea de reprezentare politică a populației. El se găsește în rivalitate cu alte forme ale puterii care au căpătat o importanță din ce în ce mai mare în societățile capitaliste, în special puterea financiară și puterea marilor tehnicieni. Dar orașul este, de asemeni, locul conflictelor de aspirații între grupurile rivale de presiune. El este tensiune și mișcare. Ca unitate politică, el reflectă viața unei întregi societăți și poate fi studiat în această perspectivă.

Urmînd schema definită mai sus, orașul este de asemeni locul în care se întîlnesc aspirațiile colective ale grupurilor și societăților. Noile posibilități pe care orașul le oferă individului pentru a-și realiza aspirațiile, fie și numai pentru extinderea alegerilor care-i sînt oferite, sînt, așa cum am văzut, principalele sale atracții. Dar acestea sînt o realitate ori o iluzie? Părerile în acest sens sînt împărțite. Și alte aspecte ale studiului au o importanță mai mică sau mai mare. Printre dimensiunile vieții sociale (spațiul, timpul, banii), spațiile economic, juridic, politic, cultural, vor fi obiectul unei atenții speciale. În amănuntele vieții cotidiene, am investigat în cursul diverselor studii modul de apropriere a spațiului și aspirațiile care se exprimă în acest domeniu, spre exemplu, importanța acordată legăturii dintre elementele arhitecturale și elementele naturale, pentru a da peisajului urban un caracter familiar și primitor[1]. Întreg jocul raporturilor dintre individ, cadrul urban

[1] Vezi: *Paris — Eseu de sociologie*, partea a 2-a. *Viața cotidiană* (citată în bibliografie) și diverse studii ale Centrului de Studii ale grupurilor sociale. *Atracția Parisului asupra suburbiilor* (Paris, Ed. ouvrières, 1965); *Integrarea orășanului în orașul și cartierul său*, (1964.)

și societate se regăsește în observațiile referitoare și nevoilor care au fost recunoscute inițial.

Dar amenajarea spațiului depinde de reprezentarea spațiului propriu unei culturi, și regăsim aci, pentru oraș, raporturi între reprezentări și condițiile de viață și comportamente. În același timp, imaginile și reprezentările spațiului urban sînt legate de sisteme de valori proprii diferitelor grupuri sociale ori diferitelor subculturi, iar aspirațiile în acest domeniu depind de deosebirea dintre mijloacele economice și tehnice ale amenajărilor.

Procesul de trecere de la aspirații la nevoi și raportul lor cu transformările economice și sociale

Studiul aspirațiilor și structurilor sociale și cel al noilor instituții pot fi pe larg dezvoltate. Deocamdată, să analizăm un proces esențial asupra căruia am insistat deja în mai multe momente: trecerea de la aspirații la nevoi și rolul ei în cadrul transformărilor sociale. Plecînd de la acest studiu putem arăta consecințele cercetărilor întreprinse pentru dezvoltarea planificării.

— *Nevoi-aspirații și nevoi-obligații. Trecerea de la unele la altele.* În clasificarea nevoilor pe care am prezentat-o pînă acum, am insistat asupra distincției dintre nevoi-obligații și nevoi-aspirații. Acum ne aflăm în fața unei aplicații mai noi și mai largi. Nevoile-obligații, s-o reamintim, corespund nevoilor imposibil să nu fie satisfăcute pentru a permite individului să trăiască fizic (și găsim aci definiția inițială a nevoii pe care am dat-o mai sus), sau să fie admis într-o societate. Astfel, ne-

voia de îmbrăcăminte decentă poate fi o obligație în două feluri: pe de-o parte, haina este indispensabilă pentru protecția contra frigului, pe de altă parte, haina decentă reprezintă și un anumit statut social. Nevoia-obligație este și cea pe care puterea nu poate evita s-o ia în considerație la un moment dat din cauza riscurilor de a provoca reacțiile populației nesatisfăcute.[1]

Din contra, nevoia-aspirație este cea prin care oamenii progresează și se ridică deasupra condiției lor prezente. Ele nu sînt mai puțin importante ca nevoile-obligații, dar pot în caz de forță majoră să treacă pe planul doi. Am spus că ele pot avea prioritate, motivînd comportamente de interes liber de care am vorbit mai sus, opuse comportamentelor de preocupare motivate de nevoile-obligații. Nevoile culturale ori spirituale sînt de acest ordin.

Un exemplu de nevoie-aspirație poate fi oferit de nevoia de informație, care subliniază complexitatea problemei și necesitatea unei foarte mari supleți față de distincțiile pe care le vom stabili. De fapt, nevoia de informație, este, pentru unii, o aspirație în măsură în care permite o lărgire de orizont iar satisfacerea ei, o mai mare posibilitate de acțiune. Pentru alții, este o obligație, pentru că nu este posibil să trăiești într-o societate fără a fi din ce în ce mai mult informat asupra vieții sociale. Să mergem mai departe. Pe măsură ce societatea dobîndește mijloace de producție mai importante și viața socială devine mai complexă și mai strîns corelată cu cea a altor societăți, aspirațiile capătă un loc din ce în ce mai mare în cadrul nevoilor de informație.

Ceea ce este adevărat pentru nevoia de informație, este adevărat și pentru multe alte nevoi. Sîntem în măsură să putem pune în relief un mecanism psiho-sociologic foarte general care joacă, după părerea noastră, un rol capital în transformările sociale. După ce am separat cele două aspecte, pe de o parte, obligațiile legate de preocupare, și celelalte aspirații legate de interesul liber, putem să sesizăm mai bine dacă ele sînt comune ori distincte pentru o aceeași nevoie. În funcție de presiunile exercitate de constrîngerile fizice ori sociale, interesul unui individ este mai mult ori mai puțin canalizat de o preocupare, mai mult ori mai puțin liber de a se îndrepta către obiectele la care el aspiră. Așa cum am mai spus-o, se pare că, sub un anumit nivel de viață, la indivizii dominați de preocupare aspirațiile se pot manifesta cu greutate. Cînd condițiile devin mai bune, nevoile-aspirații se eliberează.

Dar procesul nu este chiar atît de simplu. Există la orice individ o aspirație de a suferi o constrîngere socială care să-i permită să fie admis în societate. El dorește chiar să capete mai mulți bani pentru a arăta că se conformează normei. Acesta este și cazul îmbrăcămintii „decente" citată mai sus, acesta este cazul mașinii care corespunde unui anumit statut și care joacă un mare rol în societatea capitalistă și este cazul celor mai multe obiecte utilizate în viața cotidiană. În toate societățile, nevoile sînt din ce în ce mai socializate pe măsură ce individul își ocupă locul în structurile sociale. Pentru unii, libertatea este legată de aceste structuri. Cu cît ele îi oferă o alegere mai largă, cu atît structurile constrîng mai puțin, pînă cînd alegerea fiind mult prea largă, ea nu se mai poate efectua decît datorită hazardului deoarece lipsește

[1] Am mai amintit că nevoia-obligație se raportează în parte la nevoi-necesități studiate în special de Marx care le opunea nevoilor „spirituale" (pe care noi le-am situat printre nevoile-aspirații). Nu există contradicții între observațiile precedente și tezele lui Marx, ci o formulare de un tip nou.

informația. Individul se găsește atunci în fața altor constrîngeri, fiind supus mai ușor publicității care-l orientează către obiectele pe care ea vrea să-l facă să le dobîndească, chiar dacă ele nu corespund unor aspirații profunde. Aceste constrîngeri sînt mascate de imaginile care-i sînt prezentate subiectului și care sfîrșesc prin a i se impune.

Publicitatea are astfel un rol dublu: pe de o parte, ea servește dînd o mai bună informație și lărgind posibilitățile de alegere, pe de altă parte, ea este un atac la adresa libertății dacă utilizează tehnicile psihologice noi pentru a orienta comportările, fără a încerca să răspundă aspirațiilor. Paralel apar două forme de participare socială. Una corespunde aspirațiilor individului de a comunica cu ceilalți oameni într-o acțiune comună prin care își găsește o mai bună realizare a posibilităților sale. Cealaltă este impusă fie direct, prin presiune, fie mai subtil, prin sugestie.

— *Dezvoltarea tehnică și geneza aspirațiilor.* Într-un fel mai general, dezvoltarea tehnică și economică permite ridicarea nivelului de viață, satisfacerea progresivă a unui anumit număr de nevoi. Dar imediat ce o nevoie devenită nevoie-obligație este satisfăcută, ea lasă un cîmp liber de acțiune pentru noile aspirații, care la rîndul lor devin nevoi și capătă un caracter obligatoriu. Ar trebui deci să fie posibil, într-o anumită măsură, să se prevadă cum o aspirație poate căpăta formă în condițiile favorabile și cum se transformă ea. Punerea în relief a legăturii intime dintre aspirație și nevoie și a raportului lor dialectic permite luarea în considerare a nevoilor în cadrul planificării economice și sociale.

În momentul în care o țară ajunge la un nivel de dezvoltare industrială corespunzător pentru a răspunde cererilor pînă atunci dificil de satisfăcut,

nu este totuși posibil să se țină cont de toate nevoile în același timp. Alegerea se impune, totodată în funcție de un sistem de valori la care se referă conștient ori nu planificatorul și în funcție de aprecierea pe care o face față de consecințele eliberării unor aspirații noi. Observarea psihosociologică ar putea să intervină aci mai eficace. Ea permite sesizarea diferitelor sisteme de valori care există în cultura unei societăți și a decalajului care ar putea să apară între valorile populației și cele a responsabililor care iau deciziile. Ea oferă posibilitatea de a descoperi, clasa și ierarhiza aspirațiile și nevoile în raport cu sistemele de valori. Din păcate, aspirațiile apar, în general, planificatorului, prea dificile pentru a le putea cunoaște și a ține cont realmente de ele.

Procesul complet începe cu geneza aspirațiilor confuze solicitate de schimbările condițiilor economice și de imaginile noi care tind să transforme sistemele de valori prestabilite. Aceste aspirații capătă consistență și se fixează în nevoi care se înfățișează sub un dublu caracter de obligativitate pentru cetățeni și pentru deținătorii puterii. Fixîndu-se, aceste nevoi eliberează la rîndul lor noi aspirații și procesul se repetă nedefinit permițînd societății să progreseze și să se transforme.

— *Aspirații, revendicări și decizii.* Populația joacă un rol din ce în ce mai activ în cadrul acestor mișcări atunci cînd ea devine conștientă în primul rînd de situația sa, și apoi de evoluția acestei situații în timp. Această luare de conștiință permite un dialog rațional, constructiv, între responsabili și cei ce beneficiază de administrație și nu numai afirmarea afectivă pentru ori contra unei unei decizii. În funcție de această situație, de această evoluție, este posibilă conștientizarea propriilor aspirații, a centrelor de interes și ierar-

hizarea lor în raport cu mijloacele de care dispune. Aspirațiile pot căpăta atunci formă conștientă și pot fi formulate în revendicări. Rămîne să definim instituțiile care vor permite acestor revendicări să fie transmise de jos în sus pentru ca decizia să se ia ca răspuns la această cerință de bază. Sindicatele pe plan profesional, consiliile de gestiune din întreprinderi și din grupurile de locuințe, partidele politice, cluburile etc. au un rol definit în acest sens. Dar ele nu pot fi eficace decît dacă acest rol le este recunoscut și dacă canalele de comunicare sînt stabilite în dublu sens; de jos în sus, înainte de a fi de sus în jos.

Aceste canale de comunicare depind de structurile sociale, de organizarea producției și a spațiului în cadrul fiecărei societăți. Așa cum am văzut, adesea, în privința deciziilor ce trebuiesc luate în materie de urbanism. Organizarea așezărilor prevede existența unor trepte intermediare și centre secundare ori terțiare între micile cartiere și puterea centrală. Dacă aceste centre sînt prevăzute pentru a capta aspirațiile și revendicările și pentru a le satisface ori a le transmite la un nivel superior, s-ar putea stabili un anumit dialog. Dacă ele sînt concepute ca simple relee ori instrumente de transmisie a deciziilor, discordanța între populație și putere va fi ascunsă dar va permite reacții imprevizibile. Societatea va avea doar o aparență a unei coeziuni.[1]

Ceea ce este adevărat pentru organizarea spațiului este și pentru întreprinderi, instituții educative, pentru echipamentul social și cultural etc. Totuși, trebuie să știm cum pot instituțiile să răspundă aspirațiilor și cum se modifică ele constant în funcție de procesul pe care am încercat să-l punem în relief. Pe plan politic și juridic, pe plan cultural și economic, luarea în considerație a aspirațiilor rămîne cheia dezvoltării și a creației culturale. Provocate de trasformările tehnice, economice și sociale, aspirațiile sînt în același timp motorul lor. Datorită acestei ambiguități și acestei reciprocități, oamenii sînt capabili să devină membrii conștienți și activi ai societății lor. În această perspectivă, realizarea aspirațiilor înseamnă participare și libertate. În viața socială, nu sînt ele, oare, complementare?

[1] Vezi: *Paris — Eseu sociologic* (partea a 3-a) și *Oameni și orașe* (citată în bibliografie).

4. ASPIRAȚII, REVENDICĂRI ȘI CONFLICTE[1]

Între revoltă și revoluție există o diferență care este determinată în mare parte de gradul de inegalitate al conștiinței conflictelor care opun populația față de puterea stabilită. Dacă revendicările exprimate cu claritate provoacă tensiuni salutare și permit procesului revoluționar să se desfășoare adesea fără violență fizică, aspirațiile latente, timp îndelungat necunoscute ori sufocate, pregătesc latent exploziile de revoltă.

În diverse momente, în ultimii ani am avut ocazia să insistăm asupra pericolului discordanțelor pasive între guvernămînt și cei administrați, pe care puterea crede că le poate suprima ignorîndu-le ori creînd diversiuni pentru a le face uitate. Acest lucru a fost evident în Franța, spre exemplu, unde clasa muncitoare a fost prea repede înmormîntată în problema colonială, în deciziile referitoare la urbanism și în privința disprețului față de colectivitățile locale. Dar, revolta studențească din mai 1968 a făcut o demonstrație mult mai spectaculoasă a procesului pe care am încercat să-l descriem

[1] Textul este extras din comunicarea prezentată la cel de-al VII-lea Colocviu al Sociologilor de limbă franceză de la Neufchâtel (oct. 1968). A apărut și în *Caietele Internaționale de Sociologie* (1969) și în lucrarea *Pentru universitate* (citată în bibliografie).

chiar cu cîteva luni mai înainte[1]. Acela care vrea să utilizeze la maximum noile mijloace de comunicare în masă, pentru a dirija opiniile, sfîrșește prin a provoca revolta pe care tocmai dorea s-o evite[2].

Un alt motiv nu mai puțin important ne-a determinat să participăm la aceste evenimente. Sîntem cu toții preocupați de aspirații, de revendicări, de revoluțiile din țările foamei, dar pentru a le înțelege într-un fel util trebuie să observăm însăși societatea noastră. Altfel, meritățm reprosul care ni se adresează uneori, acela de a practica un paternalism sociologic. Mecanismul revoluțiilor nu poate fi înțeles decît la scară globală, în țările industrializate ca și în celelalte.

Conflictul, care s-a declarat în universitate, s-a răspîndit rapid pentru că terenul era pregătit. El n-ar fi luat aceeași amploare și aceeași formă dacă ar fi fost declanșat în alt loc. Pentru ca un conflict să se propage în lanț, nu trebuie numai să ia naștere într-o situație istorică favorabilă. Locul și punctul de plecare este esențial. În mai 1968, populația franceză a căpătat brusc conștiința poziției cheie pe care o ocupa Universitatea în ansamblul

[1] În comunicarea de la Academia de Științe morale și politice pe tema *Geneză și rolul aspirațiilor în societățile secolului XX* (februarie 1968).

[2] Dacă autorul se sprijină în acest caz pe exemplul revoltelor din mai pentru o demonstrație generală, este că, pe de o parte ea s-a produs la momentul dorit pentru a verifica ipotezele emise, și, pe de altă parte, pentru că a avut ocazia să participe activ. Fiind convins că un profesor nu poate rămîne străin luptei studenților săi, chiar și atunci cînd nu este de acord cu ei în anumite privințe, autorul a participat la aproape toate manifestațiile și numeroase comitete de acțiune. (Din păcate, unii profesori au lansat critici violente mișcării, mărturisind că n-au participat decît la o reuniune de două ore). Este vorba, deci, atît de o reflectare sociologică angajată, cît și de metoda participantului observator.

structurilor sociale. Lozincile asupra imposibilității de a transforma Universitatea fără a schimba societatea căpătau o semnificație profundă.

Dar, să părăsim o clipă revolta din mai pentru a reveni la problemele mai generale ale discordanțelor și conflictelor. Putem interpreta evenimentele observate în Franța ca o ilustrare a unor procese mai generale. Transformarea aspirațiilor latente în revendicări în momentul situației conflictuale va putea fi analizată atunci cînd i se va acorda întreaga importanță.

Discordanțe și conflicte

Este insuficient să vorbim de discordanțe și conflicte între populație și „putere". Trebuie să spunem „puterile", ori să punem accentul pe formele multiple ale puterii. Raporturile dintre conflictele latente și revoltă ori dintre revendicări și procesele revoluționare vor fi atunci mult mai ușor de sesizat.

— *Putere și decizie.* Pentru a analiza situațiile de conflict este util să pornim de la studiul mecanismelor de decizie. Problema care se pune este: Cine ia decizia? De cine este numit cel ce o ia? Cum sînt luate deciziile? Pentru cine se iau deciziile? Complexitatea problemei apare, evident, deoarece acela care pare să dețină puterea nu deține în general decît o fracțiune mai redusă decît ne putem închipui. El depinde, în parte, de alte persoane ori grupuri care au asupra lui o influență mai mult ori mai puțin directă, mai mult ori mai puțin precisă. Am vorbit adesea despre „conducătorii de paie" din societățile neindustrializate, dar

există și alte forme de putere mascată în societățile industrializate. Atunci cînd ia o decizie, un ministru nu depinde doar de șeful unui guvern, ori de șeful unui stat, nici de parlamentul căruia trebuie să-i dea socoteală. El suferă alte presiuni din partea partidului său, din partea anturajului și, fără îndoială, din partea grupurilor financiare care pot acționa fie direct, fie prin presa pe care o controlează, fie prin relațiile pe care le au în administrație etc. Acestor influențe diverse venind din interiorul țării, trebuie să le adauge cele ce vin din exterior. Serviciile oficiale și secrete ale ambasadelor marilor puteri nu sînt, fără îndoială, inactive. Marile societăți industriale și comerciale au și ele rețeaua de informații și acțiune în diferitele țări în care vor să cucerească piața. Lupta este deosebit de ascuțită atunci cînd este vorba de piețe care prezintă în același timp un interes politic, militar și economic, așa cum sînt, în general, comenzile de armament. Problema este și mai acută pentru monopolul mașinilor de calcul, de care sînt interesate industria, războiul, administrația, energia atomică, cucerirea spațiului.

Încoronarea acestor lupte de influențe tehnice și economice este, în cele din urmă, o rivalitate culturală. Atunci cînd o țară reușește să exporte, în același timp, noile tehnici pe care le-a pus la punct, concepția sa despre lume și felul său de a gîndi, ea știe că va beneficia de prestigiu pe toate planurile. Nu este de mirare că problemele care privesc cercetarea științifică și universitatea joacă un rol din ce în ce mai mare în viziunea puterilor imperialiste. Sub pretextul modernismului, originalitatea țărilor neo-colonizate este ori combătută, ori absorbită de țările care domină fie prin acapararea cercetătorilor, fie cu ajutorul subvențiilor, facilitînd controlul și orientarea utilizării rezultatelor.

Conflictele dintre grupuri şi chiar dintre persoane în interiorul unei ţări sînt din ce în ce mai marcate de influenţa deschisă ori ascunsă a acestor puteri străine. Această influenţă ar putea fi binefăcătoare dacă ar fi vorba de schimburi libere şi nu de dominaţie. Dar, în special în perioade de criză, această influenţă contribuie la dezorganizarea structurilor care pot fi stînjenitoare pentru ţara dominantă. Chiar şi cu cele mai bune intenţii, participarea la revoluţia altora este adesea ambiguă. Într-o situaţie de conflict, datorită căreia o societate se găseşte într-o stare de extremă fragilitate, este necesară multă generozitate, gîndire, intuiţie, prudenţă din partea persoanelor străine pentru a participa la acţiune. Acest aport exterior este în mare parte indispensabil, deoarece orice revoluţie este internaţională, dar atunci cînd străinii aparţin unei ţări dominante, situaţia lor este cu atît mai delicată. Ei nu-şi dau seama întotdeauna că acţiunea lor poate fi utilizată de ţara lor de origine în sensul unei presiuni asupra ţării pe care pretind a o elibera. Dezvoltarea schimburilor şi comunicaţiilor de masă este şi ea dorită din anumite puncte de vedere, dar are şi o parte nefastă; aceea de a crea un dubiu asupra acţiunii oamenilor cărora le-a permis să se întîlnească într-o luptă comună.

Oricît de importante par a fi aspectele internaţionale ale problemei, ele nu trebuie să mascheze complexitatea tensiunii între grupuri, persoane, populaţie şi putere în interiorul ţării pe care ne propunem s-o studiem. Să revenim la mecanismul luării deciziilor în cadrul unei instituţii proprie unei astfel de ţări. Fie că este vorba de şeful unui guvern, de patronul unei întreprinderi, de un primar, de rectorul unei universităţi, oricare ar fi metodele de alegere ori de numire, felul în care se exercită puterea şi, deci, în care se ia decizia,

depinde în special de doi factori. Pe de o parte, sînt implicate diferite structuri într-o structură generală şi într-un joc complex de reţele de influenţă de care am vorbit; pe de altă parte, găsim imaginea autorităţii şi a puterii, totalitară, paternalistă ori democratică aşa cum se formează, se dezvoltă şi se fixează ca modele în spiritul reprezentanţilor diferitelor clase sociale.

Societăţile industriale sînt din ce în ce mai tentate de o concepţie autocratică şi tehnocratică a deciziilor. În spatele conducătorului politic, cetăţenii au din ce în ce mai mult imaginea unui grup mic de tehnicieni, singurii capabili să înţeleagă problemele din ce în ce mai arzătoare ale organizării şi planificării, şi singurii capabili să le rezolve. Cu atît mai mult, conducătorul unei întreprinderi apare legat de marii ingineri care deţin cheile procesului de fabricaţie. În fapt, aceşti înalţi tehnicieni şi directori de întreprinderi sînt conduşi ei înşişi de către cei ce deţin finanţele şi, adesea, aceste probleme financiare se extind la scară internaţională, dar asupra acestui subiect vom reveni mai departe. Din ce în ce mai mult, posturile cele mai importante sînt ocupate de oameni avînd o aceeaşi concepţie datorită unei aceleaşi formaţii în aceleaşi şcoli superioare. Această dezvoltare de noi caste, pe care am descris-o adesea în lucrările noastre, se accentuează odată cu complexitatea crescîndă a sistemului economic şi al producţiei.

Complexitatea problemelor ce trebuiesc rezolvate serveşte drept pretext deciziei ce trebuie luată de către puterea care nu vrea, ori nu poate să consulte populaţia în permanenţă. Există frecvente consultări şi, adesea, ele sînt spectaculare, dar nu ţin cont de populaţie decît în măsura în care rezultatele nu stînjenesc planurile puterii. În domeniul industrial, comitetele de întreprindere n-au fost în

Franța decît un paliativ adesea derizoriu[1]. Comitetele consultative ale Planului nu permit, de fapt, reprezentanților sindicali să se exprime. La nivelul parlamentar ar fi trebuit să fie cu totul altfel, dar mijloacele de propagandă puse la dispoziția unei majorități la putere, în special televiziunea, sînt atît de eficace încît ne putem întreba dacă un parlament poate efectiv, în astfel de condiții, să reprezinte populația țării. Într-un fel general, totul pare aranjat pentru ca decizia luată de sus să fie acceptată de cei de jos, fie că este vorba de o întreagă populație, de muncitorii unei întreprinderi, de cadrele administrative, de un mare oraș. Numai presa, în anumite țări, poate contrabalansa presiunile diferitelor puteri, dar și ea este adesea supusă presiunilor conducătorilor și cenzurii mai mult ori mai puțin disimulate.

Partidele și sindicatele se găsesc adesea în opoziție frecventă cu autoritățile oficiale, dar în interiorul acestor grupuri, deciziile nu sînt întotdeauna luate într-un fel atît de democratic pe cît e de dorit. Nu trebuie să ne mirăm că numeroși militanți au folosit ocazia unui conflict pentru a pune în valoare revendicările interne referitoare la acest subiect. Un fel de contaminare pare să atingă toate grupurile sociale, conducătorii lor nemaitransmițînd, ca înainte, aspirațiile venite de jos.

Apelurile directe ale unei personalități, fie că este vorba de un șef de stat, fie de șeful unui partid, sînt și ele puse la îndoială. Ele provoacă reacții afective cerînd relații mai mult ori mai puțin paternaliste, care tind să înlocuiască o încredere mutuală, fondată pe analiza rațională a unei situații. Afectivitatea este, de asemeni, utilizată abuziv în mișcările de masă provocate de tehnicile ora-

[1] Vezi în acest sens teza lui Maurice Combe *Alibiul* (citată în bibliografie).

torice. Peste tot domină același echivoc: masele trebuiesc „dirijate", trebuie „manipulată opinia publică" pentru binele celor interesați, care sînt judecați ei înșiși ca incapabili de a înțelege problemele de care depinde viitorul lor. Această tendință este constant întărită prin două procese semnalate mai sus: complexitatea crescută a problemelor tehnice și de gestiune și dezvoltarea metodelor de analiză a opiniei publice, a informațiilor orientate și a metodelor de convingere. În această perspectivă, științele umane sînt din ce în ce mai mult în atenția celor ce guvernează.

— *Decizia și canalele de comunicare.* Principala preocupare a conducătorilor este aceea de a reuși să fie acceptată decizia pe care au luat-o. Cunoașterea populației ușurează comunicarea de sus în jos în loc să pornească în mod logic de la întărirea canalului de comunicare invers, de jos în sus, prin care aspirațiile se pot exprima și ajunge pînă la responsabili. În diferite momente am avut ocazia să semnalăm consecințele acestei intensități inegale de comunicare urmînd canalele ascendente și descendente, în special în cazul marelui oraș industrial. Dar aceste observații ni se par valabile în orice domeniu.

În cea mai mare parte populația este inconștientă de imposibilitatea în care se găsește de a-și valorifica aspirațiile. Decizia, care de fapt nu are nimic democratic, i se pare acceptabilă deoarece mecanismul societății de consum îi permite să aibă anumite avantaje materiale în cadrul acestei situații. Într-adevăr, vremelnic decizia poate fi luată, mai ușor și mai rapid dacă consultarea populației este limitată, așa cum este cazul în societățile militare. Rezultă o îmbunătățire a randamentului și a producției care are repercusiuni asupra ridicării nivelului de viață. Cum nevoile sînt într-o expansiune

constantă, nimeni nu vrea să se lipsească de noile bunuri acumulate. Toţi membrii unei societăţi, în special în cadrul claselor în care mobilitatea socială este foarte puternică, sînt dominaţi de preocuparea faţă de ziua de mîine, prin cumpărare şi credite, prin grija de a nu fi în urma vecinului. Teama de a pierde avantajele materiale cucerite, îi face să scape din vedere dimensiunea politică pe planul deciziilor şi a gestiunii afacerilor.

În acest climat, aspiraţiile manifestate sînt canalizate către anumite obiective limitate care nu pun în cauză nici structurile societăţii, nici deciziile luate de guvern. Dar alte aspiraţii rămîn latente fără ca să mai preocupe conducătorii întreprinderilor, ai colectivităţilor locale, ori guvernele. Revendicările sînt timide şi limitate. Prea puţin spaţiu rezervat acţiunilor sindicale, care de altfel pot fi uşor combătute. O anumită armonie pare să domnească în ansamblul societăţii. Dar, de fapt, aspiraţiile latente se acumulează în umbră. Demisia de la responsabilităţi crează o nemulţumire surdă care se generalizează încetul cu încetul. Se stabileşte între populaţie şi responsabili ceea ce noi am numit o discordanţă pasivă, care se manifestă doar dacă un eveniment neprevăzut suscită brusc o anumită luare de conştiinţă. Această trezire brutală nu permite un dialog constructiv. Nu este vorba de reforme ori de o revoluţie metodic pregătită, ci de o revoltă necontrolată. Tineretul este deosebit de sensibil faţă de aceste situaţii.

— *Revoltă şi revoluţie.* Astfel, insuficienţa canalelor de comunicare ascendente, suprimă posibilitatea unor decizii cu adevărat democratice care să răspundă aspiraţiilor şi nevoilor populaţiei. Situaţia de conflict care rezultă permite o mai bună sesizare a diferenţelor dintre două categorii de

fapte sociale: revolta şi revoluţia. Revoluţia este un proces îndelung pe care este posibil să-l analizăm în faze succesive. Contrar celor spuse de unii, nu este întotdeauna necesar ca anumite faze ale sale să fie violente[1]. Violenţa izbucneşte doar dacă divorţul dintre populaţie şi putere este, în acelaşi timp, evident dar şi mascat. Ea se produce dintr-o anumită orbire ori greşeală a puterii, ori poate din ambele cauze în acelaşi timp. Atunci izbucneşte revolta.

Revolta corespunde adesea unei faze a revoluţiei dar poate să nu aibă nici o legătură cu ea ori să constituie chiar un obstacol pentru ea, sau s-o abată de la obiectivele sale. De aceea, puterea stabilită o utilizează uneori într-un sens contrarevoluţionar. În acest caz, ea îşi asumă un mare risc, pentru că revoluţionarii şi revoltaţii sînt, în general, de acord asupra punctelor esenţiale. Cînd îşi dau seama că ceea ce-i desparte este minor în raport cu aspiraţiile lor fundamentale, revoltaţii se organizează în cadrul revoluţiei şi întăresc rîndurile revoluţionarilor. Ei o pot împrospăta cu un sînge nou şi permit noi căi de pornire. Guvernul care pare să reuşească manevrele de diversiune se găseşte, de fapt, într-o situaţie mult mai rea decît înainte de aceste încercări.

Revolta este o explozie populară provocată de o eliberare bruscă a aspiraţiilor latente. Ea pare declanşată de un eveniment secundar, dar, din punct de vedere sociologic, nimic nu este gratuit şi o observaţie mai atentă permite în general descoperirea semnificaţiilor reale ale acestui eveniment şi a legăturilor sale cu aspiraţiile latente ale populaţiei. Din contra, fiecare fază a procesului revoluţionar

[1] Ne referim la violenţele fizice. Este evident că o grevă ori o manifestaţie fără arme sînt acte violente în felul lor şi că se situează printre fazele actuale ale procesului revoluţionar.

se sprijină pe revendicări bine gîndite şi formulate cu precizie. Grupurile organizate, partide, sindicate, mişcări, joacă un rol intermediar între aspiraţiile maselor şi programul pe care-l prezintă în revendicări cu caracter sistematic. Dificultatea pentru militanţii acestor grupuri este de a face un corp comun cu masele, de a fi constant sensibili la aspiraţiile lor şi de a revizui în fiecare nouă etapă revendicările în raport cu modificările acestor aspiraţii. Este vorba, aşa cum spunea Lenin, de a fi cu un pas înainte, dar numai cu atît. Dacă nu, revendicările şi programele intelectualilor se pierd în cerul luminos al unei logici fără raport cu situaţiile trăite.

Putem observa în ce măsură procesul revoluţionar care se desfăşoară riguros, urmînd o înlănţuire de situaţii ireversibile, este legat în acelaşi timp de procesul evoluţiei aspiraţiilor şi a ierarhiei lor. Cele fundamentale, aşa cum ne-au apărut la numeroşi militanţi, nu sînt de fapt comunicarea, libertatea, demnitatea, dreptul la cultură, dezvoltarea cunoştinţelor? Faptul că noile mişcări revoluţionare insistă atîta asupra culturii şi încearcă să se sprijine pe Universitate nu este surprinzător. Dar pentru ca universitatea să poată răspunde, trebuie ca ea însăşi să-şi facă propria revoluţie. Diversele revolte din ultimul timp ale studenţilor din numeroase ţări, şi în special cele din mai 1968 de la Paris, sînt un exemplu concludent.

Aspiraţii latente. Revendicări şi decizii

Progresul tehnic, creşterea producţiei şi evoluţia nivelului de viaţă nu vor determina în mod necesar progresul social şi cultural. Cine a văzut cum

funcţiona o societate tehnică avansată sub regimul nazist şi-a dat seama de acest lucru. Oricît de neplăcut, problema se pune şi pentru societăţile noastre actuale. Sub alte forme, societăţile de consum ajung şi ele la impas. Ele au totuşi o posibilitate de supravieţuire în măsura în care revolta mai este posibilă. Dar nu se va putea depăşi o etapă decisivă decît în ziua în care vor recunoaşte necesitatea unui proces revoluţionar ca motor regulator al evoluţiei lor.

Acest proces revoluţionar care apare mai clar în situaţiile de conflict este marcat de trecerea aspiraţiilor latente în aspiraţii manifeste şi, de la acestea, la revendicări. Independent de mişcările din mai, am mai semnalat în diverse rînduri cele de mai sus, spre exemplu, în analiza conflictelor latente din cadrul ansamblurilor de locuit, în studiul comportamentelor familiilor muncitoreşti din ţările cu o economie defavorizată. Mai recent, ele au fost puse în relief, de către un cercetător al Centrului nostru, într-un studiu efectuat la nivelul unui comitet de întreprindere. Este vorba despre refuzul de a lua în consideraţie aspiraţiile care trebuie traduse în revendicări într-un mod mai făţiş de către delegaţi, pentru a fi prezentate direcţiei în reuniunile comune.

Într-un mod general, conştientizarea aspiraţiilor latente de către interesaţi ar însemna manifestarea şi trecerea lor la revendicări, ar presupune comunicarea şi expresia unei critici constructive, independenţa şi autonomia, cogestiunea. Trebuie spus, de asemenea, participare, deşi în Franţa reluarea şi utilizarea acestei noţiuni de către putere, are tendinţa să se integreze în cadrul apărării unui sistem stabili, pierzîndu-şi o parte din eficacitatea sa inovatoare.

Trecerea de la aspiraţie la revendicare presupune critica. Revendicările au fost întotdeauna ex-

primate în fața unei puteri care refuză să țină seama de aspirații. Conflictele se situează între aspirațiile puterii care nu vrea să fie contestată și aspirațiile la putere ale maselor, în cadrul cărora fiecare individ simte nevoia să participe la decizie. Aceasta este adevărat pentru mișcarea studențească, ca și pentru mișcarea muncitorească, ori pentru mișcările de eliberare colonială. Aspirațiile devin conștiente atunci cînd întîmpină rezistență, cînd tind să se formuleze în revendicări. Dar dacă critica nu este utilizată pentru a formula aspirația în revendicare, dacă ea rămîne o stare de spirit critică, sfîrșește prin a distruge aspirațiile pe care se sprijină, întorcîndu-se în vid, distrugînd pentru a distruge, fără a putea construi ceva în loc. Ea este atunci negarea revoluției pe care pretinde că o servește.

Acest pericol este cu atît mai real cu cît critica permanentă face mai vulnerabili pe acei ce sînt prinși direct într-o mișcare. El poate fi exploatat prin presiuni de tot felul de către provocatori. În același sens și într-un fel și mai insinuant, se desfășoară acțiunea subversivă a puterilor paralele și a imperialismelor, utilizînd în special mijloacele de comunicare de masă. Este rentabil, spre exemplu, pentru anumite grupuri financiare ori pentru țările concurente, ca economia unei societăți să fie dezorganizată. Contrarevoluționarii pot atunci susține revolta și să încerce să dezvolte o stare critică totală nu pentru a schimba societatea, ci pentru a cîștiga mai mulți bani ori prestigiu, dezarmînd un adversar stînjenitor.

Pentru ca critica să fie constructivă trebuie ca gîndirea să triumfe în cele din urmă asupra afectivității. Un element important este și autocritica. O eroare frecventă a partidelor politice și a sindicatelor într-o situație de conflict ca cea din mai 1968, a fost aceea de a fi înțeles prea tîrziu că

schimbările de structură și de comportament trebuiau să înceapă de la ele înșesi. O analiză lucidă a propriilor greșeli ar fi evitat menținerea în rîndurile participanților a conflictelor de aspirații care paralizau și făceau imposibilă trecerea la revendicările clare și percutante care ar fi căpătat adeziunea tuturor.

În aceste condiții, una din revendicările esențiale la care ajung reprezentanții unui grup organizat este gradul ridicat de independență al structurilor de bază. Universitățile cer autonomia cu toate pericolele pe care aceasta o presupune. Dacă autonomia înseamnă fonduri independente de stat, universitatea trece și prin alte presiuni financiare, particulare, care pot fi chiar mai rele decît cele din domeniul public. Autonomia se referă în acest caz la gestiunea și orientarea cercetării și a învățămîntului, statul trebuind să accepte și să ofere mijloacele materiale fără a exercita un control în acest domeniu. În interiorul universității fiecare departament cere în același fel o relativă autonomie a gestiunii și fiecare unitate de cercetare vrea să-și exprime propriile aspirații și să-și conducă singură munca. Întreaga problemă constă, deci, în a porni de la bază pentru a ajunge la o organizare coerentă a multiplelor celule care exprimă aspirațiile lor. Aceasta presupune, așa cum am mai semnalat în privința structurilor sociale urbane, o atenție specială acordată în luarea de decizii funcționării canalelor de comunicație ascendente, de la bază spre vîrf.

Comunicarea, autonomia și, în special, cogestiunea se hotărăsc la nivelul celei mai mici unități a vieții sociale. Cogestiunea constă în manifestarea aspirațiilor personale ale fiecăruia pentru ca acestea să aibă un rol constructiv în creația colectivă a

grupurilor elementare[1]. Dacă decizia este în acest caz un răspuns la aspirații, ea are posibilitatea de a fi ca atare la un nivel superior și, din aproape în aproape, de a deveni centrul principal al deciziei politice a întregii societăți. Această observație se referă și la unitățile de cercetare ori la unitățile de învățămînt, la atelierele unei întreprinderi ori la comunitatea unui sat. Dar toate aceste unități ale vieții sociale se încadrează în structura unui ansamblu dependent de transformările tehnice și economice.

Pentru a încheia, să precizăm odată în plus, că aspirațiile exprimate la nivelul unităților elementare ale vieții sociale, ori difuzate prin mijloacele de comunicare în masă, dacă sînt determinate de un proces de transformare materială pot la rîndul lor să orienteze aceste transformări.

În acest joc complex și încordat se situează marginea de libertate pentru care omul poate trăi ori muri.

[1] Am studiat această problemă la nivelul colectivităților locale, în legătură cu problema transformărilor urbane și, în special, în echipele de cercetare pe termen lung Unele texte asupra acestui subiect au și fost publicate.

Partea a doua

ASPIRAȚII ȘI TRANSFORMAREA VIEȚII COTIDIENE

5. PREOCUPARE, INTERES LIBER ŞI PRAGURI ALE ASPIRAŢIEI

Cercetare asupra comportamentelor de consum în cadrul clasei muncitoare

Am definit provizoriu comportamentul social ca un ansamblu de practici şi atitudini predominante la indivizii unui grup social, motivate de nevoi şi aspiraţii. Trebuie să precizăm pentru comportamentele sociale în genere, pe de o parte, care sînt raporturile dintre ele şi diferitele elemente ale mediului social, iar, pe de altă parte, care sînt motivaţiile acestor comportamente. Importanţa teoretică a problemelor este cu atît mai mare cu cît noţiunea de comportament are un rol primordial în cea mai mare parte dintre disciplinele umaniste. Importanţa practică nu este mai puţin mare, cu atît mai mult cu cît ignorarea adevăratelor motivări de comportament determină de multe ori ca efortul de organizare socială şi de previziune să fie inoperant.

Pentru a defini anumite elemente ale mediului care ne lipsesc, pentru a putea expune metodele de eşantionare şi de observare, devin imperios necesare unele date asupra desfăşurării studiilor şi asupra conjuncturii istorice în care au fost făcute. Ele ne permit să abordăm cu mai bune rezultate două teme pe care ne propunem să le dezvoltăm: pe de o parte, importanţa studiilor paralele asupra prac-

ticilor şi reprezentărilor, pentru a putea determina nevoile; pe de altă parte, rolul preocupărilor de interes liber în comportamentele sociale. Studiul acestor două probleme ne va face să abordăm o a treia, pe care o vom considera ca o concluzie şi o vom trata în lucrări ulterioare: aceea a rolului aspiraţiilor în ansamblul vieţii sociale.

Pentru a alege familiile şi cartierele care trebuiesc studiate în cercetarea noastră, ne-am bazat în special pe criterii ecologice şi criterii legate de nivelul de viaţă. Pe de o parte, după aceste criterii am constatat că între muncitorii fără nici o calificare şi cei înalt calificaţi, masa muncitorilor cu o calificare inferioară are o poziţie cu totul specială în cadrul clasei muncitoare. Ei au mai multe aspiraţii decît cei necalificaţi şi mai puţini bani ori avantaje culturale decît cei înalt calificaţi. Această situaţie are efecte caracteristice asupra comportamentului lor.

Pe de altă parte, clasa muncitoare se deosebeşte de celelalte prin faptul că refuză în general orice idee de ridicare socială individuală şi nu acceptă decît una colectivă, în timp ce funcţionarii acceptă cu uşurinţă ideea unei avansări sociale individuale. „Ridicarea socială, spune un muncitor, înseamnă dobîndirea de către clasa muncitoare a unui maximum de drepturi pentru a obţine avantaje în viaţă". Un altul declară o idee şi mai generală: „Ridicarea socială înseamnă bunăstarea materială a întregii umanităţi".

Practici de consum, atitudini şi „nevoi"

După ce am descris cadrul în care trăiesc familiile studiate, putem să ne punem o primă problemă: studiul practicilor de consum şi al atitudinilor so-

funcţiona o societate tehnică avansată sub regimul nazist şi-a dat seama de acest lucru. Oricît de neplăcut, problema se pune şi pentru societăţile noastre actuale. Sub alte forme, societăţile de consum ajung şi ele la impas. Ele au totuşi o posibilitate de supravieţuire în măsura în care revolta mai este posibilă. Dar nu se va putea depăşi o etapă decisivă decît în ziua în care vor recunoaşte necesitatea unui proces revoluţionar ca motor regulator al evoluţiei lor.

Acest proces revoluţionar care apare mai clar în situaţiile de conflict este marcat de trecerea aspiraţiilor latente în aspiraţii manifeste şi, de la acestea, la revendicări. Independent de mişcările din mai, am mai semnalat în diverse rînduri cele de mai sus, spre exemplu, în analiza conflictelor latente din cadrul ansamblurilor de locuit, în studiul comportamentelor familiilor muncitoreşti din ţările cu o economie defavorizată. Mai recent, ele au fost puse în relief, de către un cercetător al Centrului nostru, într-un studiu efectuat la nivelul unui comitet de întreprindere. Este vorba despre refuzul de a lua în consideraţie aspiraţiile care trebuie traduse în revendicări într-un mod mai făţiş de către delegaţi, pentru a fi prezentate direcţiei în reuniunile comune.

Într-un mod general, conştientizarea aspiraţiilor latente de către interesaţi ar însemna manifestarea şi trecerea lor la revendicări, ar presupune comunicarea şi expresia unei critici constructive, independenţa şi autonomia, cogestiunea. Trebuie spus, de asemenea, participare, deşi în Franţa reluarea şi utilizarea acestei noţiuni de către putere, are tendinţa să se integreze în cadrul apărării unui sistem stabili, pierzîndu-şi o parte din eficacitatea sa inovatoare.

Trecerea de la aspiraţie la revendicare presupune critica. Revendicările au fost întotdeauna ex-

primate în fața unei puteri care refuză să țină seama de aspirații. Conflictele se situează între aspirațiile puterii care nu vrea să fie contestată și aspirațiile la putere ale maselor, în cadrul cărora fiecare individ simte nevoia să participe la decizie. Aceasta este adevărat pentru mișcarea studențească, ca și pentru mișcarea muncitorească, ori pentru mișcările de eliberare colonială. Aspirațiile devin conștiente atunci cînd întîmpină rezistență, cînd tind să se formuleze în revendicări. Dar dacă critica nu este utilizată pentru a formula aspirația în revendicare, dacă ea rămîne o stare de spirit critică, sfîrșește prin a distruge aspirațiile pe care se sprijină, întorcîndu-se în vid, distrugînd pentru a distruge, fără a putea construi ceva în loc. Ea este atunci negarea revoluției pe care pretinde că o servește.

Acest pericol este cu atît mai real cu cît critica permanentă face mai vulnerabili pe acei ce sînt prinși direct într-o mișcare. El poate fi exploatat prin presiuni de tot felul de către provocatori. În același sens și într-un fel și mai insinuant, se desfășoară acțiunea subversivă a puterilor paralele și a imperialismelor, utilizînd în special mijloacele de comunicare de masă. Este rentabil, spre exemplu, pentru anumite grupuri financiare ori pentru țările concurente, ca economia unei societăți să fie dezorganizată. Contrarevoluționarii pot atunci susține revolta și să încerce să dezvolte o stare critică totală nu pentru a schimba societatea, ci pentru a cîștiga mai mulți bani ori prestigiu, dezarmînd un adversar stînjenitor.

Pentru ca critica să fie constructivă trebuie ca gîndirea să triumfe în cele din urmă asupra afectivității. Un element important este și autocritica. O eroare frecventă a partidelor politice și a sindicatelor într-o situație de conflict ca cea din mai 1968, a fost aceea de a fi înțeles prea tîrziu că

schimbările de structură și de comportament trebuiau să înceapă de la ele înseși. O analiză lucidă a propriilor greșeli ar fi evitat menținerea în rîndurile participanților a conflictelor de aspirații care paralizau și făceau imposibilă trecerea la revendicările clare și percutante care ar fi căpătat adeziunea tuturor.

În aceste condiții, una din revendicările esențiale la care ajung reprezentanții unui grup organizat este gradul ridicat de independență al structurilor de bază. Universitățile cer autonomia cu toate pericolele pe care aceasta o presupune. Dacă autonomia înseamnă fonduri independente de stat, universitatea trece și prin alte presiuni financiare, particulare, care pot fi chiar mai rele decît cele din domeniul public. Autonomia se referă în acest caz la gestiunea și orientarea cercetării și a învățămîntului, statul trebuind să accepte și să ofere mijloacele materiale fără a exercita un control în acest domeniu. În interiorul universității fiecare departament cere în același fel o relativă autonomie a gestiunii și fiecare unitate de cercetare vrea să-și exprime propriile aspirații și să-și conducă singură munca. Întreaga problemă constă, deci, în a porni de la bază pentru a ajunge la o organizare coerentă a multiplelor celule care exprimă aspirațiile lor. Aceasta presupune, așa cum am mai semnalat în privința structurilor sociale urbane, o atenție specială acordată în luarea de decizii funcționării canalelor de comunicație ascendente, de la bază spre vîrf.

Comunicarea, autonomia și, în special, cogestiunea se hotărăsc la nivelul celei mai mici unități a vieții sociale. Cogestiunea constă în manifestarea aspirațiilor personale ale fiecăruia pentru ca acestea să aibă un rol constructiv în creația colectivă a

grupurilor elementare[1]. Dacă decizia este în acest caz un răspuns la aspiraţii, ea are posibilitatea de a fi ca atare la un nivel superior şi, din aproape în aproape, de a deveni centrul principal al deciziei politice a întregii societăţi. Această observaţie se referă şi la unităţile de cercetare ori la unităţile de învăţămînt, la atelierele unei întreprinderi ori la comunitatea unui sat. Dar toate aceste unităţi ale vieţii sociale se încadrează în structura unui ansamblu dependent de transformările tehnice şi economice.

Pentru a încheia, să precizăm odată în plus, că aspiraţiile exprimate la nivelul unităţilor elementare ale vieţii sociale, ori difuzate prin mijloacele de comunicare în masă, dacă sînt determinate de un proces de transformare materială pot la rîndul lor să orienteze aceste transformări.

În acest joc complex şi încordat se situează marginea de libertate pentru care omul poate trăi ori muri.

[1] Am studiat această problemă la nivelul colectivităţilor locale, în legătură cu problema transformărilor urbane şi, în special, în echipele de cercetare pe termen lung Unele texte asupra acestui subiect au şi fost publicate.

Partea a doua

ASPIRAŢII ŞI TRANSFORMAREA VIEŢII COTIDIENE

5. PREOCUPARE, INTERES LIBER ŞI PRAGURI ALE ASPIRAŢIEI

Cercetare asupra comportamentelor de consum în cadrul clasei muncitoare

Am definit provizoriu comportamentul social ca un ansamblu de practici şi atitudini predominante la indivizii unui grup social, motivate de nevoi şi aspiraţii. Trebuie să precizăm pentru comportamentele sociale în genere, pe de o parte, care sînt raporturile dintre ele şi diferitele elemente ale mediului social, iar, pe de altă parte, care sînt motivaţiile acestor comportamente. Importanţa teoretică a problemelor este cu atît mai mare cu cît noţiunea de comportament are un rol primordial în cea mai mare parte dintre disciplinele umaniste. Importanţa practică nu este mai puţin mare, cu atît mai mult cu cît ignorarea adevăratelor motivări de comportament determină de multe ori ca efortul de organizare socială şi de previziune să fie inoperant.

Pentru a defini anumite elemente ale mediului care ne lipsesc, pentru a putea expune metodele de eşantionare şi de observare, devin imperios necesare unele date asupra desfăşurării studiilor şi asupra conjuncturii istorice în care au fost făcute. Ele ne permit să abordăm cu mai bune rezultate două teme pe care ne propunem să le dezvoltăm: pe de o parte, importanţa studiilor paralele asupra prac-

ticilor şi reprezentărilor, pentru a putea determina nevoile; pe de altă parte, rolul preocupărilor de interes liber în comportamentele sociale. Studiul acestor două probleme ne va face să abordăm o a treia, pe care o vom considera ca o concluzie şi o vom trata în lucrări ulterioare: aceea a rolului aspiraţiilor în ansamblul vieţii sociale.

Pentru a alege familiile şi cartierele care trebuiesc studiate în cercetarea noastră, ne-am bazat în special pe criterii ecologice şi criterii legate de nivelul de viaţă. Pe de o parte, după aceste criterii am constatat că între muncitorii fără nici o calificare şi cei înalt calificaţi, masa muncitorilor cu o calificare inferioară are o poziţie cu totul specială în cadrul clasei muncitoare. Ei au mai multe aspiraţii decît cei necalificaţi şi mai puţini bani ori avantaje culturale decît cei înalt calificaţi. Această situaţie are efecte caracteristice asupra comportamentului lor.

Pe de altă parte, clasa muncitoare se deosebeşte de celelalte prin faptul că refuză în general orice idee de ridicare socială individuală şi nu acceptă decît una colectivă, în timp ce funcţionarii acceptă cu uşurinţă ideea unei avansări sociale individuale. „Ridicarea socială, spune un muncitor, înseamnă dobîndirea de către clasa muncitoare a unui maximum de drepturi pentru a obţine avantaje în viaţă". Un altul declară o idee şi mai generală: „Ridicarea socială înseamnă bunăstarea materială a întregii umanităţi".

Practici de consum, atitudini şi „nevoi"

După ce am descris cadrul în care trăiesc familiile studiate, putem să ne punem o primă problemă: studiul practicilor de consum şi al atitudinilor sociale care le corespund poate oare să permită determinarea nevoilor? Pentru a răspunde acestei probleme, am studiat practicile de consum în special după actul de cumpărare şi după bugetul familial.

Practicile de cumpărare (aşa cum am mai semnalat-o şi în alte lucrări) sînt legate de nivelul veniturilor, dar şi de ritmul vieţii economice familiale, dependent de timp şi de distribuţia comerţului în spaţiu. Aceste ritmuri şi distribuţii sînt strîns legate între ele. Ritmurilor cotidiene ori săptămînale de cumpărare le corespund distribuţii diferite ale comerţului. Aceste legături observate şi altele, arată cum actul de cumpărare este canalizat într-o ordine dată. Dar rolul percepţiei şi al reprezentării nu intervine mai puţin în acest proces.

După legi bine cunoscute de Engel, diferitele capitole de cheltuieli relative la alimentare, locuinţă, îmbrăcăminte şi altele, variază proporţional în ansamblul bugetului în funcţie de importanţa venitului. Am avut confirmarea valorii acestei legi pînă la veniturile mijlocii, adoptînd o parte din criticile făcute de Halbwachs lui Engel, şi în special cele legate de îmbrăcăminte. În acelaşi timp, diferenţele dintre procentajul cheltuielilor consacrate alimentării şi cheltuielile diverse în funcţie de venituri sînt cu mult mai mari decît cele prevăzute.

O familie de şase persoane care, spre exemplu, are un venit de 1 000 f pe lună cheltuieşte 600 pentru hrană (60 %) iar o familie a unui cadru superior cu un venit de 4 000 f pe lună cheltuieşte 1 200 pentru hrană (30 %). Prima familie consacră mai puţini bani pentru hrană, dar banii cheltuiţi reprezintă un procent mai mare în buget.[1]

[1] Aceste informaţii au acum o valoare istorică, cifrele actule sînt foarte diferite.

	Categoria 1	Categoria 5	Cadre superioare (Ancheta Jacquin*)
a) Ancheta din 1951 (în procentaj):			
Alimente.	65,5	38,5	15°°
Diverse (în afară de locuinţă şi de îmbrăcăminte)	11,6	31,6	
b) Statistica din 1965 (în procentaj):			
Alimente.	43.4	28,9	
Diverse (în afară de locuinţă şi de îmbrăcăminte)	22,8	34,8	

Astfel, o familie muncitorească cu cît cheltuieşte mai puţin pentru a se hrăni, ori mai exact cu cît îşi restrînge alimentaţia, cu atît mai mult această hrană ocupă un loc mai mare în viaţa sa. Această contradicţie aparentă poate fi un element de explicare a anumitor atitudini pe care le vom examina mai departe.

De altfel, echilibrul bugetar variază considerabil în funcţie de crizele economice, anotimpuri, lucru pe care l-a menţionat deja Rowntree şi apoi Halbwachs, după vîrsta părinţilor şi altele. În studiul nostru o variaţie mai importantă este datorată ritmului de cheltuială. Atunci cînd venitul este scăzut, cheltuielile se schimbă total la un interval de cîteva zile. Vom reveni asupra acestui punct atunci cînd vom vorbi de preocupări. În tot cazul, studiul practicilor de consum în general ne arată deja că este greu de a porni de la „nevoile" teoretice ale

* I.N.S.E.E.

** Jacquin (F), *Cadrele industriale şi comerciale în Franţa*, Paris, A. Colin, 1955.

unei familii fără a se ţine seama de multiple variabile. Studiul practicilor alimentare va confirma această observaţie.

Practicile alimentare au fatalmente un loc primordial în ansamblul consumului. Importanţa lor ne-a determinat să le analizăm mai detailat, dar şi alte raţiuni au confirmat calea aleasă de noi. Lucrările existente ne oferă aspecte psihologice ale unor probleme date pe care nu le-am găsit în cadrul altor comportamente. Astfel, propunerea unei colaborări mai precise dintre Dr. Trémolières de la Institutul de Igienă (I.N.H.) şi acordul d-lui Bugnard ne-au decis în 1950 să orientăm o parte din achetele noastre asupra raporturilor dintre consumul alimentar şi anumite atitudini sociale. Am găsit cu acea ocazie cîmpul de observaţie asupra comportamentului special pe care-l căutam.

Un prim punct era cucerit de lucrările D-rului Trémolières şi echipa sa: se cunoştea imposibilitatea pe plan fiziologic de a defini nevoile teoretice şi normele. Numai noţiunea de standard alimentar, valabil pentru o ţară ori o categorie dată de indivizi, era posibilă. Dar un punct rămînea să fie clarificat. Dacă un principiu de bază caloric ori protector lipseşte din alimentaţie, această lipsă va declanşa o foame specifică. Dar există adesea şi decalaje. Foamea se referă la alimente care nu pot compensa lipsa semnalată. Echipa de specialitate în nutriţie a semnalat nevoile psihosenzoriale. Pentru noi, este vorba de determinarea unor incidenţe, datorate raporturilor sociale şi trăsăturilor culturale, care ar putea influenţa acest decalaj. Dar ce se întîmplă în Franţa şi în familiile muncitoreşti? În ansamblul populaţiei, după anchetele oficiale:

— alimentarea este superioară standardului definit de I.N.H. (dar trebuie menționat că sub-proletariatul și cazurile sociale speciale nu sînt practic luate în considerație de aceste anchete prea optimiste);

— elementele care lipsesc sînt: fierul, glucidele, calciul, anumite vitamine;

— alimentația la țară este superioară celei de la oraș;

— muncitorii sînt cei mai defavorizați din toate categoriile sociale (chiar în raport cu funcționarii);

— la egalitate de nivel de viață, adulții din familiile numeroase sînt cei mai defavorizați.

În eșantionul nostru de familii muncitorești aceste observații sînt confirmate și întărite. Familiile muncitorești apar ca fiind mai defavorizate în raport cu alte anchete, deși am eliminat subproletariatul. Pe de altă parte, muncitorii mediu calificați au și aci o poziție aparte. În alimentația lor există aproape aceeași cantitate de proteine ca și la ceilalți, dar un număr scăzut de calorii și glucide, pentru că pe de o parte mănîncă mai puțină pîine decît muncitorii necalificați și pe de altă parte, mănîncă mai puține dulciuri decît muncitorii înalt calificați.

În general, în ceea ce privește practicile alimentare ale ansamblului familiilor noastre, lipsa glucidelor, a calciului, a fierului și a vitaminelor ar trebui să creeze o foame specifică de dulciuri, fructe, lapte, legume. Dar nu se poate constata acest lucru. Atunci cînd venitul crește, consumul se îndreaptă către carne și abia apoi către fructe. Două rațiuni pot fi invocate:

— ori anumite cheltuieli nervoase specifice mediului urban crează nevoi metabolice prost cunoscute;

— ori intervenția unor raporturi sociale și a unor factori culturali este primordială.

Studiul preocupărilor economice și alimentare, ne va da, poate, un răspuns la aceste probleme.

Preocupare și interes liber

Întrebînd familiile pe care le-am studiat, într-o cercetare asupra practicii cotidiene, am constatat că alegerile se fac în feluri foarte diferite, indicînd faptul că unii aleg obiectul indispensabil, iar alții acel lucru care le place și-i interesează. Apar, astfel, doi poli de motivații care determină două tipuri de comportare, pe care le-am numit de „preocupare" și de „interes liber".

Studiul preocupărilor economice ne-a indicat că, în aceleași grup social, se constată aceleași circumstanțe, aceleași interese libere pentru aceleași obiecte. Rezultă de aci un comportament social propriu acestor grupuri, legat în același timp de condițiile de viață și de modelele culturale care orientează preocuparea. Comparînd eșantionul familiilor de muncitori și cel al familiilor burgheze cu un venit mijlociu, am constatat că preocupările celor din urmă erau dirijate mai mult spre problemele de viitor, de responsabilitate etc., în timp ce familiile de muncitori erau preocupate de: șomajul posibil, de foame, de teama de a nu cădea în cadrul sub-proletariatului, de îngrijorarea de a eșua într-o acțiune sindicală etc. De aceea, expresia „a se menține" era frecventă. Există, deci, decalaje enorme între nevoile exprimate de muncitori, nevoile apreciate de

patron, și nevoile prescrise de medici, cercetători etc.

Aceste decalaje atrag atenția asupra necesității unor noi calcule asupra minimului vital al familiilor. Calculele pe unitate de consum fondate pe scara de la Oxford, ori alte scări derivate, după care se socotește 1 pentru capul de familie, 0,70 pentru femeie și 0,50 pentru copii, nu fac decît să constate o situație de fapt existentă la muncitori, dar nu definesc nevoile. Într-adevăr, prezența unui copil în plus provoacă poate doar, în ansamblul bugetului, o creștere cu jumătate de unitate. Dar în aceste condiții, timpul liber al bărbatului ori al femeii sînt suprimate, alimentația lor este mai proastă, iar munca casnică a femeii poate ajunge la 100 de ore pe săptămînă. Noi am hotărît să adoptăm o scară de 1 pentru fiecare membru al familiei și 2/3 pentru copiii mai mici de cinci ani.

În calculele făcute pînă aici am încercat să răspundem nevoilor vitale legate de preocupări. Atîta timp cît ele nu vor răspunde nevoilor de destindere și aspirațiilor de interes liber, nu se va putea suprima sentimentul de frustrare și opresiune.

Praguri ale nivelului de viață și conștiința aspirațiilor

Dacă preocuparea domină, devine imposibil ca indivizii să-și dea seama de propriile aspirații. Aceste aspirații există, dar nu se pot manifesta. Putem determina un prag general al nivelului de viață corespunzînd unui anumit stadiu al evoluției economice a unei țări, ori situației unui grup social.

Dar, putem studia și unele praguri speciale, după amănuntele oferite de viața materială pe care o observăm.

Am studiat aceste praguri în special cu referire la buget, la locuință, la alimentație. Fiecare dintre praguri n-a putut fi determinat decît pentru o anumită societate, pentru un grup social trăind în anumite condiții la un moment dat. Aceste praguri variază constant în funcție de noile date economice și de schimbările de structură ale societății. Pentru locuință, am constatat modificări de comportament și aspirații privind o suprafață minimală sub care este imposibil de organizat o existență și de a găsi un echilibru în societatea franceză, așa cum se prezintă ea astăzi. Pentru buget, știm că sub o anumită cifră de venit, familia nu poate să-și mai organizeze cheltuielile într-un fel rațional. Pentru alimentare, apar anumite praguri în legătură cu diversele alimente, așa cum vom vedea atunci cînd vom studia mai precis cantitățile consumate.

Cînd vorbim de comportamente și de aspirațiile de trecere ale acestor praguri, nu avem de-a face cu o nouă situație care determină comportamente. Există o relație între condițiile de viață, comportamente, reprezentări, aspirații, care nu poate fi analizată fără a se ține seama de aceste praguri.

Reluînd în ceea ce privește alimentația, distincția dintre preocupări și interese libere, ce atitudini determină aceste două tipuri de motivație? În alegerea alimentelor, în afară de carne familiile studiate par a se feri de ceea ce nu-i natural (conserve, margarină) și a căuta ceea ce „îndoapă", ceea ce după expresia lor „susține" mai bine organismul, îl fortifică, îl stimulează.

Preocupările referitoare la mîncare definesc oare prioritatea unei vieți materiale? Halbwachs, ca și

alții, a insistat asupra importanței caracterului social al mesei unei familii de muncitori. Este, într-adevăr, un loc de adevărată comuniune familială, date fiind condițiile de viață pe care le-am descris. Or, masa, pentru a îndeplini această funcție socială, trebuie să fie suficientă. Familiile insistă asupra tristeții meselor de restricție, asupra fricii sfîrșitului de lună, asupra necesității acelei „mici sărbători" alimentare care marchează plata salariului. Lupta pentru hrană nu este o luptă egoistă, ci o luptă pentru posibilitatea de participare socială. De hrană sînt legate relațiile interfamiliale, și prin posibilitatea de a face invitații se deschide o anumită perspectivă asupra lumii exterioare. De aceea, am dat o asemenea importanță studiului diferitelor tipuri de masă, conversațiilor care se desfășoară, meselor la restaurant, la cantină, meselor speciale, sărbătorești etc. Dar studiul motivărilor de comportament cere și alte precizări și observații.

Cîteva consecințe psiho-sociologice ale studiului pragurilor

Pentru a merge mai departe cu acest studiu, trebuie să revenim la problemele metodologice la care am făcut aluzie la începutul acestei analize.

Eșantioanele restrînse, ca și studiul aprofundat al fiecărei familii, au avantajul de a permite în fiecare clipă o reîntoarcere la cazurile particulare. Dar, referindu-ne la aceste cazuri particulare ale familiilor satisfăcute și ale familiilor nesatisfăcute, ca și ale familiilor din zonele intermediare pe care provizoriu le-am lăsat de o parte, vom face următoarele constatări:

a) În familiile nesatisfăcute, cu tot consumul ridicat găsim aproape întotdeauna dificultăți fizice ori morale, ori o proastă integrare socială care face ca subiectul să-și caute o compensație.

b) În familiile satisfăcute, în ciuda unui consum scăzut, găsim întotdeauna condiții excepționale de echilibru, atît în ceea ce privește sănătatea, interesul pentru meserie, o educație casnică specială, o bună integrare socială.

Astfel, pentru ca familiile să-și poată echilibra normal alimentația și cheltuielile, sînt necesare condiții materiale și de viață, timp liber, o bună integrare socială, o meserie stabilă, motive de speranță. Fără realizarea acestor condiții propaganda specialiștilor în alimentație despre regimurile optime rămîne inoperantă. La fel și în ceea ce privește recomandările medicilor și ale educatorilor referitoare la îngrijirea copiilor.

Curbele de satisfacție stabilite pentru ansamblul eșantionului permit precizarea anumitor variabile. Spre exemplu, satisfacția care se referă la carne, nu este legată doar de consumul acesteia ci de alimente foarte diferite: lipide și glucide în special. Insatisfacția depinde în egală măsură de buget, de locuință, de zona de locuit, de originea geografică etc., într-o măsură în care, în diverse cazuri, a putut fi controlată prin probe semnificative.

Dominarea unei preocupări în cadrul unui comportament social are repercusiuni asupra ierarhiei valorilor dar nu întotdeauna în sensul așteptat. Preocupările familiilor celor mai defavorizate nu duc la închiderea în sine (în afara unui prag foarte scăzut). Ele pun într-un anumit relief aspirațiile cele mai înalte față de obiectele materiale, simple, ceea ce este, în general, în opoziție cu mediile favorizate. Tipurile culturale deosebite tind să se diferențieze din ce în ce mai mult în funcție de aceste divergențe și preocupări.

Poate vom găsi în acest caz un nou element de răspuns la întrebarea pe care ne-am pus-o în legătură cu refuzul parvenirii individuale la membrii familiilor investigate. Aceste familii de muncitori, ne-au apărut, în aglomerarea pariziană, trăind într-un cadru de mult constituit uneori pentru ele, dar rareori special pentru ele. După ce au suferit ca şi celelalte familii ocupaţia, după ce au trăit cu speranţă Eliberarea şi apoi grevele din 1947 şi 1950, după ce au participat cu munca lor la refacerea economică, chiar dacă ea rămîne insuficientă, în 1950—52 marea majoritate a acestor familii se găseau cazate în locuinţe mici, cu un salariu insuficient pentru satisfacerea preocupărilor urgente. Ele sînt împărţite între două medii de existenţă fără a găsi într-unul ori în altul posibilitatea de a se exprima liber. Principalul interes în existenţa lor şi principala posibilitate de comuniune este dirijată către semenii lor, legaţi de aceleaşi valori, împreună cu care speră în construirea unei lumi mai bune, în care să poată ocupa locul ce cred că li se cuvine.

O anumită parvenire socială individuală, fără ca ea să antreneze şi pe cea a tovarăşilor care au aceleaşi speranţe, li se pare o dezertare. Urmărind viaţa acestor familii, refuzul parvenirii individuale şi dorinţa unei afirmări sociale colective capătă un sens mai precis şi mai profund decît se poate crede.

În gesturile cele mai obişnuite, şi amănuntele cele mai simple ale vieţii acestor familii, descoperim un limbaj care nu este numai cel al cuvintelor, un limbaj foarte diferit de cel ce se vorbeşte în familiile favorizate care nu acordă aceleaşi valori aceloraşi obiecte. Dar acest limbaj, cu toate dificultăţile cotidiene, permite comunicarea cu toţi oamenii care trec prin aceleaşi încercări. Poate aci

trebuie căutat secretul speranţei secrete care izbucneşte dintr-o fază pronunţată în 1950 de către un militant pe care un cercetător l-a întrebat ce va aduce clasei muncitoare greva la care participă: „Ceva mai multă mizerie, ceva mai multă mîndrie". Asupra acestui aspect de solidaritate proletară care condiţionează viaţa cotidiană depăşind frontierele obişnuite şi limbile naţionale, vrem să deschidem o nouă perspectivă de reflecţie.

6. EVOLUȚIA NEVOILOR ȘI TRANSFORMĂRILE SPAȚIULUI DE LOCUIT

Privită din perspectiva evoluției tehnice și a transformărilor sociale, problema spațiului de locuit, în țările sărace și în cele bogate, este legată de alte două probleme majore ale epocii noastre. Pe de o parte, cu tot progresul industrial, ori datorită lui, inegalitatea oamenilor în fața vieții și a morții în diversele regiuni ale lumii nu dispare ci se menține. Pe de altă parte, stăpînirea tehnicilor care permite oamenilor o mai mare libertate duce prea des la noi constrîngeri. Oamenii devin sclavii propriei creații, atît în domeniul urbanismului cît și în alte domenii.

Legătura care există între aceste două probleme ne permite să ne întrebăm:

1) cum luăm cunoștință de faptul că progresul tehnic și cel social nu sînt automat legate și că, uneori, pot fi chiar opuse;

2) cum utilizăm tehnicile noi pentru a reduce inegalitățile;

3) cum utilizăm tehnicile noi pentru a răspunde nevoilor și aspirațiilor oamenilor cuprinși în vîrtejul transformărilor sociale.

În această perspectivă, aspectele tehnice ale spațiului de locuit și trecerea de la concentrarea artizanală la utilizarea soluțiilor industriale care ar trebui să contribuie la rezolvarea inegalităților, nu pot fi separate de aspectele sociale care pun accent

pe studiul calitativ și diferențiat al nevoilor, în anumite perioade, în anumite medii și civilizații. Neputînd lărgi analiza, sprijinindu-ne pe exemple, vrem să încercăm aplicarea la evoluția spațiului de locuit a unei scheme teoretice utilizată pentru înțelegerea altor aspecte ale transformărilor sociale. Pornind de la raporturile dintre individ și societate și de la sistemul nevoilor proprii unei culturi, încercăm să arătăm cum evoluează aceste nevoi în raport cu anumite procese în care nașterea aspirațiilor poate juca un rol determinant.

Spațiu de locuit, individ, societate

Problemele spațiului de locuit nu pot fi analizate decît în viziunea de ansamblu a unei societăți. Nevoile care se referă la spațiul cotidian sînt integrate unui sistem general al nevoilor în cadrul căruia ele ocupă din ce în ce mai mult loc, potrivit culturii ori subculturii din care face parte, individul precum și evoluției economice și sociale.

Amintim o dată în plus că spațiul de locuit exprimă societatea, reflectă structurile sociale, simbolizează valorile. Dar, în același timp, cadrul creat de urbanist și de arhitect orientează anumite comportamente, favorizează ori nu transformările relațiilor sociale, propune noi simboluri. Dialogul permanent, conștient ori nu, între constructori și populație și care ni s-a părut esențial poate fi stimulat ori frînat de conceperea planului. Am insistat asupra discordanțelor care apar în cadrul acestui dialog.[1] Discordanțele active, brutale, revendicative sînt în general sănătoase pentru că

[1] Vezi *Oameni și orașe* (cap. X): De la observația experimentală la intervenția experimentală.

ele permit progresul căutării de noi soluţii. Discordanţele pasive, latente sînt periculoase fie pentru că duc la o limitare inconştientă a libertăţii, fie pentru că devin brusc explozive şi provoacă reacţii incontrolabile şi ineficace.

Aşadar, la nivelul individului considerat în cadrul grupului din care face parte pot fi studiate nevoile şi aspiraţiile referitoare la spaţiul de locuit. Urbanistul poate construi un oraş gîndind la locul, statutul, rolul fiecăruia în ansamblul structurilor sale. În caz contrar fiecare se va simţi stînjenit fără să-şi dea seama iar discordanţele se vor accentua. Transformarea spaţiului de locuit presupune o cunoaştere aprofundată a structurilor sociale şi a nevoilor proprii unei culturi.

NEVOI ŞI ASPIRAŢII ÎN SOCIETĂŢILE TRADIŢIONALE ŞI ÎN SOCIETĂŢILE ÎN CURS DE INDUSTRIALIZARE

Încercînd să răspundem nevoilor nu înseamnă să revenim la teoriile funcţionaliste în sociologie. Apariţia noilor instituţii şi structuri nu depinde numai de răspunsul dat nevoilor; ceea ce ne interesează este procesul dialectic care apare în raportul dintre nevoi şi structuri sociale, pe care îl reflectă spaţiul de locuit.

Definirea nevoilor şi aspiraţiilor

Ca şi pentru alte nevoi, am distins pentru spaţiul de locuit nevoia-obiect care se reduce la cerere şi la previziune, (spre exemplu, numărul

caselor prevăzute de un plan ca urmare a analizei consumului), şi nevoia-stare care se raportează la situaţia în care se găseşte un individ ori o familie care nu are un obiect ori are unul pe care-l consideră ca necesar[1]. Este uşor deci să observăm că, dacă aprecierea numărului de locuinţe necesare poate fi aceeaşi utilizînd două definiţii diferite, diversificarea este mult mai mare atunci cînd o utilizăm pe cea de a doua. Aceasta este limita care există între studiul pieţei, al probabilităţilor de desfacere şi studiul nevoilor.

În acelaşi timp, distincţia pe care am făcut-o între nevoile-obligaţii şi nevoile-aspiraţii se poate aplica cu uşurinţă spaţiului de locuit. A avea un acoperiş nu este doar o „nevoie-necesitate"[2] materială, este o obligaţie socială care nu poate fi evitată dacă un individ vrea să fie admis în societate. În plus, un guvern nu poate să evite efortul de a asigura spaţiu de locuinţă pentru toată lumea, chiar dacă într-un fel modest. Chiar dacă acest lucru este încă departe de realizare, el constituie o nevoie urgentă.

Din contra, nevoile-aspiraţii corespund locuinţei dorite, ameliorărilor pe care le căutăm, aspectelor estetice, care uşurează relaţiile sociale. Este evident, însă, că între nevoile-aspiraţii şi nevoile-obligaţii este greu de făcut o delimitare precisă. Vom vedea mai departe unde va duce interesul principal arătat în acest studiu ca şi în altele, procesului de trecere de la nevoile-obligaţii la nevoile-aspiraţii. Să încercăm mai întîi să vedem cum se prezintă principalele nevoi şi aspiraţii re-

[1] Vezi *Familia şi spaţiul de locuit* (Introducerea şi concluzia).

[2] Nevoia-obligaţie corespunde doar în parte nevoii-necesitate definită de Marx şi de diverşi alţi autori. Ei i se adaugă obligaţia socială şi obligaţia unui guvern de a ţine seama de aceste nevoi.

feritoare la spațiul de locuit în societățile tradiționale, în cele industriale, și în societățile în curs de transformare economică.

În societățile tradiționale

În societățile tradiționale nevoile și aspirațiile nu se diferențiază. Locuința este constituită pentru un grup familial în momentul în care necesitatea se face simțită și cînd nevoia-stare și dorința sînt aparente. În societățile africane pe care le cunoaștem, se construiește o a doua casă atunci cînd apare o a doua soție, o altă casă pentru copil etc. În acest caz, este vorba de un răspuns la nevoia unui sistem închis. Fiecare individ este luat în considerație în funcție de statutul său și de rolul bine determinat care-i asigură un loc în spațiu.

Nevoile de locuințe depind de anumite relații între oameni și de natura protecției pe care ei o utilizează. Dar se mai leagă și de organizarea spațiului care corespunde unei anumite reprezentări în gîndirea membrilor unei societăți. Locul obiectelor este determinat de clasificarea și semnificația lor. El depinde, de asemenea, de organizarea timpului, deoarece fiecare lucru își are locul său în fiecare moment al zilei ori în fiecare perioadă a anului.

Fiecare obiect are o valoare relativă și posesia lui îi dă deținătorului nu numai avantajul material, dar și un element de considerație socială. Am văzut adesea și o vom vedea și mai departe, nevoia de considerație joacă un rol important în ansamblul nevoilor ce se referă la locuință. Ea se leagă și de nevoia de comunicare și de relațiile

sociale, deoarece vizita unei rude ori a unui prieten în locuință trebuie să corespundă unui anumit nivel de considerație și prestigiu legat de rolul social al proprietarului.

Așezarea locuinței în planul satului are și un caracter simbolic. Fiecare element își are locul într-o figură înscrisă pe suprafața pămîntului, iar această figură corespunde unor reprezentări spațiale care la rîndul lor sînt legate de credințe și mituri. Orientarea unui edificiu în raport cu suprafața ori cu un loc sacru îndepărtat, locul rezervat cultului strămoșilor, dispoziția locurilor de sărbătoare și numeroase alte puncte de reper în spațiul organizat, reamintesc o întreagă concepție despre lume. În fiecare clipă, o dată în plus, spațiul de locuit apare ca un limbaj prin care oamenii de o aceeași cultură comunică între ei. Fiecare obiect are în același timp o funcție utilitară și o semnificație simbolică. Astfel, cadrul de viață devine familiar fiecărui individ care se contopește cu spațiul cotidian în care se mișcă.

Dar, în acest univers închis, individul nu are decît posibilitatea unei alegeri limitate. Gesturile ca și deplasările sînt prevăzute. Utilizarea obiectelor este comandată de reguli stricte, raporturile sociale sînt determinate în funcție de statuturi și roluri. Spațiul este amenajat pentru a face posibilă această desfășurare rituală a vieții zilnice. Situația va fi diferită în societățile industriale.

În societățile industriale

În mediul urban al societăților industriale, organizarea pur funcțională a spațiului tinde să suprime semnificația simbolică a obiectelor. Mo-

bilurile economice sînt mai importante. Concurența, prețul terenului, eficacitatea în producție au fost timp îndelungat în secolul XIX și XX, și sînt încă, factori dominanți ai organizării orașelor. Dar, progresiv, pierderea oricărui contact cu elementele naturale, suprapopulația, poluarea, zgomotul, provoacă o evaziune a citadinului spre zonele rurale și centrele de odihnă, mai apropiate de natură, de mare și munte. Cursa de consum ca și prestigiul, de la „Babitt" și pînă la micile „cadre" pariziene studiate într-o teză recentă din cadrul grupului nostru de cercetare, epuizează, descurajează individul chiar și în momentul în care capătă o parte din bunurile materiale pe care le-a visat.

Noile nevoi apar atît referitor la locuință cît și la desfășurarea întregii vieți: liniștea, aerul, lumina, timpul liber, posibilitatea de a comunica, sînt elementele asupra cărora nu putem insista în cadrul acestui studiu. Organizarea spațiului este intim legată de organizarea timpului. Am studiat îndelung această problemă, referindu-ne la raporturile dintre distribuția comerțului în cartierele unui oraș și locul consumului în viața orășeanului.[1] O mai regăsim și în alte studii asupra deplasărilor legate de munca, timpul liber etc. Le Corbusier a înțeles de altfel foarte bine că utilizarea celor douăzeci și patru de ore ale zilei constituie o problemă ce călăuzește amenajarea spațiului de locuit.

Timpul cetățeanului este marcat de solicitările transportului, de multiplele sarcini și preocupări, de ritmul rapid. Spațiul de viață este un spațiu-timp în care distanțele sînt calculate, de asemeni, în funcție de prețul deplasării. Orașul modern nu poate fi gîndit decît în acest cadru spațiu-timp-bani, și probabil aceasta este o cheie a crizei urba-

[1] Vezi *Paris. Eseu de sociologie* (citat în bibliografie).

nismului contemporan. Banii sînt în ultimă instanță instrumentul de măsură. Utilizarea suprafeței de locuit este dominată de speculații ale terenului. Industrializarea locuinței este legată de beneficiile pe care le pot avea societățile de construcție și băncile care furnizează capitalul. De asemenea, segregația în funcție de venit nu este decît parțial suprimată pentru a reapare imediat sub o altă formă.

În același timp, rolurile sociale care în societățile tradiționale permit să i se acorde fiecăruia un loc în spațiu ca și în structurile sociale, se modifică și ele în societățile industriale prin căutarea considerației și prestigiului pe care numai banul le poate măsura. Relațiile sociale sînt definite de diferite caracteristici ale nivelului de viață. Rezultă de aci, un amestec al categoriilor socio-profesionale în noile unități de locuit, ceea ce pune probleme de nerezolvat, deoarece vecinii sînt în realitate îndepărtați unii de ceilalți pe o scară de venituri după care sînt ordonați în categorii diferite.

Aceste observații pesimiste nu trebuie să ne facă să uităm că dezvoltarea urbană a permis eliberarea de sub numeroase constrîngeri, mărind constant posibilitățile de alegere în domeniul muncii, vieții culturale, al relațiilor. Concentrarea urbană a permis progresul gîndirii, al descoperirilor, ca și o anumită stăpînire a naturii. Dar societățile industriale reprezintă o anumită cotitură și oamenii care trăiesc în cadrul lor se găsesc în fața unor praguri care nu pot fi depășite fără a modifica profund structurile sociale și, paralel cu ele, organizarea spațiului care le reflectă. Dacă orașul modern oferă oamenilor posibilități din ce în ce mai mari și mai diverse de comunicare, el nu le permite tuturor să profite de ele.

Transporturile sînt mult mai uşoare şi rapide dar mai costisitoare. Ca urmare a proastei distribuţii în spaţiu a locurilor de muncă şi de locuit, ele ocupă o pondere din ce în ce mai mare în cadrul timpului liber disponibil. Cadenţele de muncă provoacă şi ele o mare oboseală nervoasă. O parte a populaţiei este concentrată în bidonviluri şi locuinţe necorespunzătoare exigenţelor vieţii moderne.

În acest context defavorabil şi în perspectivele nedefinite ale dezvoltării ştiinţifice şi tehnice trebuie să studiem nevoile şi aspiraţiile referitoare la spaţiul de locuit în societăţile industriale. Multiplicarea obiectelor de consum corespunde unei cereri din ce în ce mai largi, care nu permite oamenilor să iasă din starea de nevoie în care se găsesc. Cu toată creşterea nivelului de viaţă, insatisfacţia devine permanentă. Ca şi în cazul altor obiecte, locuinţa riscă să fie definită, în studiul pieţii, după debuşeul care există pentru industria locuinţei, după veniturile de care dispun clienţii, după rentabilitate. Nevoia-obiect redusă la cerere nu ţine cont de starea nevoilor şi aspiraţiilor. Putem deci să spunem că oraşul devine o „maşină de locuit", în nici un caz reflexul unei societăţi vii.

În societăţile în curs de trasformare

În societăţile care sînt într-o transformare economică rapidă, situaţia este mai rea, dar şi mai bună. Este mai rea în ceea ce priveşte lipsa acută a mijloacelor tehnice, financiare şi a mîinii de lucru calificate. Este mai rea deoarece oamenii suferă de foame şi nu au locuinţă, deoarece şocul provocat

de importul brusc al unor metode noi dezorganizează modul de viaţă tradiţional. Dar ea este mai bună pentru că permite speranţa în măsura în care vechea cultură păstrează suficientă originalitate şi vitalitate pentru a-i obliga pe urbanişti, arhitecţi şi ingineri să descopere soluţii de care ulterior să ţină seama. Vechea unitate între nevoia-stare şi nevoia-obiect este ruptă, dar această ruptură are avantajul de a fi doar aparentă. Este evident că o locuinţă al cărei plan este copiat după un model european devine o absurditate. Devine absolut necesară o analiză aprofundată a nevoilor şi aspiraţiilor proprii culturii tradiţionale şi a celor ce abia iau naştere în situaţiile noi. Actualmente, absenţa prea frecventă a unor asemenea analize duce la greşeli grosolane, deşi ea n-ar cere prea mult timp în condiţiile punerii la punct a unei metode adecvate.

PROCESUL DE TRECERE DE LA ASPIRAŢII LA NEVOI ÎN DOMENIUL CONDIŢIILOR DE LOCUIT

Această analiză a nevoilor şi aspiraţiilor nu poate fi făcută decît în perspectiva dinamică a dezvoltării. Reluînd aci, pentru spaţiul de locuit, studiul procesului de trecere de la nevoi-aspiraţii la nevoi-obligaţii va fi posibil de precizat progresiv raportul între etapele dezvoltării economice şi schimbările psiho-sociologice care se produc în grupurile sociale şi la fiecare persoană dintr-o societate.

Transformarea spaţiului de locuit este dominată de fenomenul migraţiei către oraş. Mecanizarea agricolă accelerează plecarea celor de la sat spre marile aglomeraţii, unde întreprinderile industriale atrag mîna de lucru. Acest fenomen este compara-

bil, din anumite puncte de vedere, celui apărut în secolul XIX în țările europene. Dar situația este și mai gravă, deoarece așa cum am mai semnalat-o, imaginea întreprinderii care-i atrage pe viitorii muncitori nu corespunde adesea realității. Întreprinderile suficient de numeroase nu pot absorbi decît o infimă parte a acelor ce migrează de la sate. Din lipsă de bani, aceștia se înghesuie în bidonviluri. Așadar, trebuiesc definite etapele dezvoltării posibile, ținîndu-se seama, pe de o parte, de apariția la un moment dat a unor noi nevoi, iar, pe de altă parte, de posibilitățile satisfacerii lor.

Cînd este vorba de a da fiecărei familii o casă, oricît de modestă ar fi ea, avem de-a face cu o nevoie-obligație. Indivizii care n-au un domiciliu fix nu pot avea o viață acceptabilă în societate. Ei sînt mai mult ori mai puțin respinși. Dificultatea stabilirii unui program constă în definirea pragului suprapopulării care să corespundă situației economice a momentului. În domeniul spațiului de locuit, ca și în domeniul bugetului, apare problema minimumului vital. Pentru a-l putea fixa, trebuie să se pornească de la locuința tip studiată, avînd în vedere atît comportamentele indivizilor în societatea tradițională cît și noile exigențe ale mediului urban. Această locuință tip nu va putea fi realizată imediat pentru o întreagă populație. Ea corespunde, deci, unei nevoi-aspirații care va trebui luată în considerație într-o etapă ulterioară de dezvoltare. Între timp, locuința minimă trebuie să fie definită ca o locuință tip. Ea reprezintă o nevoie-obligație pe care statul nu va putea s-o evite și pe care va trebui s-o satisfacă imediat.

Îndată ce o nevoie-obligație în domeniul spațiului de locuit ca și în alte domenii, este satisfăcută pentru o mare parte a populației, ea permite eliberarea unor noi nevoi-aspirații. Acestea se impun progresiv și devin rapid noi nevoi-obligații. Procesul se desfășoară întotdeauna în același fel. Dacă planificarea poate ține seama de nevoile-obligații, discordanțele dintre planificatori și populație vor fi în mare parte reduse.

Este greu de precizat în acest cadru care sînt elementele unei locuințe care ar trebui luate în considerație într-un program interdisciplinar al arhitecților, inginerilor și reprezentanților științelor umane. Cu titlu de exemplu, problema trecerii de la locuința pe orizontală la locuința în înălțime se pune diferit în funcție de tradiția proprie unei anumite societăți. Faptul de a locui prea devreme în mari imobile, sub pretextul că aceste soluții sînt tehnic mai bune, poate provoca dificultăți multiple în viața intimă a familiilor, în relațiile familiale, ceea ce antrenează grave consecințe nu numai în viața de zi cu zi a cartierelor urbane, dar chiar și în randamentul muncii. În plus, și aceasta este probabil esențial, apare la locatar o nemulțumire generală de care el uneori nu este cu adevărat conștient. Populația este în acest caz din ce în ce mai puțin aptă să participe activ la dezvoltare. În ce măsură, odată definită locuința tip pentru următorii douăzeci de ani, sînt posibile soluțiile care să permită realizarea locuințelor minimale de tranziție în primele etape de plan?

Dacă limita numărului de locatari ai locuinței tip ce trebuiește realizată pentru populația unui oraș este de doi indivizi pentru o cameră (cifra propusă pentru programul spațiului social locativ în Franța în sec. XIX), este posibil ca în primele etape, planificatorul să fie mulțumit și cu trei persoane și chiar mai mult pentru o singură cameră, fiind imposibil de a găsi mijloacele financiare pentru obținerea unor rezultate mai bune. Dar apoi, după această perioadă de douăzeci de ani, ar trebui să se asigure întregii populații o

locuință pentru două persoane într-o cameră, prevăzîndu-se faptul că nevoia-aspirație legată de o persoană într-o cameră se va manifesta într-o etapă ulterioară.

Ceea ce se poate prevedea pentru pragurile de suprapopulație poate fi prevăzut pentru modul diferit de echipare al camerelor, pentru dispoziția lor etc. Definirea acestor programe nu ar cere un timp deosebit de mare dacă echipele interdisciplinare ar fi dotate cu mijloace suficiente. Trebuiesc asumate anumite riscuri. Datorită ezitărilor, în țările europene s-au pierdut zece-douăzeci de ani. Vom ști, totuși, să tragem unele foloase din aceste greșeli, pentru țările din alte regiuni unde problemele sînt și mai acute? Aceste probleme ar trebui dezbătute în cadrul unor colocvii despre spațiul de locuit.

Ceea ce am menționat despre locuință va fi valabil pentru planurile de urbanizare ca și pentru problemele amenajării teritoriilor. Plecînd de la o viziune de ansamblu a societății și de la raporturile dintre culturile tradiționale și elementele materiale ale civilizației industriale, se pot găsi numeroase soluții în acest sens. Studiul nevoilor nu poate fi separat de studiul structurilor sociale. Pe de o parte, limitîndu-ne la definirea nevoilor, putem cădea într-un funcționalism perimat. Pe de altă parte, însă, ținînd seama doar de structuri și neglijînd evoluția nevoilor legate de transformările economice, cădem într-o interpretare structuralistă căreia i s-a mai reproșat de a nu fi o viziune prea cuprinzătoare a istoriei. Trebuie să veghem ca la planificarea spațiului de locuit să participe, progresiv, toată populația într-un mod constructiv, ușurînd realizarea unei societăți noi care să utilizeze mijloacele tehnice industriale pentru a se dezvolta într-o direcție originală.

7. ASPIRAȚII, DECIZIE ȘI ORGANIZAREA SPAȚIULUI

Organizarea spațiului ca răspuns la nevoile populației este o problemă care se ridică în fața arhitectului, a urbanistului a reprezentanților serviciilor publice atunci cînd se pune problema construirii sau dezvoltării unui oraș. Cum s-ar putea stabili raporturi reciproce între populație și puterea de decizie? Dacă populația își exprimă nevoile și aspirațiile sale, în ce măsură aceste nevoi și aceste aspirații pot fi cunoscute și luate în considerație de puterea de decizie? În ce mod organizarea spațiului permite o dublă comunicare de sus în jos atunci cînd decizia ar fi luată și transmisă, și de jos în sus, situație mult mai importantă din punctul nostru de vedere? Atunci cînd aspirațiile sînt transmise la diferitele nivele, decizia poate deveni un răspuns la aspirații.

Astfel, construcția unui oraș ridică de la început și unele probleme politice. La origine, orașul este terenul unor dezbateri politice și în cursul acestor confruntări, astăzi, căutăm cele mai bune formule de urbanism, de arhitectură, de organizare administrativă, care ar permite o adevărată concepție democratică a organizării spațiale.

Populația și puterea la nivelul unității elementare a vieții sociale

Aș vrea ca mai înainte, să pun problema raporturilor dintre populație și putere la nivelul unității elementare de viață socială, care în alte timpuri se numea „cartier". Cînd vorbim de unitate de viață socială, nu intenționăm să reactualizăm cartierul în vechea lui concepție. Atît cartierul cît și satul au murit. Trebuie găsită acea unitate de viață socială care corespunde epocii noastre.

În problema care ne interesează astăzi, unitatea vieții sociale este o unitate de viață cotidiană, utilitară, o unitate de relație. Ea nu este un tot ale cărui elemente sînt interdependente ca satul de tip vechi ori ca unele cartiere muncitorești de tip vechi pe care le-am descris adesea ca închise asupra lor înșeși. Dar ea are o existență reală și vom defini-o la nivelul relațiilor sociale, la nivelul nevoilor personale. Există în această privință o lacună în planurile de urbanism și vom încerca să vedem de ce.

Această unitate de viață socială se leagă înainte de toate de viața copilului. Școala primară joacă un rol decisiv în organizarea spațială, dar este un rol pe care nu i-l recunoaștem suficient. În plus, la acest nivel, nu numai școala, ci toată viața copilului mic trebuie luată în considerație. Copilul, adolescentul, tînărul au nevoie de studii și de un cadru de viață intimă, avînd un spațiu propriu. Bătrînii, de asemeni, trebuie să găsească o unitate de viață socială în care să poată căpăta rădăcini, ca și bărbatul și femeia, fiecare în felul său. Acesta ar fi noul echilibru de relații între

toate categoriile de persoane care definesc unitatea de viață socială care corespunde epocii.

Unitatea vieții sociale este legată de consum deși aceasta nu este esențialul. Dacă, în trecut, micul cartier era o unitate de consum în viața cotidiană, astăzi îl putem închipui într-un fel diferit. Noua unitate de viață socială, este cea în care avem nevoie de servicii sociale și, în special, de echipament cultural. Acesta este un punct asupra căruia nu vom fi cu toții de acord. Eu nu cred în marile organizații culturale care se adresează unui oraș ori unei aglomerații, fără a fi legate de o întreagă rețea de microechipamente culturale la nivelul unităților de viață socială. Acesta este un punct de vedere personal pe care-l voi exprima mai mult pentru a deschide o discuție.

Unitatea de viață socială este o unitate de comunicare și de relație socială. Comunicarea este ușurată de existența unității de viață socială în condițiile în care nu este condusă de aceasta. Drama satului ori a vechiului cartier, constă în faptul că relațiile, comunicarea între oameni trebuia suportată și o eliberare de ea era imposibilă. Astăzi, ceea ce oamenii cer de la oraș, este tocmai o mai mare libertate a relațiilor, pentru a nu mai fi sclavii acestora. Este prea ușor pentru un intelectual să spună că relațiile la nivelul unității de viață socială sînt depășite și că acum, cînd ne putem deplasa cu avionul și cu trenurile rapide dintr-un punct al altuia al planetei, nu mai avem nevoie de un sistem strîns de relații. Există oameni, și pentru timp îndelungat, cred, care au nevoia imperioasă de relații și noi nu putem ignora acest lucru. Trebuie, deci, să existe un

echipament care să permită relații la nivelul vieții sociale cotidiene.

În sfîrșit, unitatea de viață socială elementară este în multe cazuri o unitate de gestiune și vedem aceasta din ce în ce mai mult în marile ansambluri și orașe care s-au construit recent. Aci, prin intermediul gestiunii și al unor echipamente, populația are conștiința propriilor sale responsabilități. Acesta este primul nivel al raportului între populație și putere. Pe de o parte, sînt constructorii, administratorii, care sînt responsabilii unei anumite amplasări a locuințelor, iar, pe de altă parte, însăși populația este responsabilă. Care sînt intermediarii între populație și putere, pe care ea o cunoaște destul de prost? Există discordanțe între putere și populație?

Am semnalat adesea discordanțele pasive pe care le-am deosebit de discordanțele active, adesea mult mai constructive și orice s-ar spune — infinit mai puțin periculoase. Putem trece de la aceste discordanțe pasive ori active la o participare reală. Deja, la nivelul unității de viață socială, se pun un anumit număr de probleme de relație între populație și putere. Dar cum își va putea manifesta dorințele la un nivel superior în această organizare a spațiului pe plan local?

La nivelul unității de viață socială se pun de asemeni probleme de viitor și perspectivă. Într-un oraș dotat în întregime cu o tehnică nouă, putem oare prevedea dispariția totală a unității de viață socială cotidiană ori această unitate are o existență care rezistă la toate posibilitățile oferite de tehnică? Umanitatea va avea întotdeauna nevoie de ea sau ea este sortită dispariției? Părerile sînt divergente.

La nivelul orașului

Cel de-al doilea nivel de care aș vrea să pomenesc este esențial astăzi, și anume orașul ca unitate de viață politică. Unitate și diversitate, pentru că la nivelul orașului se manifestă cele mai diverse tendințe. Aci, partidele, clasele sociale, grupurile se opun și se echilibrează într-o viață complexă și după un dinamism propriu. Orașul este un joc de forțe economice, sociale și politice. Cum trebuie organizat spațiul ca acest joc de forțe să se poată desfășura în condiții acceptabile și confruntările să poată avea loc fără ca să fie vorba de opoziție ori de neînțelegeri neconstructive?

Orașul nu este o acumulare de elemente juxtapuse. Orașul este un tot structurat în care putem distinge părțile. O unitate de viață socială ca și unitățile intermediare au o viață independentă. Orașul este conceput, poate chiar analizat la două nivele, în funcție de o ipoteză pe care am mai propus-o în urmă cu cîțiva ani. Pe de o parte, fac distincția între orașele de 5.000—50.000 de locuitori care în epoca noastră sînt orașe mici, apoi orașele de la 50.000 la 300.000 de locuitori care sînt orașe medii ori chiar mari (singurele de care vorbim astăzi). Pe de altă parte, peste 300.000 de locuitori nu cred că putem să mai vorbim de orașe, ci mai de grabă de aglomerări. Într-o super-aglomerare ca Parisul, marea problemă care se pune în epoca noastră este aceea de a putea da o viață proprie fiecărui oraș inclus în aceasta. Sîntem nemulțumiți de faptul că nu putem avea orașe care să aibă o adevărată conștiință de sine, care să fie unități politice demne de a fi luate în considerație de puterea centrală, unități politice

în care locuitorii se regăsesc avînd posibilitatea de a comunica între ei şi de a avea reprezentanţi care să le exprime punctul de vedere la niveluri superioare.

Echipamentele care vor corespunde acestui tip de oraş nu vor fi doar primăria şi serviciile administrative, ci, de asemeni, anumite unităţi de învăţămînt secundar şi alte instituţii culturale.

La nivelul aglomerărilor urbane

Aceste oraşe sînt incluse din ce în ce mai mult în aglomerări de dimensiuni mai mult ori mai puţin mari. Dacă înainte aminteam de oraşele de 50.000 la 300.000 de locuitori, vom menţiona acum aglomerările de 1 milion, 1 milion şi jumătate de locuitori. Dincolo de aceste cifre ajungem la nivelul super-aglomerărilor, printre care poate fi socotit şi Parisul.

Aglomerarea este în acelaşi timp o unitate economică cît şi una culturală. Eu nu cred că ea poate fi şi o unitate politică. Aglomerarea este un ansamblu de oraşe unite într-un anume fel, legate în special de o activitate economică. Aglomerarea de un milion de locuitori, în epoca noastră, poate fi un ansamblu de fiinţe în care elementele de producţie sînt suficient de diversificate pentru ca toţi oamenii, ori cel puţin o mare parte dintre ei, să-şi poată găsi de lucru conform cu aspiraţiile lor. Tot acesta este nivelul la care se situează o universitate precum şi serviciile administrative şi tehnice complexe menite să rezolve anumite probleme interne ale aglomerării şi ale raporturilor ei exterioare. Dar, propriu-zis, rolul politic al aglo-

merării nu este tot atît de clar ca cel al oraşului.

Toate acestea nu ne împiedică să propunem consilii ale aglomerărilor ca şi dotări care să le confere o fizionomie proprie.

La nivelul regiunilor urbane

În ultimă instanţă, regiunea urbană este un ansamblu de aglomerări. Paris: 9 milioane de locuitori astăzi (12—16 în următorii douăzeci de ani? Nu vreau să intru aci în amănunte care-i privesc pe futurologi), cuprinde şapte sau opt aglomerări. Acesta este punctul de vedere pe care l-am pus în valoare în urmă cu cîţiva ani într-o anumită măsură, aceasta este direcţia în care pare că s-a angajat mai recent districtul parizian. Regiunea urbană nu poate fi confundată cu un oraş. Va fi o greşeală dacă se va înţelege că o regiune urbană înseamnă o amenajare centralizată şi o putere cu posibilităţi de transmitere a deciziilor prin intermediul unei ierarhii. Aceasta mi se pare problema esenţială. Un alt aspect pe care l-am mai subliniat dar care abia astăzi a dobîndit o mare importanţă, este în ce măsură ne îndreptăm spre o concentrare a puterii în special sub forma sa financiară, în centrul regiunilor urbane? Centrele secundare care se crează la nivelul aglomeraţiilor, în oraşe şi în unităţile de viaţă socială, nu sînt decît un releu al puterii centrale. În organizarea spaţiului, însuşi oraşul care reprezintă societatea, este pus sub semnul întrebării. Creînd oraşele funcţionale, în care responsabilii puterii instalaţi în centru pot transmite decizia prin intermediul unui consiliu de administraţie şi al funcţionarilor care, în cele din urmă, sînt simple relee ale puterii pînă

la cele mai mici unităţi de viaţă locală, nu creem oare o organizare hiper-centralizată, paralizantă pentru populaţie? În ce măsură din contra, putem crea în aceste aglomerări, ori mai de grabă în aceste regiuni urbane, un curent ascendent de jos în sus, de la unitatea de viaţă socială pînă la nivelul aglomeraţiei? Acestea sînt problemele care se pun administratorilor responsabili, planificatorilor, responsabililor cu amenajarea teritoriului, arhitecţilor, urbaniştilor, reprezentanţilor ştiinţelor umane şi reprezentanţilor populaţiei.

Auto-educaţie şi democraţie

Nu putem dezvolta mai pe larg problemele ridicate, deaceea voi conchide amintind unele aspecte care au fost menţionate în legătură cu contestaţia şi în special cu participarea. În acest domeniu, tot ceea ce a fost spus despre necesitatea unui dialog cu populaţia, în special cu militanţii, indică urgenţa unei cercetări pentru a defini noţiunea de participare. S-a atras atenţia că participarea înseamnă uneori o parodie a consultării populaţiei. Ceea ce trebuieşte realizat acum, este modalitatea de participare eficace permiţînd ca decizia să răspundă aspiraţiilor. În acest sens conceptul de participare poate fi echivoc, vag. Cercetările asupra aspiraţiilor ni s-au părut mai importante. Trebuie studiate în special legăturile dintre decizie, la diferite nivele, şi aspiraţii. Studiind diferitele tipuri de viaţă socială pe care am încercat să le menţionez încă de la început, raportul dintre nivelul deciziilor şi aspiraţii, stabilind un dialog la fiecare nivel, rolul populaţiei va căpăta un sens şi vom putea vorbi, în materie de urbanism şi de construcţie a oraşului, de o adevărată democraţie, ceea ce nu putem face în condiţiile actuale.

Tot aici se pune şi problema raporturilor între tehnicieni, populaţie şi putere, în condiţiile lipsei unui limbaj comun între aceştia. Dar pentru a vorbi de dialog între populaţie şi putere, trebuie să analizăm noţiunea de putere, care pînă acum a apărut sub forma de putere economică ori politică. Mă întreb dacă actualmente luarea de decizii nu revine în ultimă instanţă responsabililor bancari. În sistemul nostru economic, cel care deţine finanţele este de fapt singurul care poate lua adevăratele decizii. În multe cazuri deciziile politice se iau în birourile unui important reprezentant al unei bănci de stat ori particulare, deoarece, el singur va avea posibilitatea să finanţeze proiectele. Aci, deci, se situează puterea şi cred că ar trebui s-o recunoaştem deschis.

Legătura dintre mecanismele economice şi politice este un subiect esenţial de studiu pentru înţelegerea problemelor transformării structurilor sociale care, de această dată, îl interesează direct pe sociolog. Problema cheie rămîne expresia aspiraţiilor populaţiei şi a rolului lor în mecanismele de transformare socială. De ea depinde trecerea de la o economie şi de la o societate în care decizia este luată în funcţie de bani şi de puterea financiară, la o societate în care decizia este luată în funcţie de nevoile şi de aspiraţiile oamenilor. În acest caz, organizarea spaţiului poate juca un rol eficace. Am subliniat întotdeauna că oraşul nu poate fi decît reflexul unei societăţi. Astăzi ne rămîne să definim societateta şi, în acest sens, ştiinţele umane pot aduce o contribuţie esenţială,

iar mai apoi, împreună cu reprezentanții populației, tehnicienii, funcționarii serviciilor publice, responsabilii administrației, să construim orașul care să corespundă acestei societăți.

În acest sens se pune problema prospectivei: o prospectivă care să nu fie doar una economică și financiară, dar și una fondată pe nevoi și aspirații. Pentru a putea permite o adevărată colaborare între urbaniști, reprezentanții științelor umaniste și putere, mai avem încă multe de făcut. Soluția acestor probleme ar trebui pregătită cu ajutorul învățămîntului. Insistăm asupra învățămîntului și a educației întregii populații, dar prin aceasta nu înțelegem că organele puterii trebuie neapărat să educe populația. Este vorba de o educație de tip nou, de o auto-educație a populației. Se vorbește mult despre educația permanentă, și în acest sens se folosesc mulți termeni diferiți, dar esențial este că, în învățămînt ca și în educație, se manifestă progresiv o anumită conștientizare politică, și că înșiși copiii sînt pregătiți să devină cetățeni și nu numai oameni care au căpătat un anume bagaj de cunoștințe, cetățeni participînd eficace la construcția societății lor. Există o reacție a unei mari părți a populației muncitorești atunci cînd se vorbește de cultura la care ea nu are acces; este o cultură care li se pare în același timp ruptă de realitate și de acțiunea practică. Trebuie să regăsim metodele educative, acel învățămînt care să permită viitorilor cetățeni, prin intermediul urbanismului, luîndu-se deci în considerație problemele practice, să se formeze pentru a putea construi cetatea viitorului. Copiii și tinerii vor face această muncă pe care noi o dorim, la care visăm, ei vor fi aceia care pot și trebuie să construiască cetatea care să fie reflexul aspirațiilor lor, o adevărată societate democratică.

Partea a treia

ASPIRAȚII, CULTURĂ ȘI DEZVOLTARE

8. OBOSEALA CA NEADAPTARE A MIJLOACELOR LA ASPIRAȚII

Importanța din ce în ce mai mare dată noțiunii de oboseală în cadrul civilizației noastre, are fără îndoială un sens profund pe care nu-l putem înțelege încă, cu deplină claritate. De aceea, distingem adesea greșit impresiile de oboseală de alte impresii mai vagi ale neliniștii ori plictiselii. Dacă vorbim despre oboseală în toate manifestările vieții sociale, acest lucru riscă să ne oblige a relua toate temele fundamentale ale psihologiei, sociologiei și etnologiei, ceea ce este evident imposibil. Pentru a determina un cîmp de cercetare este necesară o definiție a oboselii. Trei aspecte esențiale sînt de observat încă de la început.

Mai întîi, nu sociologul ori psihologul trebuie să ne amintească faptul că oboseala corespunde unei realități fizice. Dacă este vorba de o oboseală musculară, ori de o oboseală generală a organismului, ori chiar de o oboseală intelectuală legată de solicitări nervoase, se poate constata o epuizare a substanței necesare funcționării organelor ori o acumulare de toxine care constituie un obstacol pentru o activitate normală. Într-un dialog cu medicul, precizările asupra acestor fenomene fiziologice, și asupra pragurilor de toleranță ale unei anume acțiuni perturbante, vor evita poate atribuirea lor nejustificată unor factori psihologici,

unor manifestări pur somatice. În acest sens nu sîntem prea buni cunoscători ai problemei şi ai consecinţelor directe ale condiţiilor de viaţă legate de civilizaţia industrială.

În al doilea rînd, perceperea acestei oboseli constituie un avertisment pentru subiect, ceea ce-i permite să se oprească înainte de a fi complet epuizat. Aceste fenomene de percepţie pot fi studiate experimental, cu metode adecvate, în laborator ori în situaţiile curente ale vieţii sociale.

În al treilea rînd, este posibil să vorbim de o imagine ori de o reprezentare a oboselii care nu mai corespunde percepţiei unui fapt real, dar care, din contra, stă la originea oboselii şi angajează eventual manifestări somatice.

Între aceste diverse aspecte există strînse legături şi nu este întotdeauna posibil să le distingem pe fiecare în parte. Refuzăm să privilegiem sistematic raportul somatic-psihic. Manifestările psihosomatice nu trebuie să ne facă să uităm turburările somatico-psihice. Pentru a înţelege, trebuie ca mai înainte, să separăm termenii şi abia după aceea să-i reunim.

Metodele de studiu ale reprezentării oboselii sînt diferite de cele care sînt întrebuinţate pentru studiul percepţiei. Nu vom reveni aci asupra definiţiei pe care am dat-o imaginii reprezentării şi modelelor. Ne vom pune doar problema: de unde vin aceste imagini? Care sînt semnificaţiile lor în cadrul civilizaţiei actuale? Ce rol joacă ele în viaţa epocii noastre?

Înţelese doar în aspectele pe care le iau, în afara muncii, manifestările de oboseală sînt legate în acelaşi timp de condiţiile de viaţă (în acest caz primele două definiţii sînt mai importante) ca şi de istoria personală a subiectului într-un anumit mediu cultural (în acest caz imaginea oboselii este

dominantă). În orice caz, subiectul acţionează în funcţie de constituţia sa, de ereditatea sa fizică şi socială, care-l face mai mult ori mai puţin sensibil la solicitările mediului şi-l ajută să suporte mai mult ori mai puţin uşor o oboseală musculară, o tensiune nervoasă ori o situaţie conflictuală.

Fiecare civilizaţie, fiecare cultură, defineşte pentru subiecţii săi, statute, roluri sociale, sisteme de valori, care le orientează comportamentele. Faptul de a nu putea pune de acord aspiraţiile personale cu situaţia care-i este impusă contribuie la crearea, la nivelul individului, a unei anumite reprezentări conform căreia el se află în faţa unor obstacole de neînvins, ceea ce crează un handicap pentru acţiune. Acest dezacord între persoană şi societate, între imaginea despre sine şi un model ideal, această diferenţă între mijloace şi nevoi, această contradicţie între aspiraţii şi presiunile sociale — contribuie într-o largă măsură la imaginea oboselii care ocupă un loc atît de important în viaţa oamenilor din civilizaţia industrială. Conflictele care se produc pot fi conştiente dacă este vorba de aspiraţii precise, ori pot rămîne inconştiente şi atunci avem de a face cu dorinţe latente.

CIVILIZAŢIE, URBANIZARE ŞI OBOSEALĂ

Civilizaţia industrială se defineşte pornind de la anumite forme de muncă şi condiţii de viaţă. Evoluţia tehnică şi formele particulare de urbanizare pe care le-a determinat, viteza schimbărilor care au loc au determinat concentrări de populaţie în continuă schimbare, în sînul cărora concurenţa între indivizi joacă un rol din ce în ce mai mare.

Aceste fenomene ecologice, adesea semnalate, nu pot fi separate de alte aspecte ale vieții sociale. Orașul, astăzi ca și ieri, este generator de libertate în măsura în care oferă indivizilor o mai mare posibilitate de alegere în muncă, consum, activități culturale, dar acestea antrenează, în același timp, noi constrîngeri. Există, deci, o contradicție între presiunea exercitată de condițiile fizice și sociale adesea greu de suportat și eliberarea din ce în ce mai mare a aspirațiilor. Impresiile de oboseală sînt strîns legate de conflictele ce rezultă din această situație.

Întreaga existență este organizată actualmente în funcție de producție și consum pentru a permite, în principiu, ridicarea nivelului de viață. Scopul devine dezvoltarea consumului. Nivelul de viață este criteriul reușitei sociale. Banii de care dispune individul sînt un simbol al acestei reușite.

Publicitatea se străduie să pună accentul pe avantajele de consum ale unui obiect sau altuia. Concurența între produsele puse în vînzare și felul în care sînt prezentate contribuie la canalizarea aspirațiilor indivizilor în loc să le lase cale liberă de dezvoltare.

Într-o astfel de civilizație, numeroasele impresii de oboseală sînt legate cînd de condițiile de viață impuse, cînd de decalajul dintre reprezentarea unui nivel posibil și universul trăit. Acest decalaj se manifestă în raport cu spațiul, timpul și banii.

1. *În spațiu,* concentrarea urbană, în afara cadențelor muncii pe care le poate impune, antrenează inconveniente fizice majore care n-au fost încă suficient studiate. Care sînt consecințele precise ale poluării aerului asupra oboselii fizice? Care sînt pragurile de toleranță ale acesteia? În privința densității populației pe hectar în mediul urban,

specialiștii sînt departe de a fi de acord. În interiorul locuințelor am subliniat în diverse ocazii existența unor nivele critice dincolo de care impresia de oboseală devine greu de suportat, și a unui prag al satisfacției peste care apare o anumită impresie de eliberare. O densitate prea ridicată provoacă o tensiune nervoasă și o hiperactivitate care se manifestă în special la mamă, a căror consecință este o sensibilizare a comportamentului copiilor.

Dar, mergînd mai departe, felul în care sînt dispuse locuințele în cadrul unei unități de locuit, a unui cartier, repartiția unităților comerciale, absența ori prezența echipamentului cultural necesar sînt și ele elemente care intervin în oboseala citadinului. Ar fi prea lungă lista numeroaselor studii ce s-au efectuat pe această temă. Problema centrală este de a se ști cum ar putea omul civilizației noastre să amenajeze spațiul înconjurător pentru a trăi în mod satisfăcător.

Pentru orășean, în special, jocul construcțiilor arhitecturale și al elementelor naturale pare a domina preocupările sale. Într-o anchetă efectuată la Paris, această armonizare a fost adesea semnalată ca o aspirație esențială. Absența sa, provoacă o dorință de evaziune spre natura sălbatică. Reprezentarea devine atît de puternică încît, în afara acestei naturi visate, totul în oraș devine „oboseală". Noile mituri ale „orașului tentacular" sub forma lor modernă a marilor ansambluri de locuințe, se opun miturilor naturii. Și unele, și celelalte împiedică individul să trăiască realitatea cotidiană. Devin necesare noi concepții despre spațiu.

2. *În timp,* fiecare individ este marcat de organizarea celor douăzeci și patru de ore ale zilei. O întreagă serie de cercetări permit observarea anumitor consecințe ale creșterii timpului de muncă, de transport și pentru femeie în special,

a timpului consacrat copiilor şi activităţilor casnice. În toate cazurile accelerarea ritmurilor creează — psihologic şi fiziologic — noi forme de oboseală.

Este greu să ne reprezentăm aspiraţiile orăşeanului legate de timpul cotidian, ca şi nevoile vitale permanente pe care le resimte, care de fapt reprezintă condiţiile sale de viaţă. Echilibrul dintre somn, muncă, viaţa familială, activităţile culturale, depinde, în cele din urmă, de concepţia despre om care există în cadrul unei anumite civilizaţii. Fiind eliberaţi de condiţiile impuse de mediul natural, avem posibilitatea să definim mai larg organizarea timpului, dar noile presiuni ale vieţii urbane semnalate mai sus şi absenţa unor sisteme de valori în armonie cu noile nevoi, ne împiedecă adesea să profităm de aceste posibilităţi.

Înainte, vorbind despre spaţiu, arătam că omul secolului XX este incapabil să găsească o organizare a timpului şi a sistemului de valori în armonie cu aspiraţiile sale, neputînd trăi liniştit ritmurile civilizaţiei. Unele din aspiraţiile sale în acest sens, se manifestă cu o forţă deosebită, spre exemplu dorinţa de timp liber pentru activităţile de destindere şi culturale ocupă un loc din ce în ce mai mare în existenţa sa. Dar şi în această privinţă este solicitat de miturile prospectivei care-i propun paradisuri ale timpului liber într-un viitor apropiat. Decalajul între aceste speranţe şi condiţiile vieţii urbane accentuează impresiile de oboseală. Pe de o parte, dezechilibrul în cadrul organizării timpului liber provoacă o oboseală fizică reală, mărind perioadele de tensiune nervoasă şi musculară. Pe de altă parte, opoziţia între timpul visat şi timpul trăit stă la originea unei descurajări pe care subiecţii o denumesc oboseală.

3. *Banii şi utilizarea lor* constituie şi ei o sursă a oboselii în civilizaţia industrială. Banii proveniţi din salariu ca şi orice venit devin sursa tuturor bunurilor. Efortul de a-i procura provoacă o tensiune nervoasă din ce în ce mai mare, pe măsură ce cursa consumului se accentuează; achiziţia de obiecte — pe care publicitatea, cu o abilitate din ce în ce mai mare, le face şi mai strălucitoare, duce la dezvoltarea comerţului pe credit, la căutarea febrilă a unei munci mai bine retribuite, la acceptarea de ore suplimentare. Consecinţele acestei tensiuni perpetue pot fi studiate cu mai mare precizie în funcţie de fiecare capitol de buget. Diferenţial, după nivelurile de viaţă, mediile sociale, conjunctura economică, familiile au dificultăţi din ce în ce mai mari în ceea ce priveşte alimentarea, locuinţa, îmbrăcămintea, educaţia copiilor, cheltuielile pentru sănătate, timpul liber etc. Aşa cum situarea familiei în spaţiu şi timp ne-a permis să subliniem anumite discordanţe, tot astfel structura bugetului ne ajută să înţelegem ce obiecte, ori ce activităţi vor fi la originea diferitelor impresii de oboseală. Am mai insistat în altă parte asupra comportamentului de preocupare generalizat sub un anumit nivel de venit. Dar această preocupare este adesea marcată de o dominantă: dacă o familie are prea multe dificultăţi financiare, în general preocupările alimentare sînt predominante. Pentru acele familii cu un venit mai ridicat, preocupările sînt mai degrabă cele legate de locuinţă, de haine mai îngrijite, de cultură. Preocupările variază în funcţie de valoarea ataşată fiecărui obiect într-un sistem de nevoi proprii unei societăţi ori unui mediu social. În orice caz, comportarea dominată de preocupare poate provoca impresia de oboseală, ea însăşi legată de lipsa unui obiect ori de imaginea pe care ne-o facem despre acesta[1].

[1] În privinţa comportamentelor de preocupare şi interes liber, vezi lucrarea *Viaţa cotidiană a familiilor de muncitori.*

Trecerea la un comportament de liberă alegere, în momentul cînd pragul va fi depăşit, va da impresia unei anumite destinderi şi libertăţi. Dar chiar şi atunci cînd un subiect atinge un anumit nivel de consum, foarte ridicat, el păstrează totuşi o comportare de preocupare. Acest lucru ne-a şocat în privinţa hranei. Dar este vorba, de obicei, de un dezechilibru care îşi are originea în istoria subiectului.

Mulţi muncitori, într-o mare aglomeraţie sînt obosiţi din cauza unei reale carenţe alimentare. Cheltuielile musculare şi nervoase în muncă şi în afara ei, condiţiile de viaţă de care am vorbit, vor face să apară noi nevoi fizice încă insuficient cunoscute. Dar, în acelaşi timp, impresia de carenţă produce un supliment de oboseală. Pentru a reveni la prima noastră distincţie, reprezentarea oboselii se adaugă perceperii oboselii reale pentru a întări un întreg cortegiu de simboluri, de imagini, de roluri şi valori afective asupra cărora vom reveni. Drama societăţii de consum este prelungirea nedefinită a comportamentului de preocupare, chiar şi atunci cînd veniturile cresc prin dezvoltarea de către publicitate a tot mai multe solicitări. În loc să scadă decalajul dintre aspiraţii şi mijloace, creşte continuu. Pentru subiectul care se lasă cuprins de acest mecanism, viaţa este din ce în ce mai „obositoare".

CULTURĂ, VALORI ŞI IMAGINI ALE OBOSELII

Oboseala şi imaginea ei nu depind, deci, doar de noile condiţii de viaţă create de industrializare şi urbanizare.

Legătura dintre percepţia şi reprezentarea oboselii nu se referă doar la carenţele alimentare, amintite mai sus ci se găseşte în toate aspectele existenţei. Fiecare societate, fiecare cultură este marcată de forme speciale ale oboselii şi de imagini ale acesteia care-i sînt proprii. În interiorul unei societăţi aceste forme şi imagini variază după mediul social şi relaţiile sociale.

În funcţie de transformările sociale, este necesar să studiem oboseala în raport cu structurile noi, cu noile moduri de comunicare, cu conflictele, modelele şi schimbările culturale.

Noile structuri

Mulţi autori au insistat asupra consecinţelor creşterii volumului şi a densităţii concentrărilor urbane. Am mai semnalat importanţa observaţiei lui Durkheim asupra creşterii densităţii dinamice; în acelaşi timp, studiile ecologice americane asupra concurenţei în mediul urban arată în ce măsură noile condiţii de viaţă dezvoltă opoziţii şi rivalităţi între oameni, o cursă pentru prestigiu şi o oboseală specifică. Găsim şi alte ilustrări posibile, nu mai puţin spectaculoase, în *Babitt* de Sinclair Lewis ori în lucrările mai recente ale lui Vance Packard. Vechile grupe sociale pierd adesea din importanţă; întrepătrunderea lor permite individului să se elibereze mai uşor de sub presiunea acestora, dar adesea îl lasă fără un adevărat sprijin social. Apar noi medii sociale corespunzînd noilor ramuri profesionale. Am făcut diverse studii asupra rolului pe care acestea îl pot juca în societatea actuală. Ele exercită asupra individului o presiune cu atît mai mare cu cît este mai puţin aparentă. Întrucît individul se situează cu greu faţă de aceste noi medii, el întîmpină greutăţi în a deveni conştient

de condiționările pe care le suferă, neputînd deci să acționeze asupra lor.

În plus, dacă aceste medii sociale nu se confundă cu clasele sociale, nu înseamnă că ele nu au nici un raport față de acestea. Pentru a înțelege condițiile de viață actuale, trebuie să se țină seama de afirmarea unor revendicări comune la reprezentanții unor medii sociale diferite. Punctele de sprijin care lipseau vechilor grupe, se pot găsi într-un fel nou în grupe mai largi în cadrul cărora opozițiile sînt adesea puternice stimulente ale vieții sociale.

Dar, în acest caz, grupurile de presiune impun individului noi constrîngeri adesea dificil de suportat. În același timp, grupurile locale nu mai ar juca rolul pe care l-au avut în vechiul sat, în micul oraș ori în cartierul urban. Aglomerările moderne nu mai corespund structurilor sociale bine definite. Acest decalaj între cadru și societate este neplăcut resimțit de către indivizi. Discuțiile care au loc despre „marile ansambluri" sînt un exemplu în acest sens. Orașul care era centrul vieții politice nu mai poate juca pe deplin rolul său. Urbanismul și structurile administrative trebuie să fie totalmente regîndite.

Raporturile dintre indivizi și administrație sînt o sursă considerabilă de oboseală și descurajare. Numărul cererilor mărește tensiunile existente adesea între utilizatori și responsabilii acestor servicii. Primăria, birourile de securitate socială, poșta, spitalurile etc., sînt adeseori locuri de tensiune socială între persoanele supra-ocupate. Oboseala care rezultă este dublă; fizic, așteptările sînt neplăcute, psihologic, ele crează un obstacol de comunicare și sînt o sursă de conflict.

Trebuie, de asemenea, studiate instituțiile pentru a putea înțelege influența pe care ele au avut-o în privința oboselii individului. Una cel puțin

este esențială — familia. Numeroase studii insistă asupra oboselii mamei care trebuie să rezolve munca casnică, educația copiilor și, din ce în ce mai mult, o activitate profesională; dar tatăl are și el de suportat oboseala muncii, a transportului și a vieții casnice. Copiii, la rîndul lor, sînt adesea epuizați de munca școlară excesivă. Nu trebuie să ne mirăm, deci, că familia, în funcție de însăși condițiile de viață, nu crează individului ambianța necesară destinderii și liberei comunicări.

Dar problemele cele mai grave nu sînt acestea. Rolurile sociale sînt și ele puse sub semnul întrebării. Un conflict al modelelor există la femeile solicitate cînd de activitatea profesională, exterioară, cînd de rolul lor tradițional, acasă. Ele suportă cu atît mai greu inconvenientele practice ale vieții zilnice, cu cît activitățile sînt prost definite și aspirațiile nu pot fi satisfăcute în structurile actuale.

În același timp, bărbatul rezistă cu atît mai puțin la oboseala vieții moderne, cu atît trebuie să-și împartă grija pentru menținerea autorității tradiționale de tip arhaic, cu aceea de a găsi un nou rol în familie, bazat pe egalitatea reală cu femeia. Rezultă, adesea, o stare de spirit de abdicare și dezinteres pentru viața casei și educația copiilor, care-și manifestă consecințele grave atît pentru el însuși cît și pentru familie. În sfîrșit, adolescenții dezorientați de multiplele solicitări și de absența comunicării cu părinții ajung cu greu să-și echilibreze viața zilnică și rezistă cu atît mai puțin la impresiile de oboseală.

Acestor elemente, care în viața socială contribuie la creșterea impresiilor de oboseală, trebuie adăugate diversele forme de instabilitate pe care le-am mai semnalat. Instabilitatea profesională este cu atît mai gravă cu cît este vorba nu numai de o schimbare de situație, ci de însăși schimbarea

meseriei. Am întîlnit de nenumărate ori în anchetele noastre, muncitori care au schimbat de cincizeci de ori locul de muncă și de cinci-șase ori chiar meseria. După o vreme, apare un dezinteres pentru muncă și o descurajare care crește odată cu oboseala zilnică.

Alte forme de instabilitate sînt de asemeni foarte nocive. Influența prea multor schimbări de locuințe pentru psihicul copilului este adesea semnalată. Dar, mai ales schimbările de mediu social au o mare importanță. Chiar și la adult, imposibilitatea de a păstra relații continue cu persoanele pe care le cunoaște scade rezistența față de dificultățile vieții zilnice.

Informații, comunicare

Această dificultate de comunicare este unul din aspectele cele mai șocante ale vieții sociale actuale. Am mai văzut că dezvoltarea mijloacelor de comunicare în masă, este însoțită adesea de diminuarea comunicării directe de la om la om.

Publicitatea în domeniul comercial, propaganda în domeniul politic contribuie la creșterea solicitărilor care-l împiedică pe individ să-și facă o idee despre sine. Devine din ce în ce mai greu de rezistat la toate aceste tentații. Se pare că excesul posibilităților de alegere îl lasă pe individ la cheremul celor care utilizează cele mai bune tehnici psihologice de convingere pentru a-i orienta conduita. Dar, într-o zi ori alta, el își va da seama de diferența din ce în ce mai mare care există între aspirațiile sale profunde și adevăratul său comportament. Va rezulta atunci o nouă formă de descurajare care se adaugă celorlalte. De aceea, adeziunea la o ideologie, la o credință religioasă,

la un partid politic etc. va permite uneori individului să acționeze contra acestei dispersiuni și depersonalizări. În acest caz, reprezentarea oboselii joacă un rol mai puțin important, dar oboseala reală și perceperea oboselii nu sînt mai puțin perturbante deoarece viața „militantului" presupune un efort constant și o tensiune nervoasă care are urmări asupra vieții sale de zi cu zi.

Imagini ghid și conflicte de model

Într-un fel general, individul alege cu greutate, nu numai cînd se găsește în condiții defavorabile, sub un anumit nivel de viață, nu numai cînd este solicitat de publicitate și de propagandă, dar și cînd se referă la un sistem de valori mai puțin coerent. În societățile capitaliste, banii joacă un rol determinant în ierarhia valorilor. În același timp ei sînt semnul unei reușite și așa cum am mai spus-o, mijlocul de a obține obiectele de consum al căror număr crește constant. O viziune caricaturală a omului din aceste societăți îl va arăta cînd epuizat de cursa infernală pentru obținerea bunurilor pe care i le prezintă publicitatea, cînd deja posesor al banilor, sătul de bunurile pe care le-a achiziționat și măcinat de plictiseală. Și într-o situație și în cealaltă este obosit psihologic, iar în primul caz cel puțin fizic.

Pentru a studia imaginea oboselii, va fi necesar să vedem cum se modifică aspirațiile unui individ în funcție de sistemul de valori de care este legat. Analiza precisă a apariției imaginilor, a alcătuirii lor în reprezentări mai elaborate, fixarea noilor modele, va aduce elemente pentru înțelegerea me-

canismelor prin care un om este legat de un anumit sistem de valori. Cercetările comparative asupra rezistenței la oboseală vor permite comparații între oamenii legați de sisteme de valori dominate de puterea banilor și cei legați de sisteme de valori care se bazează pe credințele ideologice de diferite tipuri, ceea ce va aduce clarificări atît pe planul sociologic cît și în studiul cazurilor individuale. Dar, în aceste anchete va trebui să se țină seama atît de condițiile vieții reale a indivizilor studiați cît și de raporturile dintre sistemele de valori și atitudini.

Interferențe culturale

Un aspect particular al problemei oboselii capătă o importanță din ce în ce mai mare pe măsură ce se dezvoltă schimburile internaționale; este influența contactului dintre culturi. Cînd un individ își schimbă mediul social, punctele sale de sprijin anterioare se zdruncină. El trebuie să se adapteze noilor condiții de viață, noilor forme de comunicare, trebuie să rezolve conflictele unor modele incompatibile între ele, adesea revoluționînd însăși ierarhia valorilor. Eforturile pe care le cere această adaptare, ca și crearea de noi formule, plecînd de la o dublă experiență culturală, provoacă impresia de oboseală care are urmări asupra comportării subiecților.

În țările în curs de dezvoltare industrială aceste probleme pot fi în parte rezolvate, dacă populația se poate sprijini pe factorii interni ai dezvoltării, pe potențialul uman de care dispune, dacă utilizează mijloacele pe care i le furnizează noile

tehnici spre a găsi rezolvări provizorii înainte de a poseda mijloacele de a-și satisface dorințele. Rezultă o oboseală generală, greu de învins și care are urmări asupra fiecărui caz particular în parte, printr-o mai mică rezistență pe plan psihologic și fizic.

OBOSEALA, PERSOANA ȘI SOCIETATEA

În funcție de cele spuse, este mai puțin greu de studiat procesul interacțiunii dintre persoană și societate și de a se vedea care este relația dintre oboseala unui individ și ansamblul variabilelor sociologice al cărui inventar ar fi posibil. Aceste variabile pot avea o incidență directă asupra oboselii fizice ori pot interveni conștient ori inconștient asupra psihicului individului. Dar, în orice caz, relațiile observate depind de tipul fizic, de tipul nervos, de tipul psihologic al individului. În ceea ce privește oboseala, trebuie restudiate raporturile dintre ereditate și mediu. În cercetările științifice, actuale, sîntem adesea neliniștiți deoarece se atribuie prea exclusiv mediului turburările care se explică pe plan constituțional ori, mai exact, în același timp în ambele planuri. Ca exemplu, cercetările de tip Scheldon asupra tipurilor nervoase slabe ori puternice, ori cele ale lui Pavlov revizuite de Teplov, ne permit, în corelație cu studiile sociologice și etnologice, o înțelegere mai exactă a momentului cînd variabila de mediu intervine într-un fel diferit pentru doi subiecți care corespund unor tipuri nervoase diferite.

Dar, în același timp, este imposibil să interpretăm oboseala și reprezentarea ei mai generală,

fără să studiem istoria cazului, făcînd apel nu numai la întîmplările din prima copilărie, dar şi la toate etapele existenţei sale. În special, trezirea la viaţa sexuală a adolescentului în societatea noastră de consum, în mijlocul solicitărilor multiple ale publicităţii, are, după părerea noastră, o importanţă capitală pentru a înţelege numeroasele aspecte ale comportării sale. Din această perioadă, comportarea sexuală devine ea însăşi o comportare de preocupare care nu mai permite o alegere liberă. Individul evadează cu greu din solicitările constante, ceea ce poate contribui la creşterea considerabilă a tensiunilor nervoase într-o societate industrială şi aceasta cu atît mai mult cu cît există o mare contradicţie între noile modele de comportare sexuală şi vechile tabuuri.

Această tensiune creşte în viaţa individului datorită multiplilor excitanţi de care se leagă pentru a încerca să depăşească impresia de oboseală. În diversele anchete, am fost impresionaţi de importanţa dată de toţi subiecţii unor alimente care au un caracter „stimulant". Pentru a fi la „înălţime", subiecţii apelează la cafea, sau alcool. Trebuie cu orice preţ să nu „se lase mai prejos". Această încercare de dopaj ori de luptă contra unei anumite nelinişti se manifestă şi printr-o utilizare a stimulentelor chimice sau a calmantelor. În cele din urmă, această luptă a individului pentru a depăşi situaţia în care se află într-o societate unde nu se simte în larg, devine o luptă contra unei oboseli reale, şi a unei oboseli pe care publicitatea i-o înfăţişează ca de nedepăşit dacă nu utilizează produsele pe care i le sugerează. Aceasta este o problemă deontologică care nu este necunoscută medicinii psihosomatice. Printre dificultăţile care apar actualmente în raporturile dintre individ şi societate trebuie subliniat că simţămîntul nedreptăţii, care fiind o grea încercare pentru individ, provoacă nu numai o descurajare morală, dar şi o oboseală nervoasă suplimentară. Mulţi psihiatri au insistat asupra acestui simţămînt în studiul originii nevrozelor, dar ele au o influenţă constantă în viaţa de zi cu zi. Aceasta este una din raţiunile pentru care nu este posibilă înţelegerea unui caz individual fără a-l plasa în contextul instituţiilor şi al societăţii, în cadrul mecanismelor relaţiilor sociale în care se găseşte implicat, în cadrul raporturilor dintre grupele sociale dominate ori dominante. Analiza sociologică generală întîlneşte în acest domeniu studiul psihologic aprofundat.

În concluzie, trebuie să prezentăm o dublă terapeutică: la nivelul societăţii, examinînd transformările necesare pe plan economic, social, politic etc. şi la nivel individual pentru a permite găsirea locului său în funcţie de aspiraţiile şi posibilităţile sale[1]. Echipe interdisciplinare ar putea să rezolve această problemă dacă ar avea la dispoziţie mijloacele necesare.

Pentru moment, revenim asupra ideii că oboseala corespunde unei neconcordanţe dintre mijloace şi nevoi. Din această perspectivă trebuie privită adaptarea individului la societate, ca şi socializarea şi maturizarea lui socială. Toate aceste probleme sînt reale. Dar, după părerea noastră, problema inversă este şi mai importantă. Trebuie adaptată societatea la nevoile individului, ceea ce noile descoperiri ştiinţifice permit din ce în ce mai mult. Am insistat adesea asupra pericolului amenţelii ale cărei victime sînt acei specialişti care-şi

[1] Sîntem de acord cu dr. Veil a cărui profilaxie impune o acţiune pe plan colectiv şi un tratament individualizat. Dar am insistat în studiile sociologice asupra cazurilor individuale de care trebuie să se ţină seama atunci cînd un bolnav trebuie readus într-un context social în care să se poată reface. Această acţiune la nivelul micro-mediului nu este, însă, doar individuală.

închipuie dezvoltarea tehnică ca o desfăşurare ireversibilă pe care omul n-ar putea-o domina. Sub pretextul de a merge în sensul progresului ştiinţific, se ajunge pe planul transformărilor sociale la un fel de determinism şi, în final, la o regresiune ale cărei victime sînt indivizii înşişi. Trebuie, din contra, să se pornească de la viziunea unei societăţi în care fiecare individ ar putea să-şi ocupe locul conform aspiraţiilor sale. Se impune în acest sens ca progresul ştiinţei şi tehnicii să răspundă progresului social. Dacă nu, umanitatea va fi victima creaţiilor sale, în loc de a le utiliza pentru a fi stăpîna destinului.

9. CONŞTIINŢA EVOLUŢIEI ŞI PLANIFICAREA

Cînd oamenii nu sînt conştienţi de propria lor situaţie rezultă o reducere a libertăţii lor. Dacă este posibil ca un individ să acţioneze într-o situaţie de care este conştient, va fi greu ca el s-o facă atunci cînd nu cunoaşte mecanismul în care este implicat. Actualmente, grupurile sociale şi sistemele economice de care depindem sînt greu de cunoscut şi indivizii, în special cînd n-au posibilitatea să posede numeroase cunoştinţe în diverse domenii, sînt supuşi unor presiuni a căror povară o simt, dar de care nu se pot elibera.

Vreau să plec de la exemple foarte simple. Să începem mai întîi cu conştiinţa situaţiei în spaţiu. Într-un oraş modern, sîntem frapaţi de faptul că muncitorul, funcţionarul, au conştiinţa celor ce se petrec în jurul lor, în micul lor cartier, într-o uzină, dar mai puţin a ceea ce se petrece în oraş, de felul cum se situează cartierul lor în cadrul oraşului. Simplul fapt de a-şi explica cum se structurează oraşul, de a înţelege care este locul pe care-l ocupă îi dă impresia unei adevărate descoperiri.

Dar acesta nu-i decît un aspect elementar. Dacă încercăm să situăm individul nu în spaţiul material, ci într-un spaţiu economic, spre exemplu, problema va fi de a şti care este situaţia unui individ în producţie. Care este situaţia sa în raport

cu alte persoane care lucrează într-o aceeaşi societate? Care este funcţia sa?

Fiecare individ aparţine unei clase de vîrstă, unei familii. În ce poziţie se găseşte în ansamblul structurii demografice a unei ţări? Luarea de cunoştinţă a unei situaţii în spaţiu demografic, ori economic, ori material, îi va permite conştientizarea propriului comportament şi a propriilor reacţii, îi va permite de a situa reacţiile sale în raport cu cele ale altor indivizi.

Dar, în special, ce situaţie are acest individ în grupurile sociale de care aparţine, în mediile sociale în care trăieşte? Ne găsim în faţa unei mari dificultăţi, mai evidentă în anumite medii africane decît în ţările europene. În trecut, grupurile erau bine definite. Contururile lor se precizau destul de uşor. Fiecare îşi avea locul în aceste grupe. Însăşi raporturile între grupe erau cunoscute, situîndu-se într-o structură de ansamblu. Fiecare structură particulară de grup se lega de structura generală şi era posibilă întocmirea unui tablou al acestei situaţii. Fiecare individ, în consecinţă, avea comportamente bine definite, care depindeau de poziţia sa în grup şi de poziţia grupelor în societate.

Astăzi, însă toate aceste structuri au fost zdruncinate. Grupurile nu mai au trăsături strict delimitate. Sînt, adesea, de dimensiuni mai mari decît înainte.

Printre conceptele noi pe care le putem aplica studiului acestor procese am insistat asupra noţiunii de *mediu social*. Indivizii ştiu că aparţin unui asemenea mediu dar îl pot defini doar foarte greu, şi această dificultate o resimţim şi noi. Spunem adesea, spre exemplu, că un muncitor sau un funcţionar parizian, aparţine „mediului automobilului" ori „mediului hotelier". Unul din colegii mei mai tineri a terminat o lucrare asupra mediului social hotelier. Ce înseamnă acest mediu? Nu este vorba de un grup social, nici de o categorie socială, ci de un ansamblu de persoane care au mai mult ori mai puţin conştiinţa de a face parte dintr-un mecanism, de a poseda mijloace de comunicare mai uşoară între ei decît cu ceilalţi. Dar toate acestea nu definesc un grup în sensul vechi al cuvîntului. Or, un mediu social de acest gen are o influenţă profundă asupra indivizilor care trăiesc în cadrul lui.

În oraşele africane se observă, de asemenea, apariţia unor noi medii sociale, ai căror membri sînt dependenţi de acestea fără a fi conştienţi pe deplin de poziţia lor. În funcţie de aceste noi medii trebuie concepută o educaţie adaptată noilor situaţii, cu atît mai mult cu cît acestea sînt în evoluţie.

Am vorbit de conştientizarea unei situaţii. Este cu atît mai important să vorbim de *conştientizarea unei evoluţii*. Conştiinţa unei situaţii înseamnă conştientizarea spaţială multidimensională. Conştiinţa unei evoluţii, înseamnă situarea în timp, posibilitatea unui individ de a se situa el însuşi în cadrul societăţii, într-o anumită desfăşurare. Bineînţeles, această desfăşurare este legată intim de noile descoperiri ştiinţifice, de evoluţia tehnică şi de schimbările economice. Dar individul prins în aceste mecanisme de transformare economică, tehnică şi materială trebuie să aibă conştiinţa evoluţiei sociale, a transformărilor în cadrul grupelor şi mediilor sociale de care aparţine. El trebuie să se situeze în timp tot aşa cum se situa înainte în spaţiu. Nu este vorba doar de conştiinţa unei societăţi, a umanităţii, ci de puterea de a se situa în spaţiu şi în timp, de a exercita o acţiune eficace, pentru care are nevoie de relaţii libere cu oamenii care-l înconjoară. Deoarece ştie cu cine are de-a face, atunci cînd îşi cunoaşte situaţia sa şi a celorlalţi. În evoluţia economică şi tehnică

noi suferim actualmente datorită faptului că nu ştim cine este vecinul nostru pentru că el nu mai are aceeaşi situaţie ca înainte. Avem, însă, ocazia excepţională, dacă vom şti să profităm de ea, de descoperire şi de eliberare.

În realitate, faptul de a fi eliberaţi din cadrul vechilor grupuri tradiţionale, constituie tocmai ocazia neaşteptată, excepţională de a putea, împreună cu ceilalţi oameni, să creem relaţii care să nu mai fie determinate de vechile situaţii. Înainte, fiecare purta o etichetă şi fiecare gest pe care-l făcea era legat de grupul căruia îi aparţinea. Răspunsul individului faţă de sine era el însuşi comandat de grupul căruia îi aparţinea şi de situaţia pe care o ocupa. Acum avem posibilitatea de a întîlni o persoană care este legată de diverse medii sociale, dar care poate să se exprime din ce în ce mai liber.

Avem, deci, mijloacele speciale în cadrul educaţiei pentru a da oamenilor ocazia unor contacte din ce în ce mai libere între ei. Riscăm, însă, să-i condamnăm la o viaţă în cadrul unor noi mecanisme care nu vor fi legate de grupurile sociale, dar vor fi la fel de constrîngătoare, susceptibile de a da naştere unor situaţii la fel de opresive ca şi înainte, cu dificultăţi cu atît mai mari cu cît sînt, încă insuficient cunoscute şi greu de identificat.

Există deci, pentru fiecare caz, necesitatea unui dublu efort de cunoaştere pe de o parte a mecanismelor şi, pe de alta, a situaţiei unui individ în timp şi spaţiu, spre a-i permite relaţii sociale mai libere.

La conştiinţa situaţiei în spaţiul cu multiple dimensiuni, şi în timp, la conştiinţa evoluţiei, trebuie să adăugăm conştiinţa culturii căreia îi aparţinem.

Dacă asistăm la o transformare a grupurilor sociale, la o transformare a economiei, ce devine în acest moment ansamblul valorilor cărora le aparţinem, ansamblul imaginilor şi modelelor la care ne referim? Ce imagine a lui însuşi are muncitorul francez, muncitorul din Dakar, muncitorul din Casablanca? Ce imagine are acesta despre societatea sa? În ce măsură această imagine este încă influenţată de imaginile tradiţionale? În ce măsură noile modele sînt mai importante?

Pentru ca individul să poată profita de libertatea care i se oferă, pentru ca să poată să se întîlnească cu alţi indivizi, trebuie nu numai să capete conştiinţa situaţiei sale în timp, spaţiu şi în grupele sociale, dar trebuie să fie conştient şi de situaţia sa culturală. În ce măsură valorile de care este legat au o aceeaşi importanţă pentru toţi indivizii cărora li se adresează? Care sînt sursele necomunicării, spre exemplu, dintre europeni şi africani? Unii dau o mai mare importanţă unui anumit obiect, unui anumit gest, unui anumit comportament, pe cînd ceilalţi nu le acordă aceeaşi importanţă. Această luare de conştiinţă a valorilor şi ierarhiilor de valori este un element capital. Trebuie să reamintim că orice schimbare a sistemului economic provoacă o schimbare în sistemul de valori, o schimbare de modele culturale, o schimbare a punctelor de sprijin pe care individul le poate găsi în societate şi universul său personal.

Educaţia economică este, deci, legată de o educaţie socială şi culturală. Dacă vorbim de cultură fără a vorbi de economie riscăm uşor să evadăm din realitate. Dacă vorbim de economie fără a vorbi de cultură, devenim prizonierii unor noi mecanisme, sclavii tehnicii; responsabilii planificării ignoră adesea ceea ce reprezintă trasformările tehnice în raport cu schimbările de mentalitate şi de aspiraţie ale indivizilor.

Pentru Africa, este vorba de o planificare de tip nou, care să ţină seama de greşelile ţărilor eu-

ropene, deschizînd totodată noi căi de dezvoltare. Trebuie să se aibă în vedere trecerea de la planificarea care are ca scop creşterea producţiei la planificarea bazată pe analiza nevoilor şi consumului. Acest accent pus pe consum în noile planuri este important nu numai în cuvinte ci, mai ales, în fapte. Adesea, problemele de planificare socială par că ţin seama de toate nevoile, dar, în fapt, dorinţa majoră rămîne doar creşterea productivităţii într-o perspectivă mai largă, pentru profitul şi beneficiul puterii.

Alegerea trebuie făcută între două modele de expansiune. Pe de o parte, se poate provoca artificial o cerere, creînd prin propagandă şi publicitate nevoi noi care să nu corespundă neapărat vocaţiei economice şi culturale a unei ţări date. Această cerere artificială trebuie să permită aducerea unor produse din ţările industrializate. Pe de altă parte, expansiunea poate fi favorizată ţinîndu-se seama de nevoile analizate într-un fel mai profund, de nevoile care să corespundă stadiului real, actual al evoluţiei previzibile a unei populaţii.

În primul caz, nevoia este considerată aşa cum am mai văzut pornind de la *obiectul* care este cerut ori oferit, fie că este vorba de locuinţă, de maşină, de televizor. În cel de-al doilea caz, nevoia corespunde unei stări de tensiune în care se găseşte personajul căruia îi lipsesc mijloacele de a-şi realiza aspiraţiile sale, ori doar pentru a trăi în condiţii corespunzînd personalităţii sale, vocaţiei şi unei anumite culturi. Ştim că nevoia cantitativă de locuinţe (obiecte) într-un oraş ori într-o ţară este diferită de nevoia calitativă de locuinţe pentru o categorie ori alta de populaţie. Desigur, evaluările făcute din aceste perspective pot varia.

Revenim asupra noţiunii de conştiinţă. Pentru a putea dezvolta nevoile în cel de-al doilea sens, este necesar să fim conştienţi de aceste nevoi la

toate nivelele. Analiza vieţii oamenilor în situaţia prezentă, în amănuntele existenţei lor de zi cu zi, se impune planificatorului. Învăţămîntul şi educaţia economică trebuie să ţină seama de importanţa legăturii dintre amănuntele vieţii cotidiene şi problemele de fond care se pun unei ţări, de la concepţiile de existenţă şi pînă la planificarea economică.

Aci intervine distincţia pe care am mai făcut-o (capitolul I) între nevoile imperative, nevoi-obligaţii, care corespund acelora pe care nu le putem evita într-o societate dată, şi nevoile-aspiraţii, care apar progresiv în rîndul populaţiei. Aceasta a doua categorie de nevoi are aparent o importanţă mai mică, dar de fapt cîştigă din ce în ce mai mult ascendent asupra celorlalte. Aşa cum am mai subliniat, trebuie să analizăm cum trecem constant de la nevoile-aspiraţii la nevoile-obligaţii, cum nevoia de instruire care era iniţial o nevoie-aspiraţie devine o nevoie-obligaţie, pe care este imposibil să nu o satisfacem, o nevoie care se impune ca o necesitate vitală, o nevoie pe care orice guvern nu poate evita s-o ia în consideraţie.

Această trecere de la o categorie de nevoi la alta, este un mecanism esenţial al evoluţiei de care trebuie ţinut seama atît în planificare cît şi în învăţămînt. Dar, adesea, în ţările în curs de dezvoltare economică, aspiraţiile nu se manifestă ori nu se manifestă cu claritate. Nişte prieteni sud-americani îmi spuneau: „Vorbiţi de aspiraţii, dar la noi drama constă în faptul că cea mai mare parte a populaţiei nu are nici un fel de aspiraţii". De fapt, aceste aspiraţii există dar nu se cunoaşte modul de a-i ajuta pe oameni să şi le manifeste. Aceasta este o problemă esenţială deoarece aspiraţiile atrag după sine noi nevoi, care devin nevoi-obligaţii ce trebuiesc luate în consideraţie de către planificare. Producţia trebuie să fie orientată în

funcţie de nevoi şi aspiraţii în măsura apariţiei lor progresive în viaţa zilnică a oamenilor dintr-o anumită ţară.

În aceste condiţii, este posibilă dezvoltarea unei adevărate planificări democratice care se adaptează situaţiei din fiecare ţară, în loc de a se impune o economie „paraşutată" din exterior aşa cum spuneam, ori menţinerea unei economii tradiţionale înapoiate. Putem progresa realmente, în această planificare democratică numai ţinînd seama de diferitele nevoi ale populaţiei.

Este necesar să examinăm situaţia anumitor categorii de indivizi: spre exemplu, tinerii, copiii, femeile, care ar trebui să aibă locul lor special în cadrul noii economii.

Pînă acum, nimeni n-a vorbit de nevoile speciale ale femeii şi de situaţia sa în societate, pe care le-am studiat recent într-o anchetă internaţională. În Franţa, deşi se crede că femeia este liberă, realitatea vădeşte o situaţie diferită. În Africa, faptul de a da un statut egal femeii cu cel al bărbatului va duce la zdruncinarea economiei „paraşutate" din ţările europene.

În această perspectivă, noile ţări, aşa cum sînt actualmente cele africane, pot aduce contribuţii proprii. Pe de o parte, vechea lor cultură, îi face să aibă o fizionomie proprie. Aşteptăm de la africani să-şi păstreze personalitatea. În plus, în funcţie de situaţia în care se află Africa, gîndim că pot apare aspiraţii cu totul noi, iar de realizarea acestora va beneficia întreaga umanitate.

În fiecare parte a lumii există o mişcare de afirmare care se efectuează printr-o participare originală la dezvoltarea întregii umanităţi. Tocmai acest lucru îl putem aştepta de la ţările africane ca o învăţătură din partea lor, ca o posibilitate de schimb cu ele, în cadrul căutărilor unor noi soluţii atît în Europa cît şi în Africa.

10. POTENŢIALUL UMAN AL DEZVOLTĂRII[1]

Reflecţia asupra problemei dezvoltării ne oferă, încă de la început, trei idei care trebuiesc subliniate: imposibilitatea studiului izolat al aspectelor economice, desprinse din contextul lor social, a unei dezvoltări exclusiv externe în afara neocolonialismului şi, invers, imposibilitatea unei dezvoltări exclusiv interne pînă a ajunge la un folclorism nu mai puţin periculos.

Dacă facem inventarul resurselor şi al potenţialului fizic şi economic al unei ţări, nu dispunem decît de un element al problemei. Declaraţiile unor economişti confirmă faptul că prin descoperirea potenţialului uman, adică a dinamismului intern al populaţiei, putem furniza unei ţări mijloace prin care se poate dezvolta. Acela care analizează factorii ori frînele dezvoltării din punct de vedere psihologic, sociologic şi cultural, ajunge să facă şi un număr oarecare de propuneri. În ultimii ani

[1] O comunicare pe această temă a fost făcută la Congresul Federaţiei Mondiale a lucrătorilor ştiinţifici de la Budapesta în 1965. În capitolul de faţă voi semnala doar cercetările ce ar trebui să se întreprindă în această problemă, fără a da exemple precise şi a trasa un program. Totuşi, s-ar putea da exemplul unor stagiari ai direcţiei noastre de studii, care au efectuat studii în Venezuela, Maroc, Senegal, Columbia, ca şi anchetele internaţionale pe care le-am întreprins.

au fost întreprinse diverse studii în acest sens. Să le reamintim pe unele dintre ele: studiul motivațiilor dezvoltării, prezentat într-o carte editată de UNESCO, lucrările lui Jacques Berque asupra decolonizării, studiul lui Frankel asupra creșterii și a noilor aptitudini ori feluri de a gîndi, studiile lui Balandier și ale altora asupra contextului socio-cultural al progresului, cercetările lui R. Bastide și, bineînțeles, toate lucrările asupra problemelor de aculturație, sub diversele ei forme așa cum au fost ele studiate încă de Bastide, Herzkowitz etc. Ne mai gîndim și la economiști ca Perroux ale căror cercetări asupra nivelului așteptărilor și aspirațiilor se alătură acestor preocupări. Observațiile asupra țărilor sub-dezvoltate ale unor cercetători din țări industrializate sînt convergente. Paralel cu acestea ne reținem atenția studiile unor oameni politici și ideologi din țările în curs de dezvoltare, exprimînd afirmarea conștiinței naționale. În toate acestea se poate observa refuzul neo-colonialismului, al consumului orientat de profitul în favoarea țărilor dezvoltate. Se resimte din ce în ce mai mult nevoia unor studii economice, sociologice și psihologice care să permită țărilor să se dezvolte în propriul lor interes. Nu este vorba atît despre descoperirea unor nevoi, ci mai ales despre modalitățile de a răspunde acestor nevoi, conștiința nevoilor, a aspirațiilor însemnînd asumarea problemelor unei țări de către populația însăși, auto-dezvoltare.

Dar pornind de la ce anume putem să ne înfățișăm această auto-dezvoltare? De la ce potențial uman? Acestea sînt problemele ce se pun și pentru a le găsi răspunsul trebuie să studiem diferitele aspecte ale evoluției vieții sociale și ale posibilităților proprii fiecărei țări. Nu este vorba doar

de întocmirea unui inventar, ci de descoperirea proceselor de transformare și de punerea la punct a metodelor de observație.

Dinamica nevoilor

Ne vom opri asupra unui prim punct pentru a sublinia importanța noțiunii de nevoie în studiul dezvoltării. În ce măsură progresul mijloacelor și al nevoilor se poate realiza astfel încît unele să fie adaptate celorlalte? Fără această armonizare se produc șocuri psihologice și sociologice, care pot constitui un obstacol foarte grav în calea dezvoltării. Studiul nevoilor este extrem de important și refuzul de a-l întreprinde este semnificativ pentru atitudinea anumitor economiști, marcați — conștient ori nu — de tendințele neo-capitaliste și neocolonialiste, care afirmă inutilitatea ori chiar caracterul periculos al consecințelor nevoilor.

Discuțiile recente asupra planificării în țările industrializate, ne-au șocat prin faptul că se tindea din ce în ce mai mult să se limiteze noțiunea de „nevoie". Opoziția dintre economia pieții și o economie a nevoilor apărea cu claritate. Noțiunea de nevoie este delimitată sub pretextul că aceasta este o noțiune neclară, greu de definit și de care, în cele din urmă, ne-am putea lipsi. Studiul debușeurilor și al randamentului sînt de primă importanță. Numeroasele discuții cu responsabilii planificării ne-au permis să întrezărim mai bine importanța problemei. Nu vrem să intrăm în domeniul economiștilor. Ceea ce ne preocupă, sînt limitele sociologice și psihologice ale studiilor pieții, așa cum sînt ele efectuate actualmente.

Este necesar, pentru a evita anumite dificultăți în studiul acestor probleme, să revenim la studiile vechi, clasice ale evoluției nevoilor în raport cu perioadele de progres și de regres economic. Studiile lui Halbwachs, în special, sînt interesante pentru a fi aplicate în țările în curs de dezvoltare. Interesul nostru se îndreaptă către mecanismul apariției, dezvoltării și fixării nevoilor într-un context economic și sociologic determinat.

În acest sens, credem că noțiunea de nevoie trebuie completată cu noțiunea de aspirație. Într-o anumită populație dată, aspirațiile trebuiesc studiate, fie că sînt manifeste, fie că sînt latente. Într-adevăr, aspirațiile nu se pot manifesta decît la un anumit nivel de viață. Am studiat această problemă cu mai multă precizie în țările europene și, în special, în anchetele asupra vieții muncitorilor. Am mai arătat că sub un anumit nivel de venituri, comportamentele în viața cotidiană sînt dominate de preocupările care nu permit manifestarea aspirațiilor. Aceasta nu înseamnă că aspirațiile nu există; ele sînt latente, neavînd posibilitatea să se manifeste. Am determinat într-un fel precis unele dintre aceste nivele în legătură cu suprafața locuinței, consumul alimentar, bugetul etc. Nu este imposibil, credem, să determinăm aceste coordonate și în condițiile țărilor în curs de dezvoltare. De la anumit nivel, indivizii studiați trec de la o comportare de preocupare la o preocupare de interes liber în care individul poate fi el însuși fără a fi dominat de situația sa materială.

Din aceste cercetări se degajă o anumită dinamică a nevoilor. Aspirațiile se nasc în anumite condiții economice, sociale și culturale, care antrenează progresiv apariția noilor nevoi pe care le-am denumit nevoi-aspirații, iar acestea fixîndu-se, devin la rîndul lor nevoi-obligații. Acestea din urmă corespund unei necesități absolute de trai într-o

țară dată și în anumite condiții sociale și economice, în același timp fiind nevoi pe care un guvern nu poate evita să le ia în considerație. Spre exemplu, guvernul nu poate lăsa populația unei țări sub un anumit nivel de alimentație. De asemeni, de la un anumit nivel de viață, alfabetizarea, mai întîi, și educația școlară pînă la o anumită vîrstă, mai apoi, cîndva aspirații latente iar apoi manifeste ale populației, devin obligații. Progresiv, nevoile-aspirații devin nevoi-obligații. Acest mecanism poate fi studiat și în țările în curs de dezvoltare

Modificarea constantă a nevoilor și aspirațiilor va fi mai bine înțeleasă dacă se va ține seama de evoluția și ierarhia lor. În fiecare moment, ierarhia nevoilor este zdruncinată de apariția noilor aspirații și a noilor nevoi. În același timp, ea este susținută de sistemul de valori. Vedem deci, la ce nivel trebuie să ne plasăm din punct de vedere sociologic, atunci cînd vrem să legăm fenomenele economice de consum de fenomenele culturale proprii unui popor ori altuia.

Studiul nevoilor și aspirațiilor se face, pe de o parte, pornind de la analiza foarte precisă a condițiilor de viață și a comportamentelor în viața cotidiană iar, pe de altă parte, cu ajutorul cercetărilor asupra reprezentărilor și imaginilor. Cum își reprezintă oamenii societatea lor și cum se reprezintă ei înșiși în această societate? Cum apariția nevoilor-aspirații poate schimba ierarhia nevoilor și a valorilor, modificînd aceste imagini? Cum observăm apariția noilor imagini-ghid, care călăuzesc aspirațiile oamenilor? Care va fi rațiunea lor de viață și care va fi adevăratul motor al dezvoltării? Va trebui observat cum imaginile și apoi, reprezentările complexe, se nasc în anumite condiții, într-un context economic dat. Odată fixate, aceste reprezentări capătă o forță activă considerabilă care antrenează o întreagă populație în urma sa.

Tradiţie şi modernism

O a doua problemă este cea a raporturilor dintre tradiţie şi modernism. Greşelile ce s-au făcut în acest domeniu au fost adesea semnalate: greşeli ale tradiţionalismului legat de vechile valori şi de vechea ierarhie a nevoilor, greşeli ale modernismului care tinde să dea valorilor de import un preţ mai mare decît valorilor tradiţionale. Adevărata problemă este de a şti ce şocuri provoacă importul valorilor şi care sînt consecinţele lor.

Ştim că dezvoltarea artificială a consumului, în perspectiva abundenţei produselor de import, provoacă în ţările în curs de dezvoltare o anarhie a nevoilor. Intervenţia publicităţii joacă în acest proces un rol dominant: un exemplu, devenit deja clasic, chiar caricatural, este acela al existenţei pe piaţă a aparatelor de televiziune într-o ţară care nu are un post de emisiune. Pentru „prestigiu" şi „modernism", consumatorii au tendinţa să cumpere aceste aparate deşi nu vor putea fi utilizate decît într-un viitor nedeterminat. Handicapate de aceste cheltuieli, familiile nu mai pot face cumpărături care ar fi esenţiale pentru situaţia lor imediată. Faptul că într-o ţară industrială, o anumită firmă comercială a întreprins o campanie publicitară în favoarea unui anumit produs, pentru a putea cîştiga mai mulţi bani, poate avea aşadar consecinţe în dezorganizarea vieţii intime a omenilor. Din punct de vedere psihologic şi sociologic, acesta este un exemplu tipic de introducere a unor noi nevoi într-un moment nepotrivit, ceea ce zdrucină ierarhia nevoilor şi a valorilor, contribuind la dezorganizarea vieţii sociale. Dezvoltarea producţiei prin utilizarea materialelor neadaptate nu este nici ea mai puţin gravă. Chiar introducerea anumitor instrumente de muncă poate să fie ineficace deoarece populaţia, neavînd cunoştinţele tehnice necesare, nu este pregătită să le utilizeze. Problemele mîinii de lucru sînt extrem de complexe. În ţări ca Senegal ori Maroc, pe care le-am studiat în ultimii ani, faptul că sînt aduse mijloace noi care suprimă mîna de lucru în viaţa rurală, provoacă migraţii mult prea rapide către oraşe, care nu sînt încă pregătite să primească masiv pe noii veniţi.

Oraşele sînt tot mai mult formate din bidonviluri care nu vor putea fi resorbite decît într-un mare număr de ani. Actualmente ele cresc constant. Ţinînd seama de aceste elemente, în ce moment va fi posibil, în interesul populaţiei, să se introducă modernizarea agriculturii? Alegînd prost acest moment, nu riscăm să facem mai mult rău decît bine?

Nu este vorba, bineînţeles, să frînăm progresul economic, dezvoltarea industrializării şi a utilizarea unor tehnici noi în agricultură. În aceste ţări, ca şi în ţările europene, mîna de lucru rurală se va reduce din ce în ce mai rapid, dar este necesar să se studieze cu atenţie echilibrul care trebuie stabilit între dezvoltarea echipamentului urban şi cea a echipamentelor de mecanizare agricolă. Aceasta este o problemă de armonie a dezvoltării care trebuie efectuată în raport cu evoluţia vieţii sociale a populaţiei şi cu apariţia unor noi ierarhii ale nevoilor.

Apariţia noilor valori, ca motor al dezvoltării

În sfîrşit, cel de-al treilea punct: cum poate apariţia noilor valori să fie luată în consideraţie în studiul potenţialului uman? În ce măsură poate juca un rol de stimul sau de frînă? Am insistat în acest sens în diversele studii asupra importanţei re-

prezentărilor şi a imaginilor-ghid, asupra dinamicii lor, asupra rolului aspiraţiilor şi a conştiinţei noilor nevoi — în manifestarea opiniei publice. Reîntîlnim mereu această problemă.

Fiecare popor, fiecare naţiune are propriul lui sistem de valori. Dar naţiunile sînt adesea compuse din etnii foarte diverse, şi chiar opuse. În ce măsură sistemul valoric propriu ansamblului unei naţiuni se poate manifesta realmente? Cum pot fi reduse ori depăşite conflictele interne între sistemele de valori care sînt un obstacol în calea dezvoltării? Cum pot fi găsite sisteme de valori care să sintetizeze sistemele particulare ori care să antreneze ansamblul populaţiei indiferent de deosebirile etnice? Cum se vor putea depăşi conflictele care apar între valorile proprii unei ţări şi valorile importante pentru a se putea constitui sisteme de valori care să corespundă nevoilor unei populaţii la un moment dat?

Mecanismele, aşa cum au fost analizate de către mai mulţi colegi (G. Balandier, R. Bastide, I. Pereira de Quieros ...) joacă adesea un rol important. Dar, într-un fel mai general, apariţia explozivă a noilor sisteme de valori, ori renovarea sistemelor vechi de valori, la care ne-am mai referit, rămîne un punct central al cercetărilor noastre.

UNELE EXEMPLE

În privinţa vieţii economice şi a condiţiilor de viaţă, schimbarea muncii agricole de care am vorbit nu se poate efectua fără a se ţine seama de anumite metode tradiţionale pe care ar fi interesant să le cunoaştem mai profund. Aceste metode sînt rezultatul experienţei de secole ori milenii, care nu poate fi înlăturată de pe o zi pe alta.

În domeniul construcţiilor se întîmplă acelaşi lucru; vedem greşelile nu mai puţin grave care se fac prin transpunerea unei arhitecturi europene în ţările africane. „Paraşutajul" modelului european în aceste ţări este absurd dacă nu se porneşte de la studiul aprofundat al arhitecturii tradiţionale pentru a descoperi metodele cu adevărat adaptate dezvoltării noii locuinţe. Cunoaşterea, în acelaşi timp, a structurilor, a funcţiilor societăţii şi a valorilor de care este legată populaţia devine indispensabilă.

În acest sens, un exemplu poate părea şocant la o primă vedere: acela al bidonvilurilor. Acestea au o funcţie economică şi socială tradiţională. Vechile oraşe din Maroc, spre exemplu, s-au format din totdeauna din populaţiile rurale care succesiv se instalau la periferie. Prin construcţii sumare, pe care mai apoi le-au transformat în adevărate case, aceste populaţii s-au integrat progresiv în viaţa urbană. Bidonvilurile au şi ele funcţia de a-i primi pe noii veniţi. Dar, actualmente, această funcţie se transformă; bidonvilurile nu-i mai primesc pe oameni, îi strîng de pe străzi. Existenţa lor este mai puţin periculoasă, decît forma pe care au luat-o. În loc să ne lamentăm de existenţa lor, mai bine, printr-o analiză aprofundată a fenomenului, să încercăm să înlăturăm efectele lor nocive. Actualmente, bidonvilurile se multiplică într-o asemenea măsură încît mijloacele ţărilor sînt insuficiente pentru a le înlătura şi a caza în alt mod oamenii care trăiesc în ele. Ceea ce se încearcă parţial sub termenul de „operaţie de curăţire" atunci cînd se intenţionează construcţia unui cartier, poate provoca un dezechilibru în viaţa socială. „Curăţind" un bidonvil fără a lua măsurile necesare de cazare a populaţiei înseamnă a o obliga să

construiască un alt bidonvil. Pentru a evita aceste greşeli, ar trebui studiate mecanismele bidonvilurilor tradiţionale şi integrate în procesul dezvoltării, dirijîndu-l pe această cale.

O altă problemă deosebit de urgentă în ţările africane din sudul Saharei şi în ţările din Africa de Nord — cel puţin în Maroc, ţară pe care o cunosc mai bine — este aceea a creării de oraşe intermediare între viaţa rurală şi marile aglomeraţii. În domeniul amenajării teritoriale, nu mai este posibil, după cele ce-am observat referitor la bidonviluri, să lăsăm o întreagă populaţie să se împotmolească în aceste canale de migraţii care-i poartă către marile aglomeraţii.

Unii s-au gîndit la posibilitatea creării unor „oraşe-etape". Dar, cu ce să se ocupe populaţia în aceste oraşe? Artizanatul oferă suficiente posibilităţi? Care sînt limitele lui? Iată întrebări care se pun în faţa economiştilor şi urbaniştilor, dar şi a sociologilor. Dezvoltarea artizanatului nu va duce la un anumit folclorism care ar putea fi o frînă a dezvoltării industriale? Multiplicarea studiilor precise, locale, se impune ca o necesitate.

La fel de importante ca şi problemele muncii şi ale amenajării teritoriului sînt cele ale evoluţiei grupurilor sociale şi a dinamicii lor proprii, de care ar trebui să se ocupe sociologii. Există şi multe probleme ale grupurilor de vîrstă, dar n-am vrea să prelungim analiza acestei probleme. Subliniem doar, în trecere, importanţa lor în structura socială a satelor şi a utilizării lor în cadrul dezvoltării. Naşterea noilor clase sociale, legate de schimbările economice, pune problema mai largă a unor studii care au fost efectuate deja, spre exemplu în Africa occidentală de către Pauvert şi Mercier. Cum se dezvoltă ele în raport cu vechile grupuri? Care este dinamismul lor, rolul lor posibil în cadrul dezvoltării?

Dinamica vechilor grupuri sociale se schimbă ca şi statutul persoanelor din cauza schimbării modelelor şi a reprezentărilor, aşa cum am arătat mai sus. Relaţiile de rudenie şi vechile grupări de care sînt legate se transformă total şi rămîne de văzut dacă însăşi familia-cuplu va căpăta un loc special. Un studiu larg al schimbărilor de structuri sociale este absolut necesar pentru a defini potenţialul uman al dezvoltării.

Această problemă nu poate fi despărţită de cea a modificării raporturilor dintre etnii. Într-o ţară ca Senegalul, a reieşit dintr-o discuţie purtată cu stagiarii Şcolii naţionale de economie aplicată din Dakar care reprezentau diferite etnii, s-au putut constata cu claritate şi curaj că aceşti tineri între 25—35 de ani îşi confruntau dificultăţile; în însăşi cadrul acestei confruntări se puteau naşte adevăratele soluţii ale problemei.

În relaţie cu studiul pe ansamblu al grupurilor sociale, cel al statutului şi rolului persoanelor implicate ar trebui dus paralel. Am mai făcut-o atunci cînd a fost vorba de situaţia femeii. Diversele discuţii purtate cu reprezentante ale mişcării feminine africane, asupra anchetelor internaţionale pe care le-am întreprins, ne-au făcut să ne gîndim la etapele necesare ale dezvoltării sociale în acest domeniu şi la şocurile provocate de transformările rapide ale rolurilor. Dacă este adevărat că schimbările de statut ale femeii antrenează o schimbare a întregii societăţi, cum s-ar putea propune modificări brutale fără a se studia toate repercursiunile asupra structurilor sociale. Avem aici una din cheile dezvoltării. După felul în care ea se exercită, schimbarea de statut a femeii poate fi o frînă în loc de un motor esenţial al renovărilor.

Nu este sigur că spunînd de pe o zi pe alta femeilor africane că ele trebuie să fie considerate

pe picior de egalitate cu bărbaţii, în toate domeniile şi că deci, ele înseşi trebuie să se transforme radical, vom ajunge la cele mai bune rezultate. Trebuie întreprinse studii mult mai precise ale diferitelor etape de transformare a statutului şi rolului femeii în funcţie de dezvoltarea economică şi de transformarea grupurilor sociale.

În ce moment poate fi eliberată femeia, în funcţie de diferitele condiţii? Ceea ce ne interesează o dată în plus, nu este declaraţia: trebuie trecut brusc de la o situaţie la alta; ci descoperirea mecanismelor de transformare, a tuturor etapelor indispensabile. Facem astfel un serviciu mult mai mare acelora cu care vrem să efectuăm o acţiune. Mulţi militanţi africani de ambele sexe, aparţinînd diverselor mişcări, ne-au declarat că sînt conştienţi de aceste probleme.

În sfîrşit, studiul transformărilor activităţilor aşa zis culturale, observarea vieţii tradiţionale, fac să apară fermenţii adesea insuficient exploraţi ai dezvoltării. Să luăm ca exemplu instituţia „palabre" (vorbărie). Ea este şi o frînă, şi un motor. O frînă pentru că orice devine obiect de „vorbărie". Dar aşa cum am văzut recent, în cadrul reuniunii unei cooperative săteşti, zeci de participanţi au fost capabili să ia cuvîntul, exprimîndu-se precis asupra problemelor lor; dinamismul propriu unei populaţii, potenţialul ei uman nu pot fi ignorate. Această dispoziţie „culturală" nu înseamnă doar că senegalezii pot deveni buni oratori; ea poate fi utilizată şi în cadrul transformărilor sociale şi economice mai largi şi, în acest sens, însăşi funcţionarea cooperativelor depinde de ea.

În legătură directă cu aspectele culturale de acest gen se pune problema educaţiei. Colocviul despre prezenţa africană care s-a ţinut la UNESCO asupra educaţiei în Africa a adus elemente utile de gîndire în acest domeniu. Şi în acest caz trebuiesc bine definite raporturile între noua educaţie şi educaţia tradiţională. În cadrul a numeroase populaţii africane, etapele succesive ale educaţiei, de-a lungul unei întregi existenţe, nu corespund ele în parte cu ceea ce astăzi denumim educaţie permanentă? Un bărbat trebuie să treacă prin 20—30 de încercări succesive pînă capătă, în condiţii dificile, o mare stăpînire de sine. Există în concepţia tradiţională a educaţiei nu numai elemente care pot fi utilizate pentru dezvoltarea acestor ţări, dar şi idei utile pentru ţările industrializate.

Cum pot fi utilizate aceste posibilităţi în perspectiva unor transformări, cum poate fi folosită această educaţie în raport cu conştientizarea noilor nevoi, cum să operăm transformările necesare în ierarhia nevoilor şi a valorilor? În toate acestea se pune problema decolonizării ideologice, care se înfăptuieşte mai încet decît decolonizarea politică.

Educaţia trebuie înţeleasă în adevăratul ei sens, ca o întîlnire. Nu trebuie să ne sfiim să vorbim despre rolul educativ al europenilor în Africa, cu condiţia de a concepe acest rol în ambele sensuri. Este vorba despre o întîlnire dintre cel care aduce cu sine mijloacele noi şi o societate care dispune de un potenţial de experienţă milenară şi de o cultură originală. Esenţialul rămîne ceea ce, în ţara respectivă, constituie un factor de dezvoltare care nu poate fi provocat din exterior ci doar să utilizeze tehnicile propuse pentru a ajunge la o nouă dezvoltare într-un sens pe care-l va defini populaţia respectivă însăşi.

11. SISTEME DE VALORI ŞI ASPIRAŢII CULTURALE

Definirea nevoilor culturale ale unei societăţi presupune cunoaşterea concretă a comportamentelor unei întregi populaţii şi acordul prealabil asupra definiţiei noţiunilor de Nevoie şi Cultură. Prima dintre aceste sarcini se realizează în cursul unor anchete succesive şi metodic organizate. Cea de a doua, asupra căreia vom insista, cere o legătură între cercetările concrete şi o reflecţie teoretică.

În domeniul cultural se impune, mai mult decît în alte domenii, legătura pe care am subliniat-o între nevoi şi aspiraţii, în special în studiul apariţiei noilor nevoi. Aceste nevoi şi aspiraţii sînt legate de sistemele economice şi de condiţiile materiale de existenţă, dar depind, în acelaşi timp, de concepţia despre lume, de reprezentările şi, în cele din urmă, de sistemele de valori ale diferitelor medii care compun o societate. Cultura trăită şi cultura la care aspiră oamenii, pot fi cunoscute doar prin analiza acestor diverse aspecte. Decalajul care există între cultura cunoscută în acest fel şi cultura oficială, difuzată prin învăţămînt şi serviciile publice, poate fi considerabil.

Trei definiţii incomplete ale culturii. Studiu critic

În lucrările de ştiinţe umaniste devenite clasice, din care vom cita mai departe cîteva, ori în lucrările mai recente asupra dezvoltării culturale şi

a culturii populare, sînt puse în relief diversele semnificaţii ale cuvîntului cultură. Din punctul nostru de vedere, insistăm asupra a trei aspecte care ni se par esenţiale: cultura ca dezvoltare a personalităţii în societate; culturile proprii societăţilor ori mediilor sociale speciale; problema dezvoltării unei culturi universale. Nici una dintre aceste orientări nu ni se pare suficientă, dar analiza lor este necesară pentru a descoperi căi noi în definirea culturii.

Cultura este înainte de toate, în accepţia ei franceză, dezvoltarea corpului şi spiritului. Littré ori autorii altor dicţionare de filozofie ori psihologie sînt unanimi în acest sens. Mulţi cercetători, care descoperă în anchetele lor imagini ale culturii ca acţiune de formare şi ca rezultat al acestei acţiuni, o definesc drept dezvoltare armonioasă a facultăţilor şi echilibru al cunoaşterii, corespunzător idealului de om al secolului XVII. Această legătură între cunoaştere şi angajare este esenţială. Ea apare cu multă claritate în anchetele în curs.[1]

Dicţionarul Academiei din 1762 indică pentru cultură „grija pentru arte şi spirit". Într-o lucrare celebră, sub direcţia lui Lucien Febvre, Centrul internaţional de sinteze a reamintit diferenţele de sens ale cuvîntului cultură la autorii francezi şi la cei germani. În limba germană, civilizaţia corespunde în special operelor materiale ale unei societăţi în timp ce „Kultur" corespunde operelor spirituale. În limba franceză, cuvîntul civilizaţie cuprinde ambele sensuri. Venind de la latinescul *civilia*, şi de la vechiul termen *civilitate*, acest cuvînt apare pentru prima dată în 1766 într-o carte despre antichitate. În Anglia, Murray în 1772 întrebuinţează atît cultură cît şi civilizaţie în acelaşi sens.

[1] Vezi volumul *Imagini ale culturii*, capitolul: „Pre-ancheta în mediul urban şi rural."

Între 1845 şi 1858, Humboldt a subliniat în germană un progres care începe de la omul *civilizat*, şi ajunge la omul *cultivat*, şi apoi, în stadiul superior, la omul *format*, educat care atinge o senenitate olimpiană[1]. Această distincţie pune problema raporturilor dintre civilizaţie şi cultură pe care le vom analiza mai departe.

Cultura este adesea opusă dezvoltării „naturale". Fără să vrem să deschidem o dată în plus dezbaterea cu privire la opoziţia dintre natură şi cultură, putem admite că, la un individ ori într-o societate, cultura marchează o înstăpînire din ce în ce mai mare a omului asupra mediului înconjurător şi asupra lui însuşi, din care rezultă legătura frecventă dintre ideea de cultură şi cea de progres. Se ştie că la Kant progresul culturii este legat de progresul raţiunii.

În acest sens, se poate observa legătura culturii cu viaţa societăţii. Omul se cultivă într-un mediu social determinat, chiar dacă reuşeşte din ce în ce mai mult, aşa cum vom vedea, să-l depăşească pentru a comunica cu oamenii aparţinînd altor culturi şi pentru a atinge un adevărat umanism. Dacă cultura este legată de viaţă şi acţiune, atunci, copilul, omul, se cultivă într-un grup, într-un mediu, într-o societate, dar în acelaşi timp caută să se construiască într-un fel original ca personalitate şi să cucerească o libertate din ce în ce mai mare. Legătura intimă dintre cunoaştere şi acţiune este un element de gîndire pentru cei ce se interesează de conţinutul programelor de învăţămînt şi pentru cei ce activează în centrele culturale.

[1] Primul stadiu este *Civilisation*, al doilea *Kultur* şi al treilea *Bildung*. Kultur, care ar corespunde în franceză culturii (în sensul concret al tehnicilor agricole), apare în Germania în cea de a doua jumătate a sec. XVIII şi devine cultură a spiritului, sinonimă de fapt cu Bildung.

Anchetele lui S. Mollo, din cadrul grupului de Etnologie socială, au arătat, spre exemplu, un neobişnuit decalaj între reprezentare şi existenţă în manualele şcolare, în care imaginile împrumutate din natură domină într-un fel exclusiv realitatea trăită de tinerii citadini în marile aglomerări. În acelaşi fel, studiile mele asupra modelului ideal oferit tinerelor generaţii, dintre care adulţii, prin intermediul literaturii şi al presei de copii, ajută în precizarea nevoilor culturale ale copilului în societatea noastră şi în căutarea unor mijloace de satisfacere a acestora. Michèle Huguet prezintă de asemeni o primă analiză a nevoilor culturale ale femeii în situaţia schimbărilor produse în mediul urban. Ea se sprijină pe studiul reprezentărilor, cum de altfel procedează şi René Kaës şi Janine Larrue, în analizele lor asupra nevoilor culturale ale mediului muncitoresc. Pre-ancheta noastră urmează şi ea aceleaşi căi[1]. Aceste lucrări arată diversitatea concepţiilor despre cultură în funcţie de vîrstă, sex, mediu social. În acelaşi timp, ele ne permit să deducem cu mai mare claritate unitatea culturii franceze dincolo de manifestările ei particulare şi să o situăm mai bine în contextul altor culturi. Dar, această ultimă observaţie se referă la alt sens al cuvîntului cultură pe care-l vom examina în cele ce urmează.

În cel de-al doilea sens al cuvîntului, cultură se referă la mediul în care se dezvoltă personalitatea. Imediat, apar diversele culturi. Întrebuinţăm pluralul dar, ca şi în primul sens, apare confuzia cuvintelor cultură şi civilizaţie. Contrar autorilor germani, autorii francezi în etnologie şi sociologie, au vorbit adesea despre civilizaţia ne-materială şi

[1] Pentru toate aceste studii vezi *Imagini ale culturii* (citată în bibliografie).

civilizația materială, insistînd asupra legăturii intime între cele două aspecte. Mobilierul ori pregătirea hranei, munca și structurile sociale exprimă o civilizație tot astfel ca și literatura ori muzica. Viața socială este un tot.

Această idee a fost preluată în altă formă de către antropologia culturală anglo-saxonă, dar cuvîntul „cultură" este cel care domină. Definiția cea mai veche la care se referă cei mai mulți autori este cea din 1871 a lui Tylor: „Cultura este un complex care înglobează cunoștințe, credințe, arta, morala, dreptul, obiceiurile, și toate celelalte posibilități și practici căpătate de un om, ca membru al unei societăți". Un alt antropolog celebru, F. Boas adaugă: „Produsele activităților umane determinate de aceste practici". Mulți alți autori insistă asupra acestor obiecte create de reprezentanți ai unei culturi, alăturîndu-se definiției franceze a civilizației. Într-o lucrare mai recentă, Kroeber și Kluckhohn au analizat o sută șaizeci de definiții în engleză și le-au împărțit în șase grupe principale: descriptive, istorice, normative, psihologice, structurale și genetice. Dincolo de aceste numeroase studii sînt frapante complexitatea și bogăția noțiunii de cultură. R. Linton consideră cultura ca o expresie particulară a eredității sociale. Levi-Strauss, după ce arată diversitatea formelor de cultură ale grupurilor particulare, insistă asupra faptului că, în transformarea culturală, sistemul de relații care unește între ele toate aspectele vieții sociale, are o mai mare importanță decît fiecare dintre ele luate izolat. După părerea sa, noțiunea de cultură proprie unui grup de oameni poate fi comparată cu cea de izolat în demografie. Mai pe larg, cultura intervine ca principiu de organizare în societate, ori ca forță de selecție care armonizează mișcarea de dezvoltare. Parsons refuză să confunde cultura cu

descrierea unui mediu; după el, cultura reglează sentimentele și credințele, reprezentînd valorile comune esențiale într-un sistem de acțiune propriu unei societăți. Acestea le spusese deja și Max Weber: „Conceptul de cultură este un concept de valoare", ceea ce nu este adevărat decît cu condiția de a lega valorile și simbolurile de transformările materiale pe care le provoacă, ori a căror consecință sînt. Această dialectică trebuie pusă în relief. Opoziția dintre Weber și Marx este evidentă în acest caz.

O cultură este marcată de o serie de modele, de imagini-ghid, de reprezentări la care se referă membrii unei societăți în comportamentele lor, în munca lor, în rolurile și relațiile lor sociale. Am insistat asupra genezei acestor imagini și modele în legătură cu aspirațiile și sistemele de valori pe care le presupun. Dar, în același timp, tehnicile de organizare a spațiului, producției și muncii, consumul, au avut pentru noi întotdeauna o importanță deosebită în transformările sociale. Acesta este jocul reciproc al legăturilor intime între manifestările materiale și aspectele ne-materiale ale culturii, raport care ni se pare esențial.

Practic, civilizația franceză care ne interesează în acest caz, cu întreg bagajul său de opere materiale și creații spirituale, tradiții și modele vechi ori noi, comportamente și atitudini care-i disting pe membrii săi de cei ai altor civilizații, constituie un tot în perpetuă transformare. Dar, cînd vorbim de cultura franceză, avem de-a face mai degrabă cu modele, sisteme de reprezentări și valori. Diferite forme culturale și ideologii apar și dispar în funcție de un anumit mediu material, urban ori rural, și mediu social, în funcție de clasele sociale, regiunile și curentele

istorice.[1] Aceeaşi situaţie se poate manifesta şi în cazul categoriilor de vîrstă dacă tind să devină clase de vîrstă. În studiul programelor de învăţămînt şi în acţiunea culturală, rămîne de cunoscut ce loc este posibil şi necesar să rezervăm diverselor culturi pentru a putea permite fondului comun să se îmbogăţească şi să se dezvolte. Un studiu diferenţiat al nevoilor nu poate evita aceste probleme.

Dar, în acelaşi timp, se pune problema mai largă: cum putem armoniza şi interpenetra, la scară mondială, diversele civilizaţii şi culturi care le corespund? De altfel, din ce în ce mai mult mediile sociale asemănătoare din două ţări diferite tind să coopereze în ciuda dificultăţilor de limbă, cooperare mult mai uşoară decît în cazul a două medii sociale diferite din aceeaşi ţară. Pot fi citate exemplele mediilor ştiinţifice şi ale clasei muncitoare.

În ce măsură, prin aceste două noţiuni ale culturii, pe plan personal şi pe plan social, putem să ne facem o idee despre „cultură" ori despre „civilizaţie" dincolo de culturi şi civilizaţii? Această problemă care a făcut să curgă multă cerneală şi în bine şi în rău, nu poate fi ignorată. Noţiunea de civilizaţie opusă celei de barbarie implică întotdeauna ideea de superioritate a unei civilizaţii asupra altora, a unei rase asupra altora, a unui popor asupra altora. Panta vertiginoasă a ideologiilor totalitare se deschide în faţa noastră, de aceea, pentru a nu porni pe un drum greşit, acordăm importanţa cuvenită cercetărilor asupra

[1] Orice cultură este marcată de un mediu cultural diferit, avînd propria sa originalitate. Clasa socială este nu numai un mediu dar şi un grup a cărui originalitate este cu atît mai puternică cu cît este orientată spre acţiune şi se opune altor clase. În analizele lui Marx, ideologia claselor dominante se impune întregii societăţi (vezi *Ideologia germană*).

rasismului şi originilor sale filozofice, precum şi supravieţuirii lui în presă şi în viaţa cotidiană.

Rezultă, de altfel, că rasismul este fundamental opus oricărei concepţii despre unitatea umanităţii. Or, aceasta se impune din ce în ce mai mult pe măsură ce comunicaţiile devin mai uşoare şi se dezvoltă conştiinţa locului pe care planeta îl are în univers. Ideea unei civilizaţii mondiale nu este periculoasă şi, la limită, nici absurdă, dacă ea nu este propagată în avantajul unei anumite civilizaţii oricare ar fi ea. Chiar şi ideea unei civilizaţii tehnice ori a unei civilizaţii urbane ni se pare discutabilă. Ea este prea uşor utilizată pentru a afirma superioritatea unor popoare asupra altora, progresul tehnic şi gradul de urbanizare fiind dificil de degajat din noţiunea de perfecţiune intelectuală şi morală. Noţiunea de dezvoltare economică şi tehnică este legată de cea de putere, de prestigiu, de acumulare şi bogăţie. Ne găsim în faţa unui sistem de valori în care viaţa umană şi libertatea nu sînt în mod necesar pe primul plan. O civilizaţie mondială nu poate avea sens decît ţinînd seama de libera expresie a culturilor, de respectul reciproc şi de nevoile şi aspiraţiile tuturor păturilor de populaţie din toate ţările. Studiile Centrului de Etnologie Socială, de care am vorbit, se orientează în acest sens, alăturîndu-se celor efectuate de alte echipe de cercetare.

În căutarea unei definiţii a culturii

Ţinînd seama de cele trei tendinţe pe care le-am descris, vom încerca o definiţie a culturii referindu-ne la aspiraţii. Cultura corespunde,

pentru individ, pentru un grup ori pentru o societate, unei structuri complexe de cunoştinţe, reprezentări, valori, modele, interese, aspiraţii, credinţe, mituri interdependente unele cu celelalte, a căror geneză se petrece în cadrul transformărilor tehnice, economice şi sociale proprii unei societăţi. Cultura unui individ ori a unui grup se sprijină pe istoria individuală ori colectivă, un anumit dinamism împingîndu-l pe actor spre noi obiecte, şi mărindu-i stăpînirea asupra mediului înconjurător. Aceasta arată neadevărul concepţiei despre o cultură uniformă. Variaţiile culturale, opoziţiile culturale între grupuri (clase sociale, grupuri etnice, clase de vîrstă, entităţi regionale, micro-culturile locale...) joacă un rol esenţial în viaţa socială.

Atunci cînd un individ ori un grup ia conştiinţă de aspiraţiile sale, de sistemele de reprezentare şi de valori de care sînt legate, atunci cînd caută să le utilizeze voluntar în dirijarea unei acţiuni, avem de-a face cu o ideologie declarată. Dar această utilizare poate fi doar semiconştientă, şi atunci vorbim de ideologii latente.

Cultura este deci, pentru noi, distinctă de civilizaţie, care acoperă toate aspectele vieţii oamenilor în societate, atît mediul înconjurător pe care şi l-au creat în interacţiunea cu natura (infrastructură, substrat social...), cu structurile sociale şi instituţiile, manifestările gîndirii (artă, religie, filozofie...), moduri de acţiune şi de decizie (viaţă politică). Cultura corespunde felului de gîndire, de simţire şi de acţiune (Durkheim), credinţelor care, legate de transformările tehnice şi economice, au o acţiune asupra acestora.

Fie că este vorba de un individ, de un grup, sau de o societate, cultura înseamnă acumulare constantă şi acţiune, ea este orientată spre viitor

şi permite oamenilor dintr-o civilizaţie să-şi croiască progresiv propriul lor destin.

Într-un sens, noţiunile de patrimoniu cultural, pe plan colectiv, ori de cunoştinţe căpătate, pe plan individual, sînt ambigue. Acumulările unei civilizaţii nu sînt culturale decît în măsura în care sînt menţinute vii printr-o continuă reînnoire. Cunoştinţele acumulate de un individ nu fac parte din cultura sa, decît dacă le utilizează pentru a comunica cu ceilalţi, pentru a acţiona, pentru a se dezvolta el însuşi.

Sîntem obligaţi să ne oprim aci în analiza acestor probleme pe care vom încerca s-o continuăm în alte studii, care se vor baza pe o serie de cercetări efectuate în mai multe grupuri ale Centrului nostru. Anchetele asupra imaginii culturii, dintre care doar o mică parte au fost publicate, se alătură discuţiilor teoretice şi analizelor diferiţilor autori, care s-au ocupat de cultură şi ideologie. Referindu-ne la lucrările colective, noi vom încerca să ne precizăm propriile noastre puncte de vedere într-o lucrare personală.

Nevoi, aspiraţii şi valori

Pe această cale, munca noastră întîmpină o primă dificultate, care decurge tot dintr-o problemă de definiţie. Se vorbeşte, adesea, de satisfacerea nevoilor şi a aspiraţiilor, fără a putea preciza sensul pe care-l dăm cuvintelor. Nu poate fi vorba de a rezuma aci cercetările pe care le facem de multă vreme în acest domeniu, dar este posibil să reamintim cîteva puncte utile în dezbateri ulterioare.

În ceea ce privește locuința, am distins *nevoia-obiect* care corespunde cererii în funcție de evoluția demografică, conjunctura economică etc., — o nevoie de 500 000 de apartamente în timp de zece ani — de *nevoia-stare* care corespunde unei anumite situații în care se găsește familia care nu are locuință. În același fel am putea vorbi și de nevoile culturale. Un studiu al consumului și al evaluării nevoilor de săli de reuniune pentru tineri, ori de televizoare în planul de echipament nu are sens decît în strînsă legătură cu cercetarea mai aprofundată asupra naturii nevoilor care trebuiesc satisfăcute și asupra stării psihologice a tinerilor care utilizează aceste obiecte, asupra semnificațiilor și a importanței pe care le-o acordă. Această preocupare presupune să se țină seama de o anumită ierarhie a nevoilor la diversele categorii de persoane pe care le studiem. Această ierarhie a nevoilor variază în funcție de diversele subculturi și este direct legată de ierarhia valorilor.

Vom fi puși, deci, în situația de a face distincția între nevoi-obligații și nevoi-aspirații și în domeniul dezvoltării culturii. Primele sînt, în același timp, cele a căror satisfacere este absolut necesară și pe care un guvern nu poate evita să le ia în considerație într-o societate dată, la un moment dat al evoluției sale.[1] Celelalte sînt nevoile a căror satisfacere permite oamenilor să se perfecționeze, să progreseze, să ajungă la un stadiu superior. Unii au vorbit despre nevoile absolute și relative, dar această distincție ni se pare mai dificilă pentru o viitoare utilizare. În tot cazul, nevoile-obligații nu sînt fatalmente cele

[1] Nu vom putea relua aci o discuție asupra noțiunii de nevoie la autori atît de diferiți ca Hegel și Marx, ca Murray, Kresch și Crutchfield.

mai „importante". Trebuie distins între prioritate și întîietate. A da prioritate nevoilor alimentare de bază într-o țară subalimentată nu înseamnă a le acorda întîietate într-o ierarhie a nevoilor. Dacă guvernul este obligat să le satisfacă înaintea altora, trebuie în același timp, într-un plan pe timp mai îndelungat, să le situeze la locul potrivit, ținînd seama de contextul cultural în care se găsesc și de sistemul valoric de care sînt legate.

În lumina acestor observații, alte distincții ca nevoile — solvabile și nesolvabile capătă un sens diferit. Nevoia de instruire poate fi evocată în acest sens, dar și alte nevoi culturale sînt solvabile, desigur, pentru o parte favorizată a populației.

Cererea și prețul nu sînt nici ele criterii suficiente. Orice planificare trebuie să țină seama de ierarhia nevoilor în perpetuă transformare care nu poate fi definită și, constant, corectată decît cu ajutorul considerațiilor sociologice, psihologice, morale și filozofice. Cei care se ascund în spatele unui pseudorealism pentru a refuza să se alăture acestei căi, sînt în realitate, adesea, niște adevărați idealiști care n-au conștiința sistemului de valori de care sînt inconștient legați și care intervine fără ca ei să-și dea seama, în chiar propria lor perspectivă. Există întotdeauna un moment în care cifrele nu pot da tot ce se așteaptă de la ele.

Calculele economice, demografice, tehnice permit în anumite limite, să se evite dominația noțiunilor subiective, cu condiția ca ipotezele care au orientat cercetările cantitative să nu fie ele însele marcate de sistemul de valori al celor care conduc. Este cu atît mai important de a conjuga diferitele căi de studiu. Ajungem astfel la o problemă fundamentală pentru dezvoltarea culturală: cum să definim o societate, sistemul de valori de care

depinde în cele din urmă ierarhia nevoilor? Definiția economică a valorii este insuficientă. Nici determinarea prețurilor, nici curbele de cerere și ofertă, nici calculele de elasticitate, așa cum au fost practicate, nu ne permit o definiție. Valoarea dată obiectelor depinde de dorințele personale și de aspirațiile colective, proprii mediului social în care trăiește individul. Dacă primele nu pot fi luate în considerație în elaborarea planului, celelalte pot fi studiate sistematic.

Un exemplu ne va permite să înțelegem mai bine această problemă. O valoare situată prioritar de mediul patronal în societatea capitalistă este profitul. O recentă expunere, foarte documentată, susținută în fața Academiei de Științe Morale de către un industriaș binecunoscut, este o demonstrație semnificativă în acest sens. În același timp, sindicatele muncitorești, de orice tendință ar fi ele, se sprijină pe cu totul alte valori, în special pe demnitatea și libertatea muncii. Aceste valori intră adesea în conflict cînd este vorba de randament, productivitate, prestigiu național. Ne găsim în prezența a două sisteme de reprezentare și de valori, diferite, în interiorul aceleiași societăți, dar, date fiind legăturile existente între mediul patronal, ori între mediile muncitorești ale diverselor țări — capitaliste ori socialiste —, aceste opoziții au o semnificație mult mai largă pe plan internațional.

În domeniul cultural, temele relative la muncă n-au același sens și nici aceeași importanță în diferitele medii sociale. Același lucru se întîmplă și cu alte teme ale vieții cotidiene, cum sînt locuința, viața copiilor, viața cuplului etc., pe care le-am studiat în repetate rînduri. Toate obiectele, comportamentele, rolurile proprii în aceste domenii sînt legate de imagini, reprezentări, modele corespunzînd fiecărui mediu cultural și căpătînd relief diferit după valoarea care le este acordată

într-un mediu ori în altul. Am încercat să arătăm, spre exemplu, cum modificarea unor capitole de buget în funcție de creșterea nivelului de viață, corespunde, pornind de la un anumit nivel, unui comportament care trece de la preocupare la interesul liber, determinînd o modificare a scării valorilor. Dar această transformare legată de viața economică se petrece în mod diferit în funcție de mediul cultural, de modelele tradiționale și de noile modele. Scara de valori și ierarhia nevoilor de care depinde nu evoluează chiar atît de simplu.

Pentru a înțelege mai bine acest proces, trebuie studiat cum fiecare mediu social își situează valorile acordate muncii, vieții cotidiene, în raport cu valorile universale de libertate, egalitate, justiție etc.

Din acest punct de vedere, mulți oameni cred că este din ce în ce mai necesară descoperirea unei scări de valori comune întregii umanități. Aceasta este o aspirație care apare adesea în anchetele noastre. Dar valorile de ordine se pot opune valorilor de libertate, cele ale forței brutale celor de fraternitate, cele de eficacitate economică celor de demnitate a muncii etc. Aceste opoziții antrenează conflicte care sînt obstacole majore în realizarea aspirației spre unitate.

Planificarea socială și, cu atît mai mult, planificarea care pretinde că ține seama de nevoile culturale, sînt compromisuri între eficacitatea economică și satisfacerea nevoilor și aspirațiilor de tot felul. Cum să satisfacem aceste nevoi fără a le ierarhiza? Cum să le ierarhizăm fără a ține seama de variațiile culturale și de convergențele de care am vorbit? Dar aceste nevoi, aceste aspirații și aceste valori variază constant și nu pot fi studiate decît într-o perspectivă dinamică. Ne rămîne să vedem tocmai acest lucru.

Modificările nevoilor şi transformarea culturală

Transformările tehnice şi ştiinţifice, evoluţia nevoilor şi schimbările de sisteme de valori sînt fără îndoială legate de două probleme de care va fi necesar să se ţină seama atunci cînd studiem dezvoltarea culturală[1]. Pe de o parte, legătura între evoluţia tehnică şi schimbarea sistemelor de valori este limitată şi trebuie să cunoaştem în ce măsură. Pe de altă parte, pentru a înţelege evoluţia nevoilor, trebuie mai întîi să studiem cum apar ele: aceasta este indispensabil, în special în ceea ce priveşte nevoile culturale.

La prima problemă este posibil de răspuns doar cu ajutorul cercetărilor comparative în timp şi în spaţiu asupra diverselor civilizaţii. Lucrările etnologilor şi istoricilor sînt indispensabile. Tezele care se pregătesc la Ecole pratique des Hautes Etudes asupra reprezentărilor culturii în diversele ţări ale Americii, Africii, Europei, sînt orientate în acelaşi sens. Există în manifestările artei, religiei, în magie şi ştiinţă, valori universale care se degajă progresiv? În ce măsură gîndirea raţională permite o comunicare între oameni, care să rezulte din diferenţele culturale?

Transformările ştiinţifice şi tehnice modifică fatal scara noastră de valori, în măsura în care ele ne determină să introducem noi date despre Univers şi Om, în măsura în care ele deschid noi perspective. Putem să ne oprim la un anumit determinism ştiinţific în funcţie de care va trebui adaptat Omul la lumea tehnică a cărui orientare nu o poate schimba? Sau, din contra, va trebui aşteptat de la ştiinţă şi de la evoluţia tehnică o anumită orientare a propriei noastre evoluţii în sensul pe care-l dorim? În acest sens, la ce scară de valori ne vom referi pentru a influenţa evoluţia tehnică într-un sens ori altul?

[1]Amintim că dezvoltarea internă este studiată într-un sens opus modernizării aduse din exterior.

Cea de a doua problemă este în raport direct cu cea dintîi. În legătură cu transformările tehnice şi dezvoltarea economică, cum apar noi nevoi? Vom relua aci distincţia pe care am făcut-o mai sus — între nevoi-obligaţii şi nevoi-aspiraţii —, şi vom încerca să aplicăm la dezvoltarea culturală schema evoluţiei mai largi pe care am mai propus-o. Nevoile-aspiraţii care se referă la învăţămînt, la cultură, la toate activităţile spirituale devin progresiv nevoi-obligaţii, atunci cînd nivelul de viaţă şi nivelul cultural sînt în creştere. În Franţa, nevoia unor animatori culturali în colectivele locale, mai era ieri o nevoie-aspiraţie, dar azi ea devine tot mai mult o obligaţie a guvernului care nu o mai poate ignora.

În acelaşi timp, dezvoltarea culturală nu însoţeşte automat dezvoltarea socială. O civilizaţie tehnică a confortului şi a timpului liber poate să se dezvolte în condiţiile unui nivel cultural mediocru. Cinematograful şi televiziunea pot fi instrumente perfecţionate de afaceri şi, totodată, de manipulare a gîndirii. Satisfacerea nevoilor evaluată, în principal, după cerere poate evolua în acest sens. Singurul mijloc de a o evita constă în a se ţine seama progresiv de aspiraţiile populaţiei aşa cum se manifestă ele. Studiul apariţiei aspiraţiilor este o sarcină din ce în ce mai urgentă.

Aspiraţiile nu se pot naşte şi nici manifesta decît într-un context economic, social şi cultural favorabil. Sub un anumit nivel de viaţă, contrar celor spuse uneori, aspiraţiile există, dar nu pot fi exprimate decît dacă conştientizarea lor este uşurată de o informaţie obiectivă şi nemanipulată.

Sarcina dezvoltării culturale este, deci, imensă. Din ce în ce mai mult, nevoile-aspirații culturale vor deveni nevoi-obligații și dezvoltarea economică va depinde de dezvoltarea culturală.

Studiul noilor nevoi, în special al nevoilor culturale și al nașterii aspirațiilor, presupune punerea la punct a unor modalități adecvate de cercetare. Anchetele trebuiesc făcute cu participarea activă a populației, a reprezentanților pe care și i-a ales, fie direct, fie prin intermediari. Cercetările prezentate se înscriu în acest sens. Cu toate că sîntem la începutul acestor lucrări, multe concluzii pot fi utilizate practic. Dar nu vom ajunge la rezultate importante decît dacă studiul nevoilor, aspirațiilor și sistemelor de valori va putea fi înfăptuit cu mijloace adecvate.

REFERINȚE

1. *Hypothèses sur la genèse et le rôle des aspirations et des besoins dans les sociétés du XX-e siècle. (Ipoteze asupra genezei și rolului aspirațiilor și nevoilor în societățile secolului XX).* Text prezentat la Colocviul asupra aspirațiilor și transformărilor sociale (Dourdan 1967) și la Academia de Științe morale și politice (februarie 1968). Apărut în limba rusă în „Revista de filozofie a Academiei de Științe a U.R.S.S.".
2. *Aspirations, images-guides et transformations sociales. (Aspirații, imagini-ghid și transformări sociale).* Text publicat sub acest titlu în „Revue française de Sociologie" (aprilie-iunie 1964, p. 180—192).
3. *Dynamique des aspirations et changement des institutions. (Dinamica aspirațiilor și transformarea instituțiilor).* Text prezentat la Colocviul internațional de la Dourdan (1967) și publicat în „Cahiers Internationaux de Sociologie", XLIV, p. 43—62 (1968) și în „Revista Institutului de sociologie din Praga" (1968).
4. *Aspirations, revendications et conflits. (Aspirații, revendicări și conflicte).* Extras al comunicării prezentat la al VII-lea Colocviu al sociologilor de limba franceză de la Neufchâtel (oct. 1968). Apărut în „Cahiers Internationaux de Sociologie" (XLV, 1969) și în lucrarea *„Pour l'Université"* („Pentru universitate" — Payot, 1968).
5. *Préocupation, intérêt libre et seuils d'aspiration. (Preocupări, interes liber și praguri de aspirație).* Text redactat în 1955 și inedit. Rezumă o parte din lucrarea: *La vie*

quotidienne des familles ouvrières (Viața cotidiană a familiilor de muncitori), C. Paris.

6. *Evolution des besoins et transformations de l'habitat. (Evoluția nevoilor și transformărilor spațiului de locuit).* Conferință ținută la Colocviul Uniunii Internaționale a Arhitecților (București, 1966) publicată în „Annales marocaines de Sociologie" (1968).
7. *Aspirations, décisions et organisations de l'éspace. (Aspirații, decizii și organizarea spațiului).* Introducere și concluzie la Colocviul organizat de autor la Ecole Normale Supérieure în martie 1968, cu tema: *Raporturile dintre populație și putere în deciziile urbanistice.*
8. *La fatigue comme inadéquation des moyens aux aspirations (Oboseala, rezultat al neconcordanței dintre mijloace și aspirații).* Text al comunicării prezentate la Congresul de medicină psihosomatică (1966) și în Bulletin de Psychologie de la Sorbonne (număr special, 1968).
9. *Conscience de l'évolution et planification. (Conștiința evoluției și planificarea).* Extrase dintr-o discuție înregistrată pe bandă de magnetofon în cursul colocviului „Prezența Africană" — ținut în cadrul UNESCO cu privire la raportul dintre educație și economie (1965).
10. *Le potentiel humain du développement. (Potențialul uman al dezvoltării).* Expunere făcută la Congresul Sociologilor de limba franceză (1966) și publicat în „Revue de l'Institut de Sociologie" (Nr. 2—3, Bruxelles, 1967).
11. *Systèmes de valeurs et aspirations culturelles. (Sistem de valori și aspirații culturale).* Comunicare făcută la Colocviul despre dezvoltarea culturală (Bourges, 1965) și publicată în lucrarea colectivă *Images de la Culture.* Paris, Editions ouvrières, 1966.

BIBLIOGRAFIE

1) Principalele lucrări ale lui Paul-Henry Chombart de Lauwe.

— *La vie quotidienne des familles ouvrières (Viața cotidiană a familiilor muncitorești)*, Paris. Éditions du C.N.R.S. 1956, p. 307 (Travaux du Centre d'Etudes Sociologiques).

— *Paris, Essais de Sociologie (Paris, Eseuri de sociologie)*, Paris, Éditions ouvrières, 1965, p. 197 (L'évolution de la vie sociale).

— *Des hommes et des villes (Oameni și orașe)*, — Paris, Payot, 1965, p. 249 (2° éd., Petite Bibliothéque Payot, 1970).

— *Pour l'Université (Pentru universitate)*, Paris, Payot, 1968, p. 173.

2) În colaborare:

— *Découverte aérienne du monde (Descoperirea aeriană a lumii)*, Paris, Horizons de France, 1948, p. 416.

— *Famille et habitation (Familia și locuința)*, Paris, Éditions du C.N.R.S., 1959—1960, 2 volumes, p. 220 et p. 374 (Travaux du Centre d'Ethnologie Sociale).

— *Images de la femme dans la société* — Enquête internationale —, Paris, Éditions ouvrières, 1964, p. 280 (reluat din „Revue des sciences sociales de l'UNESCO", 1963).

— *La femme dans la société (Femeia în societate)*, Paris, Éditions du C.N.R.S., 1963, p. 500 (Travaux du Centre d'Ethnologie sociale).

— *Images de la culture; premiers éléments de recherche en France*, Paris, Éditions ouvrières, 1966, p. 182 2° éd Paris, Payot (Petite Bibliothèque), 1970.

— *Aspirations et transformations sociales* (Recherches internationales) (Aspirații și transformări sociale — Cercetări internaționale), Paris, Anthropos, 1970.

Partea I

Chombart de Lauwe, M. J. *La représentation de l'enfant dans la société urbaine contemporanie. (Reprezentarea copilului în societatea urbană contemporană)*, Enfance (1), 1962, pp. 53—67.

Chombart de Lauwe, P. H. *The interaction of Person and Society (Interacțiunea dintre persoană și societate)*, American Sociological Review, 31 2, april 1966, pp. 237—247, „Bulletin de Psychologie", 252, XX, 1/2 oct. 1966, pp. 1—14.

Frank, J. D., *Some psychological determinant of the level of aspiration (Unele determinări psihologice ale nivelului de aspirație)*, „American Journal of Psychology", 47, 1935, pp. 285—293.

Halbwachs, M., *La mémoire collective. (Memoria colectivă)* Paris, P.U.F., 1950; 2° éd. 1968, p. 204.

Hegel, G.W.F., *Phénoménologie de l'Esprit (Fenomenologia spiritului)*, Paris, Aubier, 1947, 2 volumes.

Hoppe, F., *Erfolg und Misserfolg*. „Psychologische Forschung", *(Cercetări psihologice)*, 14, 1930, pp. 1—62.

Lewin, K. Dembo, T. et al., *Level of aspiration. (Nivele de aspirație)*, in: J. Mc. V. Hunt, ed. *Personality and behavior disorders*, New York, Ronald Press, 1944.

Mac Clelland, D. C .et al. *The achievement motive. (Motivația realizării —)*, New York, Appleton Century Crofts; 1953, p. 384.

Marx. K., *Oeuvres philosophiques (Opere filozofice)*, T VI, Paris, Alfred Costes, 1937.

Mollo, S., *Importance et signification du modèle d'écolier dans la vie scolaire et sociale de l'enfant (Importanța și semnificația modelului de elev în viața școlară și socială a copilului)* „Enfance", 1963, 4/5, pp. 333—343.

Robaye, F., *Niveau d'aspiration et d'expectation Critères de la personalité (Nivelul de aspirație și de așteptare — Criterii ale personalității)* Paris, P.U.F., 1957, p. 222.

Sorel, G., *Réflexions sur la violence (Reflecții asupra violenței)*, 1906, 2° éd., Paris, Marcel Rivière, 1950.

Thomsen. A., *Expectation in relation to achievement and happiness (Așteptări în legătură cu realizarea și fericirea)*, „Journal of abnormal and social Psychology", 38, 1943, pp. 58—73.

Weber, C. O., *Levels of aspirations (Nivele ale aspirațiilor)* in: Ph. L. Harrimann, ed. *The Encyclopedia of Psychology*, New York, Philosophical Library, 1946.

Wreight, H. F., *The effect of barriers upon strength of motivation (Efectele piedicilor în întărirea motivațiilor)* in: R. G. Barker, J. S. Kounin, H. F. Wright, eds., *Child behavior and development*, New York, Mc. Graw Hill, 1943, pp. 379—410.

Partea a II-a

Coing. H., *Rénovation urbaine et changement social (Renovare urbană și schimbare socială)* Paris, Éditions ouvrières, 1966, p. 295.

Combe, M., *L'Alibi. L'affrontement sous le couvert de la participation, au sein d'un comité central d'entreprise. (Alibiul. Ciocnire sub paravanul participării, în sînul unui comitet central al unei întreprinderi)*, Paris, Gallimard, 1969.

Cornuau, C., Imbert, I., Lamy, B., Retel, J., *L'attraction de Paris sur sa banlieue. Étude sociologique. (Atracția față de Paris a periferiei. Studiu sociologic)*, Paris, Éditions ouvrières, 1965, p. 320.

Lefebvre, H., *Le droit à la ville. (Dreptul la oraș)*. Paris, Anthropos, 1968, p. 185.

Rainville, J. M., *Condition ouvrière et intégration sociale (Condiția muncitorească și integrarea socială)*, Paris, Éditions ouvrières, 1967, p. 230.

Partea a III-a

Abouhamad, J., *Les besoins et les aspirations des populations de Caracas (Nevoile și aspirațiile populației din Caracas)*, Thèse de l'Université de Paris, 1969 (în curs de apariție).

Bercot, P., *Le Profit et l'Homme (Profitul și omul)*, „L'Usine Nouvelle", janvier 1965.

Boas, F., *Anthropology (Antropologie)*: Seligman E. R., „Encyclopedia of the social sciences", New York, The Macmillan Co., 1930.

Charpentreau, J. et Kaes R., *La culture populaire en France (Cultura populară în Franța)*, Paris, Éditions ouvrières, 1962, p. 205.

Chombart de Lauwe, M. J., *L'enfant et ses besoins culturels dans la cité contemporaine*, (Copilul și nevoile culturale în orașul contemporan), *Images de la culture*, pp. 35—50.

Cantril, H., *The Pattern of Human Concerns, (Modelele preocupărilor umane)*, New Brunswick (N.J.) Rutgers, 1965, p. 418.

Dumazedier, J. Y., *Vers une civilisation de loisir (Spre o civilizație a timpului liber)*, Paris, Éditions du Seuil, 1962, p. 264.

Économie et culture. (Economie și cultură), Paris, Présence africaine, 1965.

Febvre, L., Mauss, M. et al., *La Civilisation, le mot et l'idée. (Civilizația, cuvîntul și ideea)*, Paris, Centre International de Synthèse, Renaissance du Livre, 1930, p. 143.

Kaes, R., *Les ouvriers français et la culture. Enquête. (Muncitorii francezi și cultura. Anchetă)*, Paris, Dalloz, 1962.

Kroeber, A. L. et Kluckhohn C., *Culture, A Critical Review of Concepts and Definitions (Cultura: o sinteză critică a conceptelor și definițiilor)*, Papers of the Peabody Museum, Vol. XLVII, number I, Cambridge, 1952.

Levi-Strauss, C., *L'Anthropologie structurale (Antropologia structurală)*, Paris, Plon, 1960, p. 454.

Lefebvre, H., *Critique de la vie quotidienne (Critica vieții cotidiene)*, Paris, Éditions de l'Arche, 1958—1961, 2 vol., pp. 270 et 357.

Linton, R., *The Study of Man (Studiul omului)*, New York, Student's ed., 1936, p. 503.

Mollo, S., *Participation de l'école à la formation culturelle de l'enfant (Participarea școlii la formarea culturală a copilului)*, Images de la culture, pp. 51—64.

Parsons, T., *Éléments pour une sociologie de l'Action (Elemente pentru o sociologie a acțiunii)*, Paris, Plon, 1955, p. 254.

Tylor, F. B., *Primitive Culture (Cultura primitivă)*, London John Murray, 1871.

Weber, M., *Essais sur la Théorie de la Science (Eseuri asupra teoriei științei)* Paris, Plon, 1965, p. 537.

POSTFAȚĂ

O ASPIRAȚIE A SOCIOLOGIEI: SOCIOLOGIA ASPIRAȚIILOR

dr. Fred Mahler

Foloseam acest titlu într-o notă publicată în primul număr al revistei „Viitorul social" în care anunțam apariția volumului a cărui postfață o reprezintă aceste pagini. De fapt, nu era un simplu „joc de cuvinte", ci încercarea de a da o expresie sintetică unei realități care mi se pare esențială pentru a caracteriza proiectul savantului francez Paul-Henry Chombart de Lauwe; și, desigur, nu numai proiectul ci și tot ceea ce s-a realizat pe calea înfăptuirii lui.

Contestată, adeseori radical, pentru excesiva tehnicitate și, mai ales, pentru funcția tehnocratică ce-i este atribuită în „societatea de consum" — sociologia occidentală cunoaște o puternică confruntare ideologică și politică la temelia căreia se află, în mod firesc, marile înfruntări sociale și filozofice ale contemporaneității.

Dimensiunea umană a lui „homo sociologicus", orientarea socială umanistă și funcția critic-transformatoare — iată cerințele pe care prezentul, mai ales necesitățile progresului le-au pus în fața științelor sociale, în general, și a sociologiei, în special.

În perimetrul activității desfășurate pe această linie, Congresul Mondial de Sociologie de la Varna (1970) s-a înscris ca un moment semnificativ: el indica efortul sociologiei de a se smulge din lanțurile unei cercetări prezenteiste, lipsită de perspectivă, cantonată în hățișul cifrelor și statisticilor constatative pentru a ajunge la o analiză cauzală și

prospectivă, realizată în perspectiva unui orizont umanist, a abordării, precum și a încercării de explicitare și de modelare a destinului social al omului contemporan. Participînd la lucrările acestei mari întîlniri a sociologilor am dobîndit imaginea vie a stadiului actual de dezvoltare a acestei științe aflată în plină prefacere, tinzînd să se adapteze cerințelor prezentului și, mai ales, ale viitorului, să se schimbe ea însăși spre a deveni realmente eficientă în schimbarea societății. Cîmp al controverselor ideologice și epistemologice, sociologia se caută pe sine, se transformă trecînd de la tehnică spre viziune, de la date spre valori, de la cunoaștere la interpretare, de la justificare la transformare, de la explicație la predicție. Nu părăsind tehnica, datele, cunoașterea, explicația, chiar justificarea (fără de care n-ar fi de conceput), ci subordonîndu-le, corectîndu-le și reevaluîndu-le în funcție de viziune, valori, interpretare, transformare și predicție. Deci evoluînd, nu fără dificultăți, contradicții, retrageri și, chiar, eșecuri, spre o sociologie în același timp științifică și umanistă, obiectivă și politică, exactă și morală, o sociologie a omului capabil să transforme realitatea și să se transforme pe sine. O sociologie căreia marxismul creator i-a adus și îi aduce o deosebită contribuție.

Am evocat aceste dileme și tendințe actuale din cîmpul sociologiei pentru că numai astfel poate fi înțeleasă valoarea aportului specific al lui Chombart de Lauwe în frontul cercetărilor sociale contemporane. Și am amintit despre Congresul de la Varna pentru că tocmai acesta mi-a prilejuit prima întîlnire cu autorul „Sociologiei aspirațiilor".

Îmi amintesc cu deosebită plăcere acele reuniuni realmente de lucru din cadrul grupului ad-hoc „Aspirații, nevoi, dezvoltare". În jurul acestui om distins, modest, gata oricînd să-și întrerupă cuvîntul pentru a auzi o obiecție, stimulînd mereu discuția — analiza se poartă în jurul unei dimensiuni mai puțin cercetate dar esențială pentru o prospectare științifică a nevoilor societății și a dezvoltării ei în funcție de om: aspirațiile. *Împreună cu Milos Kalab (Cehoslovacia), Itta Gassel (Belgia), Maurice Imbert (Franța), cu alți delegați din Uniunea Sovietică, Spania, Chile, Polonia și Italia — participăm la discuții în jurul unei tematici pasionante, concretizînd, sub îndrumarea inițiatorului proiectului de studiu, posibilitățile acțiunii viitoare, concertate (acțiune care, în jurul nucleului de la Centrul de etnologie socială și psihosociologie de la Montrouge, a dus la realizarea unor prime studii publicate în volumul* „Aspirații și transformări sociale").

Dar mai presus de concretitudinea unor proiecte și de valoarea unor idei — ni se impune spiritul *acestora, semnificativ pentru o tendință generală a Congresului și a dezvoltării sociologiei contemporane: a analiza sociologic viitorul societății înseamnă a descifra nu numai modelul economic sau tehnologic ci și cel uman, social al dezvoltării. Și aceasta presupune cunoașterea omului în complexitatea lui reală ca homo economicus dar și ca homo moralis, ca homo faber dar și ca zoon-politikon, cunoaștere ce devine posibilă și mai adecvată prin studiul sociologic al aspirațiilor și al multiplelor lor raporturi cu nevoile, idealurile și dezvoltarea. Cum scrie însuși autorul: „În același timp exaltați și angoasați de posibilitățile și de pericolele dezvoltării industriale, oamenii doresc să planifice evoluția societății lor. Dar planificarea poate răspunde nevoilor? Cum pot fi definite cele de azi și, mai ales, cele de mîine? Acestei întrebări îi răspundem prin aceea că însăși întrebarea este greșit pusă.*

Nu numai **nevoile** *trebuie să constituie obiect de studiu ci şi* **aspiraţiile.** *Ori studiul acestora, relativ dezvoltat în psihologie, este abia început în sociologie; şi totuşi, decizia, conflictele, apariţia noilor structuri sociale, organizarea producţiei şi consumului, marile opţiuni ale dezvoltării, orientarea profesională, educaţia, igiena etc. apar într-o lumină diferită pornind de la cercetările asupra aspiraţiilor".*

Acţionînd cu perseverenţa omului pe deplin convins de justeţea punctului de vedere pe care îl susţine şi de utilitatea şi necesitatea studiilor în domeniul căruia i s-a consacrat — Chombart de Lauwe a reuşit să obţină, la scurt timp după reuniunea la care mă refeream mai sus, transformarea grupului ad hoc într-unul din comitetele permanente ale Asociaţiei Internaţionale de Sociologie, înfrîngînd — trebuie s-o spunem — o anumită rezistenţă şi multă pasivitate a celor care nu înţeleg rostul, în imperiul sociologiei, al unei direcţii de cercetare atît de divergentă faţă de orientările empiriste şi tehniciste. Cînd, în noiembrie 1971, îl vizitam la institutul său din împrejurimile Parisului, în cursul discuţiei ce se referea la traducerea în România a lucrării sale — profesorul mi-a împărtăşit satisfacţia pentru progresul înregistrat de ideea unei cercetări comparative internaţionale a aspiraţiilor. El remarca cu bucurie interesul manifestat în ţara noastră pentru studiile privind aspiraţiile şi exprima dorinţa dezvoltării cooperării cercetătorilor francezi şi români în acest domeniu, idee prezentă, de altfel, în prefaţa pe care autorul, la cererea noastră, a avut amabilitatea să o redacteze special pentru ediţia română.

Viaţa şi opera lui P. H. Chombart de Lauwe sînt prea cunoscute în mediul cercetătorilor, al universitarilor şi studenţilor pentru a mai trebui să stăruim asupra lor în aceste pagini care nu şi-au

propus să realizeze un studiu al contribuţiei autorului ci, doar, să completeze imaginea contextului şi a preocupărilor sale ulterioare în problematica amplă a aspiraţiilor căreia îi este consacrat volumul pe care îl prezentăm cititorilor din ţara noastră. Iată principalul motiv al insistenţei noastre asupra unor momente ale afirmării şi dezvoltării unei tendinţe de cercetare semnificativă nu numai pentru aportul creator al lui Chombart de Lauwe ci şi pentru dezvoltarea actuală şi viitoare a studiilor sociale.

Într-adevăr, de mai mulţi ani preocupările lui Paul-Henry Chombart de Lauwe se îndreaptă spre instituirea şi dezvoltarea unui nou domeniu al cercetării, conceput într-o viziune interdisciplinară, teoretică şi aplicativă. Ne referim la activitatea sa de pionierat în direcţia fundamentării teoretice şi metodologice a s o c i o l o g i e i a s p i r a ţ i i l o r.

Cercetările savantului francez s-au orientat tot mai sistematic spre investigarea problemelor care privesc mecanismele genezei, formării, afirmării şi realizării (sau non-realizării) diferitelor aspiraţii ale oamenilor, studiile teoretice şi empirice găsindu-şi o valoroasă sintetizare în această lucrare deschizătoare de drumuri pe care o constituie „Pour une sociologie des aspirations", apărută în prima sa ediţie în 1969, la Denoël. Astfel, în ansamblul operei lui Paul—Henry Chombart de Lauwe, „Sociologia aspiraţiilor" ocupă un loc esenţial: ea reprezintă în acelaşi timp, **o concluzie** *şi* **un nou început.** *Consacrată timp de mai mulţi ani cercetării empirice multi-direcţionale a realităţilor şi evoluţiei condiţiei sociale, economice şi spirituale a oamenilor, mai ales a maselor muncitoare — studierea relaţiei dinamice dintre nevoi şi aspiraţii i-a permis sociologului francez o sinteză, complexă şi fructuoasă cu privire la procesele dialectic intercorelate ale exis-*

tenței și conștiinței sociale; totodată, însăși această sinteză se situează ca ansamblu de ipoteze pentru elaborarea unui model prospectiv al dezvoltării, cu valențe deosebite pentru fundamentarea planificării sociale, model în cadrul căruia un loc deosebit este acordat aspirațiilor.

O orientare științific-umanistă este caracteristică, pentru acest ansamblu teoretic: problema planificării, respectiv a prognozei și predicției se impune a fi eliberată atît de simpla extrapolare a tendințelor actuale ale creșterii cît și de abordarea abstractă a țelurilor acesteia. După cum observa Francesco Alberoni „o asemenea cercetare trebuie să fie deosebită cu claritate de concepțiile susținute de futurologi care sînt fie dezvoltări liniare ale tendințelor istorice, fie produse ale imaginației proiectate în viitor, detașate de orice forțe structural-istorice existente". Căci, primul este doar un realism care ascunde un conservatorism, iar cel de-al doilea un idealism care se reduce la o simplă însumare de dorințe subiective. „Această cercetare a unor alternative posibile este, dimpotrivă, în același timp practică și etică, fiecare dintre aceste două aspecte trebuind să fie luate în considerare în mod complementar, fără a permite preponderența doar a uneia"[1].

În teoria sociologică a aspirațiilor aparținînd lui Chombart de Lauwe descoperim preocuparea construirii unui **model de prospectivă socială** care, întemeindu-se pe studiul realității considerate în complexa și contradictoria ei dezvoltare, să asigure locul firesc ce revine afirmării și realizării aspirațiilor umane privite, în același timp, ca nevoi obiective și ca expresie a acestora în planul conștiinței.

[1] Francesco Alberoni: „Classes and generations" în Informations sur les sciences sociales, décembre 1971, p. 42—43.

După cum indică însuși autorul, studierea problematicii aspirațiilor oamenilor constituie, mai ales în ultimele decenii, unul din capitolele cele mai noi și actuale ale cercetării teoretice și empirice luînd, adeseori, cu punct dereferință analizele lui Marx privitoare la producerea și afirmarea nevoilor în contexte social-economice definite istoric. Studii consacrate special acestei probleme între care cele ale lui F. Hoppe[1] și M. Halbwachs[2], propun diferite accepții ale conceptului. Psihologia, de la Bergson la Lewin și Linton sau sociologia, de la Veblen la Weber și Parsons, spre a nu mai aminti antropologia, economia, sau politologia — adaugă considerații specifice. Cu toată contribuția pe care fiecare dintre acestea au adus-o elaborării graduale a teoriei, implicațiile complexității de raoprturi dintre nevoi, interese și aspirații din lumea contemporană și, mai ales, corelarea necesară a politicii sociale și a planificării dezvoltării cu acestea impun o reevaluare critică a conceptelor și construirea unei noi sinteze. Este tocmai țelul preocupărilor din ultimii 15 ani ai sociologului francez, concretizate într-o multilaterală cercetare concretă, călăuzită tot mai mult de o concepție de ansamblu. De altfel, așa cum cititorii lucrării la care ne referim a putut remarca, volumul „Pour une sociologie des aspirations" are, printre altele, meritul de a dezvălui însuși mersul istoric al afirmării acestei noi teorii: capitol după capitol, urmărim dezvoltarea concepției autorului realizată printr-o permanentă confruntare a achizițiilor teoretice anterioare cu datele unei multitudini de investigații concrete,

[1] F. Hoppe: Erfolg und Misserfolg, Psychologische Forschung, 14, 1930.

[2] M. Halbwachs: „La mémoire collective", Paris, P.U.F., 1950.

cele mai multe rod al studiilor proprii ale profesorului francez și ale echipei pe care acesta a creat-o și condus-o în cadrul Centrului de etnologie socială și de psiho-sociologie de la Paris. Dobîndim, astfel, imaginea unei gîndiri vii, dialectice, supunînd unei revizuiri permanente interpretarea teoretică a datelor empirice și a concluziilor acestora.

Autorul afirmă și dovedește că procesele de decizie, conflictele sociale, noile structuri sociale, organizarea producției și consumului, marile opțiuni ale dezvoltării și planificării, orientarea și mobilitatea profesională, urbanismul, familia, educația și cultura etc., apar într-o lumină distinctă prin prisma cercetărilor privind aspirațiile. Spre a obține progrese pe calea acestui nou studiu, autorul propune patru ipoteze cu caracter general: asupra genezei aspirațiilor în relație cu transformările tehnice și economice (urbanizare, industrializare, informatizare), asupra procesului de interacțiune dintre aspirații și nevoi, asupra rolului aspirațiilor în schimbarea structurilor și a relațiilor dintre oameni la nivelul național și internațional, asupra aspirațiilor individuale și a celor colective.

Celula germinativă a întregii construcții o considerăm a fi **raportul dintre nevoi și aspirații**. Chombart de Lauwe acordă o mare atenție definirii aspirațiilor umane în specificitatea lor, relevării dialecticii obiectivului și subiectivului atît în geneza cît și în evoluția și realizarea aspirațiilor. Deosebit de interesante sînt, în acest sens, mediile analizate și, anume, transpunerea nevoilor obiective în diferitele forme prin care oamenii devin conștienți de acestea, mai ales prin intermediul simbolurilor, valorilor și miturilor. Dar, călăuzit în permanență de o viziune socială în care determinismul marxist își relevă, mărturisit sau nu, va-

lențele sale creatoare—autorul subliniază în repetate rînduri determinantele sociale obiective ale apariției și afirmării trebuințelor și, pe baza acestora, a aspirațiilor înșeși. Se descrie, astfel, un raport bivoc care definește multiplicitatea interdeterminărilor dintre nevoi și aspirații, reciprocitatea acțiunii lor.

Prin prisma acestei concepții, de o deosebită valoare teoretică dar și operațională se relevă distincțiile originale ale autorului între „nevoia-obiect" și nevoia-stare", dintre „preocupările de necesitate" și „preocupările de interes liber", dar mai ales acela privitoare la transformarea din „aspirații-neacelea privitoare la transformarea din „aspirații-nevoi" în „nevoi-obligații". O privire superficială ar putea releva caracterul speculativ al unor asemenea categorii; de fapt, autorul desprinde asemenea caracteristici generale din studiul concret-istoric al fenomenelor precizînd, adeseori, tocmai condiționarea socială a procesului. Un exemplu caracteristic în acest sens îl constituie ideea sa cu privire la pragul, determinat social-economic, sub care conștiința nevoilor și, deci posibilitatea elaborării aspirațiilor sînt imposibile; rezultă limpede că, în concepția sociologului, contextul social, fără a determina mecanic și univoc și modul de manifestare al aspirațiilor, nu este mai puțin hotărîtor pentru însăși geneza și realizarea acestora. De aci și interesul evident al lui Chombart de Lauwe pentru a cerceta multitudinea ipostazelor de formare și afirmare a aspirațiilor în diferitele împrejurări socio-economice și politice, între care un accent deosebit este pus pe aspectele specifice țărilor în curs de dezvoltare, precum și la diferitele clase și pături sociale în contextul acelorași sisteme și nivele de dezvoltare economică.

Să mai subliniem un alt aspect definitoriu al concepției autorului: delimitîndu-se critic de sus-

ținătorii teoriilor „echilibrului social", Chombart de Lauwe analizează complexul „nevoi-aspirații" ca aspect al **contradicțiilor sociale**: conflictele dintre aspirațiile diferitelor grupuri sociale precum și dintre acestea și structura politică, socială și instituțională definesc rolul transformator al aspirațiilor în raport cu realitatea socială. Pot fi urmărite în acest sens interesantele analize cu privire la raportul dintre **aspirații** și **revendicări** înscrise în cadrul mai larg al studierii rolului activ, revoluționar al conștiinței în viața socială contemporană. Variatele aspecte analizate — problematica cotidiană a nevoilor și aspirațiilor legate de alimentație, sănătate, mediul locuit, familie, învățămînt și cultură — se constituie astfel într-o investigație complexă a raportului dintre **existent** și **necesar**, dintre **ceea ce este dat** și **ceea ce este cerut**. Și, din nou, aceeași preocupare de a depăși o viziune pragmatică, îl determină pe autor să releve sfera largă atît a trebuințelor cît și a aspirațiilor legate nu numai de cerințele materiale ci și de cele privind statutul social sau necesitățile de comunicare și relațiile interpersonale.

În sfîrșit, în această succintă privire de ansamblu a contribuției lui Chombart de Lauwe la edificarea teoriei moderne a aspirațiilor care, desigur, nu se dorește a fi nici un rezumat și nici o sinteză exhaustivă a lucrării, nu putem să nu remarcăm interesul său pentru deschiderea unor noi făgașuri de **valorificare a rezultatelor investigației în practica socială**. Teoria aspirațiilor și metodologia cunoașterii și modelării acestora este privită ca element semnificativ pentru definirea unei politici sociale mai adecvată dinamicii umane a dezvoltării, și, mai ales, pentru optimizarea planificării dezvoltării. Liniile definitorii ale creșterii economice și ale dezvoltării diferitelor aspecte ale vieții sociale, inclusiv evidențierea contradicțiilor

dintre structuri și tendințe pe de o parte și nevoile, respectiv aspirațiile maturizate pe de altă parte — ar face, astfel, posibilă o decizie socială care, purtînd amprenta determinantelor sociale, să realizeze o corelare optimă a condițiilor și tendințelor cu cerințele oamenilor.

Bazată pe o largă și documentată cercetare a fenomenelor vieții, „Pour une sociologie des aspirations" realizează astfel **o primă schiță a unei teorii sociologice a aspirațiilor, valoroasă atît prin implicațiile ei teoretice cît și prin concluziile ei practice**. Ea nu este, desigur, o teorie marxistă a aspirațiilor iar unele limite sau inconsecvențe rezultă din stadiul actual al elaborării: s-ar putea menționa în acest sens insuficienta analiză a conceptului de interes și a implicațiilor sale asupra aspirațiilor; sau ponderea secundară a componentei social-politice în motivația aspirațiilor, precum și unele neclarități privind contradicția dintre aspirații ca revendicări și rolul statului tehnocratic; cu toate acestea, teoria sociologului francez se impune nu numai prin valoarea orientării sale umaniste și democratice ci și prin caracterul său științific și realist.

Constanța preocupărilor profesorului Chombart de Lauwe în ceea ce privește crearea unui real curent de opinie și a unei activități de echipă, inclusiv la nivel internațional, pentru studierea problemei aspirațiilor s-a concretizat după publicarea volumului în cadrul general al cercetării comparative internaționale, propus tot de inițiatorul acestei idei, trasat în studiul privind problematica și programul studierii internaționale a aspirațiilor.[1] Caracteristica esențială a acestei preocupări poate

[1] P. H. Chombart de Lauwe: „Problématique et programme d'une recherche internationale", în vol.: „Aspirations et transformations sociales", Editions Anthropos, Paris, 1970.

fi considerată orientarea pluridisciplinară, asigurarea unei viziuni largi atît asupra domeniilor de investigat cît şi a nivelelor de cercetare precum şi luarea în considerare cu toată atenţia necesară a multiplelor variabile sociale şi culturale de care depinde geneza şi afirmarea aspiraţiilor. Subliniind că se impune studierea relaţiilor între sistemul economic, structurile sociale şi procesele apariţiei aspiraţiilor, autorul indică, într-o concepţie coerentă, atît domeniile şi nivelele de studiat cît şi principiile teoretice şi metodologice.

Principala premisă teoretică este formulată astfel de către autor: „Dacă transformările tehnice şi economice, descoperirile ştiinţifice şi dezvoltarea producţiei au o influenţă decisivă asupra genezei aspiraţiilor şi nevoilor, acestea, la rîndul lor, pot avea un rol în orientarea transformărilor tehnice şi a sistemului economic. Dacă acest lucru nu se realizează, progresul tehnic nu duce în mod necesar la progres social . . ."[1]*. Distingem, din nou, ideea deosebit de valoroasă a autorului cu privire la rolul activ al aspiraţiilor umane în determinarea ţelurilor şi căilor dezvoltării, idee ce îl deosebeşte net de susţinătorii teoriilor tehnocratice ale dezvoltării, care ignoră sau „manipulează" aspiraţiile spre a le face să servească interesele pragmatice de grup; la Chombart de Lauwe, ţelul unei dezvoltări sociale puse în slujba omului presupune* **orientarea dezvoltării** *în funcţie de aspiraţii, ceea ce implică cunoaşterea profundă a complexelor procese ale naşterii, conştientizării şi afirmării nevoilor.*

Definind, astfel, cadrul general al studiului, autorul precizează ca o ipoteză de ansamblu complexitatea planurilor necesare ale investigaţiei şi anume:

[1] Ibidem, p. 276

Preliminarii: *cercetări anterioare, teorii anterioare, observaţie liberă:*

I. **Ipoteze şi studii generale:** *reflecţii asupra conceptelor şi ipotezelor; puncte de reper cu caracter istoric, îndeosebi ultimii 20 de ani; studiul condiţiilor economice, tehnice, demografice, culturale ale societăţii respective; alegerea temelor şi domeniilor de studiu;*

II. **schema polivalentă de observaţie:** domenii *şi nivele de observaţie;*

III. **ancheta exploratorie** asupra aspiraţiilor pre*dominante;*

IV—IX. **plan general al observaţiei experimentale:**

IV — studii de grup;
V — studii de caz;
VI — analiza conţinutului mass-media;
VII — studii specializate;
VIII — monografii comparative;
IX — studii longitudinale privind geneza şi modificarea în timp a aspiraţiilor, conflictele de aspiraţii, raportul acestora cu decizia şi transformarea;

X. **sinteze.**

Fără a putea să ne oprim asupra tuturor capitolelor acestui plan, insistăm asupra schemei polivalente de observaţie concepută de autor nu ca un instrument direct de cercetare ci ca o structură ipotetică a raporturilor dintre domeniile şi nivelele de ansamblu ale studiului, menită să permită o integrare interdisciplinară a diferitelor investigaţii particulare într-un tot coerent şi să realizeze cadrul necesar pentru comparativitate.

Schema este concretizată într-o grilă de observaţie cu două intrări în care sînt dispuse orizontal — domeniile de observaţie şi vertical — nivelele de investigaţie. Domeniile de observaţie corespund manifestărilor societăţii în raport cu care pot fi

DOMENII		NIVELE	A Condiţii şi comportamente: a) Condiţii, mijloace, constrîngeri	b) practică	c) adaptare	B Procese psiho-sociale: d) conştient, inconştient	e) dorinţe, proces afectiv	f) reprezentări, imagini, model	g) interese, preocupări	h) valori	i) aspiraţii	j) nevoi	k) grad de conştiinţă a situaţiei şi evoluţiei	l) grad de satisfacţie	m) scopuri, proiecte	C Realizare: n) alegeri, decizii, orientare	o) revendicări	p) creaţie	D Sinteza: q) sinteză, predominante
I Cadrul de existenţă, economie	Spaţiu, timp, bani	1)																	
	Producţie, muncă	(2																	
	Consum, buget	(3																	
II Structuri sociale, relaţii, comunicare	Clase, statut, mobilitate	(4																	
	Relaţii, comunicare	(5																	
	Familie, copii, rude	(6																	
	Sex, cuplu	(7																	
III Cultură şi transmisie socială	Cultură, dezvoltare	(8																	
	Filozofie, religie, ideologie	(9																	
	Educaţie	(10																	
IV Politică, putere	Decizie, putere, administraţie, viaţa politică	(11																	
V Sinteză	Trecut şi viitor	(12																	
	Predominanţe, constelaţii	(13																	

studiate aspiraţiile grupurilor sociale sau ale persoanelor care le compun. Chombart de Lauwe propune cinci grupuri principale precizînd că acestea nu au scopul de a epuiza posibilităţile existente ci de a regrupa diferitele domenii de observaţie astfel încît să apară cît mai logic raporturile dintre nevoi şi aspiraţii cu ansamblul social respectiv. Pe baza ipotezelor generale ar deveni, astfel, posibilă alegerea unor indicatori, indici şi variabile spre a pune în evidenţă corelaţiile în funcţie de numărul şi intensitatea legăturilor. (vezi schema).

a) **Domeniile de observaţie:** 1) **Cadrul de existenţă** — *demografie-economie; aşa cum precizează autorul „nici un aspect al vieţii sociale nu poate fi înţeles fără a ţine seama de variabilele raportîndu-se la aceste trei domenii. Organizarea spaţiului şi timpului societăţii are drept complement necesar un anumit tip de însuşire a spaţiului şi timpului în viaţa personală. Organizării producţiei şi muncii îi corespund tipuri specifice de comportamente, aspiraţii, orientări în viaţa profesională a individului. De asemeni, problemele sociale ale consumului sînt legate de reprezentările şi de motivaţiile din acelaşi domeniu"*[1].

2) **Structură socială, relaţii, comunicare:** *funcţie de ierarhia claselor sociale şi de gradul de mobilitate orizontală şi verticală, în funcţie de complexitatea interconexiunilor dintre grupurile sociale — aspiraţiile colective şi conflictele de aspiraţii capătă o importanţă specifică"*[2]. *Cel de-al doilea grup este menit să pună, astfel, în relief raportul dintre aspiraţii şi condiţia socială a grupurilor sau indivizilor în raport cu statutul şi itinerariul social ce le este propriu. Pe lîngă diferenţele de clasă se propune urmărirea şi a altor*

[1] Ibidem, p. 282
[2] Ibidem, p. 283

tipuri de raporturi sociale cum sînt comunicaţiile inter-personale, relaţiile familiare şi inter-generaţionale;

3) **cultura şi transmisiunile sociale:** *„individul aparţinînd unei civilizaţii şi care este marcat de o ideologie deţine posibilităţi de dezvoltare culturală care depind de societatea şi mediul respectiv. Atitudinile sale filozofice şi aspiraţiile pe care acestea le produc sînt influenţate de imaginile călăuzitoare, modelele şi miturile dominante în anturajul său social"*[1]. *Fenomenele ce se produc în ceea ce priveşte definirea aspiraţiilor în cursul procesului de socializare şi de educaţie — constituie tema observaţiilor cuprinse în acest grup;*

4) **politica, puterea:** *„Din punct de vedere colectiv problema este, de pildă, aceea a raportului dintre aspiraţiile grupurilor şi deciziile luate de putere pentru orientarea acţiunii sociale. Din punct de vedere individual, este vorba de acţiunea posibilă a unui individ membru al unei societăţi, pentru a participa la decizia colectivă, despre posibilitatea individului de a-şi realiza proiectul personal în cadrul vieţii sociale",*[2]

5) **Sinteza:** *„Cercetarea constelaţiei variabilelor precizînd numărul şi intensitatea legăturilor ar putea facilita o primă analiză a raţiunilor de viaţă ale indivizilor aparţinînd unui anumit grup social al unei anumite societăţi, permiţînd, totodată, compararea situaţiei din două sau mai multe societăţi diferite"*[3].

b) **Nivelele de investigaţie:** *În această raportare pe verticală, autorul propune luarea în considerare a 17 nivele (precizînd că acestea nu au nici un ca-*

[1] Ibidem, p. 283
[2] Ibidem, p. 284
[3] Ibidem, p. 285

racter ierarhic şi nici de succesiune sistematică), grupate la rîndul lor în patru mari domenii şi anume:

A — **Condiţii şi comportamente:** *„Prin intermediul studiului condiţiilor, observatorul caută să precizeze posibilităţile, mijloacele, constrîngerile, în general împrejurările în care are loc geneza aspiraţiilor în legătură cu conjunctura şi cu desfăşurarea istorică în care sînt implicaţi indivizii şi grupurile respective. În această fază a observaţiei accentul este pus pe practicile proprii domeniului studiat, practici cunoscute prin anchete sau date statistice"*[1].

B — **Procese psiho-sociale:** *„Al doilea grup cuprinde ansamblul proceselor psiho-sociale prin care se realizează geneza nevoilor şi aspiraţiilor în viaţa socială şi individuală"*[2]. *Autorul se referă la rolul inconştientului (cunoscut, în mod relativ, prin amintirile copilăriei, visuri, limbaj — la nivelul individului sau prin cîntec, poezii, presă, film etc. la nivel colectiv), la formularea dorinţelor şi la modalităţile afective şi raţionale de exprimare a cerinţelor personale şi colective, la elaborarea reprezentărilor individuale şi colective, a miturilor, la fixarea modelelor, la definirea intereselor şi preocupărilor, raportarea la valori, precum şi la precizarea aspiraţiilor înseşi — punctul central al procesului studiat: „Aspiraţiile sînt legate de toate noţiunile precedente. Ele se exprimă în practici şi reprezentări, sînt corelate cu interesele, cu preocupările, cu gradul mai mic sau mai mare de satisfacere a acestora. Orientate spre viitor, ele tind să oblige individul la depăşirea situaţiei prezente. Ele sînt, astfel, o anticipare a nevoilor pe care le provoacă. Dar, în acelaşi timp, nevoile liberează*

[1] Ibidem, p. 285
[2] Ibidem, p. 286

și modelează noi aspirații. Dialectica nevoi-aspirații în istoria personală și în transformarea socială este în strînsă corelație cu toate procesele analizate în cadrul tabloului"[1]. *Același grup B mai cuprinde alte trei nivele de studiu și anume: gradul de conștiință a situației și evoluției, nivelul de satisfacere precum și țelurile și proiectele. „Aci, aspirațiile sînt coordonate și rationalizate într-un plan mai mult sau mai puțin coerent prin care individul intenționează transformarea structurii sociale în care este implicat. Acest proiect capătă un sens, devine o rațiune de viață în măsura în care permite individului sau societății să progreseze spre un scop ales în funcție de un sistem de valori, care, la rîndul lui, este mereu confruntat cu schimbările economice și sociale*"[2].

C — **Realizarea:** *„Luarea de cunoștință a aspirațiilor și nevoilor, manifestarea lor în revendicări, realizarea lor în viață socială sînt cele trei momente ale acțiunii*"[3]. *Grupul cuprinde la rîndul lui trei nivele: opțiunile și deciziile, revendicările și acțiunea transformatoare, creatoare.*

D — Ultimul nivel este cel al sintezei relevînd concordanțele sau discordanțele situațiilor analizate anterior și permițînd, prin comparare cu sinteza pe orizontală, evidențierea caracteristicilor de ansamblu, mai ales a contradicțiilor ce apar în diferitele domenii între nivelele afirmării aspirațiilor, respectiv nevoilor și condițiile realizării lor.

Ne-am oprit mai pe larg asupra grilei de observație deși, în concepția autorului, ea are numai un rol pregătitor, pentru că în ansamblul planului de cercetare, grila concretizează ansamblul de concepte și probleme pe care cercetarea le urmărește

[1] Ibidem, p. 287
[2] Ibidem, p. 287
[3] Ibidem, p. 287

și reliefează cu cea mai mare claritate anvergura și complexitatea obiectului de studiu. Împreună cu preliminariile teoretice, schema polivalentă de observație reprezintă numai partea pregătitoare a cercetării a cărei desfășurare cuprinde numeroase alte etape menționate mai sus și la care nu ne vom mai referi, recomandînd cititorului interesat studiul textului de referință. Vom mai menționa numai precizarea făcută de autor că întreaga ipoteză de cercetare, la realizarea căreia s-a trecut de altfel atît în Franța cît și în alte țări, urmează să fie permanent îmbunătățită, eventual chiar revizuită luînd în considerație atît experiența practicii cercetării cît și diversitatea condițiilor sociale, economice și culturale naționale.

Corelarea bogăției de concluzii teoretice și de sinteze a numeroase investigații cuprinse în volumul a cărui postfață o constituie aceste pagini — cu noile ipoteze și proiecte de cercetare relevate de studiul mai recent la care ne-am oprit — pun în lumină, ceea ce ni se pare a fi trăsătura cea mai caracteristică a prezenței lui P. H. Chombart de Lauwe în frontul cercetării din domeniul științelor sociale: o gîndire de anvergură, în plin și continuu proces de devenire, izvorînd din marile probleme sociale ale epocii și orientată spre punerea în valoare cît mai deplină a posibilităților de acțiune socială, de transformare progresistă a realității prezente. *Viața, cu multitudinea ei de aspecte „majore" și „minore" cu, împlinirile și neîmplinirile ei, cu dezvoltările și contradicțiile ei perpetue, viața societăților și grupurilor în cadrul cărora nu este niciodată neglijată individualitatea personalităților umane, cu infinita ei profunzime și complexitate — aceasta este materia unui studiu în care tehnicile sînt întotdeauna subordonate țelurilor sociale umaniste ale afirmării omului, ale înnoirii sociale.*

Relevarea de către autor a valorii principiale și practice a cunoașterii și acțiunii pentru realizarea nevoilor și aspirațiilor umane prin influențarea și, chiar determinarea proceselor de decizie socială astfel ca acestea să țină seama de trebuințele oamenilor, de proiectele și de revendicările lor, de marea lor aspirație pentru progres — se afirmă ca o contribuție de cea mai mare actualitate în preocupările de azi nu numai ale cercetătorilor ci și ale factorilor de conducere, ale tuturor forțelor sociale angajate în opera de transformare socială, ale întregii opinii publice. În prezent, cînd cercetările de prospectivă socială cunosc o proliferare fără precedent, reflectînd acuitatea cu care omenirea întreagă își pune problemele căilor viitoare ale dezvoltării — opera lui Chombart de Lauwe se înscrie în frontul tot mai larg al celor care pledează și acționează pentru o concepție și practică umanistă a dezvoltării.

Putem aminti în acest context interesantele considerații critice făcute de F. H. Tenbruck cu privire la ceea ce el considera a fi antinomia dintre speranțele quasi-absolute pe care planificarea și, în general, prospectiva modernă le cultivă în opinia publică și imposibilitatea realizării lor ca urmare a faptului că „nici un progres al cunoașterii nu va putea să-l scoată pe om din situația sa invariabilă de predicție incertă, aceea de a decide riscînd sau, chiar, de a decide în nesiguranță"[1]*. Dacă concepția sa relevă un scepticism pe care nu-l împărtășim, este cert că aprecierile lucide cu privire la necesitatea evitării unui normativism excesiv al planificării, pasibil a se transforma în utopism, trebuiesc luate în considerație cu toată*

[1] F. H. Tenbruck: „Limits of Planning", ex policopiat, comunicare la Congresul mondial de sociologie de la Varna, 1970, p. 5.

atenția. Sociologul vest-german relevă în mod justificat deosebirea marcată dintre bogăția și, chiar, valoarea judecăților „ex post" pe de o parte și sărăcia precum și nesiguranța predicțiilor „ex ante" pe de altă pare. El pare, însă, a se îndoi nu doar de posibilitatea actuală dar și de cea de principiu a creșterii progresive a valorii de realitate a predicției și, pe baza ei, a eficienței planificării. Or, tocmai în acest sens aduce un răspuns promițător seria studiilor din care face parte și lucrarea lui Chombart de Lauwe, studii care îmbogățesc **cunoașterea dinamicii sociale printr-o dimensiune esențială pentru a realiza legătura dintre prezent și viitor: aspirațiile, concrescute din realitățile existente dar transcendente față de acestea și definind în corelare cu Posibilul și cu Necesarul țelurile și căile Viitorului.** *Deși aflată încă la primele ei dezvoltări, cercetarea nevoilor și aspirațiilor se remarcă de pe acum, cu certitudine, ca unul din domeniile cele mai fructuoase ale adîncirii cunoașterii vieții sociale, condiție a prospectivei și a acțiunii transformatoare eficiente.*

Cititorul a observat, desigur, legătura strînsă a studiului autorului francez cu condiția și problematica specifică țării sale, sistemul social, economic și politic al acesteia. Rigoarea științifică a sociologului l-a făcut să precizeze de altfel, el însuși, specificitatea multora dintre analizele întreprinse sau dintre soluțiile propuse, raportarea lor la contextul social respectiv. Pentru cititorul sau specialistul nostru, care se raportează la condițiile socialiste ale României contemporane, aceste concluzii și proiecte poartă, însă, pe lîngă valoarea de informare și cunoaștere a unor parametri relativ deosebiți și pe aceea a unei aprofundări, prin comparație, a realităților în care trăiesc.

Într-adevăr, dinamica aspirațiilor constituie un proces social în care existența și conștiința, ne-

voile și idealurile, necesitățile și posibilitățile se așază în ecuații specifice în raport cu contextul social general. O dată cu transformările radicale petrecute în raporturile de proprietate și în relațiile de producție, în conducerea unitară și planificată a economiei și vieții sociale, în trecerea la făurirea conștientă a istoriei de către mase, în preschimbarea radicală a conștiinței lor — socialismul creează un cadru istoric nou și specific pentru afirmarea și realizarea aspirațiilor umane: nevoile oamenilor, nevoi ținînd atît de creșterea bunăstării cît și de afirmarea multilaterală a personalității lor, alcătuiesc însăși temeiul dezvoltării sociale, țelul ansamblului de activități ce se desfășoară în domeniul producției materiale și spirituale. Satisfăcînd într-o măsură tot mai deplină nevoile maselor largi, ale întregului popor — socialismul creează premisele unei etape superioare de manifestare a rolului aspirațiilor în viața socială: satisfacerea mereu sporită a necesităților materiale și spirituale ale poporului prin însăși efortul constructiv, dinamic al acestuia și prin conducerea conștientă, planificată a dezvoltării sociale — dinamizează afirmarea continuă a unor aspirații tot mai cutezătoare care, la rîndul lor, se transformă în factori propulsivi ai progresului. *În termenii lui Chombart de Lauwe, „nevoile-aspirații" dobîndesc, în condițiile socialismului, capacitatea de a se transforma în mod necesar în „nevoi-obligații" în sensul că însuși caracterul dezvoltării sociale asigură, pe măsura posibilităților, transformarea cerințelor și idealurilor în realități, desigur nu în mod spontan, automat, fără dificultăți și, chiar contradicții, mai ales între creșterea accelerată a nivelului de aspirații și posibilitățile istoric-limitate de realizare a lor.*

Așa cum arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu în raportul prezentat la Conferința Națională a Partidului: „Activitatea de conducere planificată trebuie să pornească de la obiectivele fundamentale strategice ale partidului nostru comunist — făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, edificarea orînduirii comuniste în România", deoarece „prin întreaga sa activitate, partidul comunist a dovedit că se identifică cu aspirațiile cele mai profunde ale oamenilor muncii, cu interesele întregii națiuni socialiste"[1]. Realizarea unui asemenea obiectiv strategic istoric cum este lichidarea cu desăvîrșire în următorii 15—20 ani a rămînerii în urmă și înscrierea României în rîndul țărilor cu o înaltă dezvoltare constituie cea mai grăitoare ilustrare a superiorității socialismului, a capacității sale ca, pe baza unei politici juste, expresie a intereselor, nevoilor și aspirațiilor maselor și a înfăptuirii consecvente a acestei politici, să se asigure o dezvoltare rapidă și multilaterală a societății puse în întregime în slujba poporului.

Analiza cuprinsă în lucrarea sociologului francez trebuie astfel privită prin prisma specificului societății noastre, a noilor legități și a dialecticii proprii socialismului. Cu toate limitele și deosebirile ce apar în mod firesc atunci cînd ea se aplică unor condiții social-istorice deosebite — considerăm că studierea problematicii aspirațiilor reprezintă un instrument important pentru o mai bună înțelegere a complexității factorilor și pîrghiilor ce se afirmă în cursul dezvoltării social-economice și spirituale.

În țara noastră, orînduirea socialistă a făcut ca preocupările legate de conducerea științifică a vieții sociale, inclusiv activitatea de prognoză și planificare să-și dovedească nu numai necesitatea dar și eficiența și să dobîndească o aplicare tot mai largă

1 N. Ceaușescu: *Raport prezentat la Conferința Națională a P.C.R.*, Ed. Politică 1972, pg. 44—45.

ca urmare a caracterului unitar al economiei, a noilor relații de producție și a realizării democrației socialiste care asigură maselor capacitatea reală de participare la decizie.

Așa cum se știe, Conferința Națională a Partidului a stabilit orientările și măsurile privind organizarea și desfășurarea activității de elaborare a prognozelor privind dezvoltarea economică și socială a țării pînă în anul 1990 iar pentru unele domenii pînă în anul 2000. Marcînd o nouă etapă în perfecționarea sistemelor de conducere și de planificare, aceste prognoze, pe baza cărora se va elabora programul dezvoltării țării noastre în următorii 15—20 ani — parte integrantă a programului partidului ce va fi adoptat de viitorul Congres, program în centrul căruia se află ca obiectiv fundamental făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate — se caracterizează printr-o concepție largă, printr-o viziune umanistă consecventă.

Reiese din acest vast cadru de preocupări însemnătatea deosebită a continuei perfecționări a mijloacelor de cunoaștere și de prospectare a dezvoltării sociale în cadrul căreia, îndeosebi în condițiile societății noastre, studiul dinamicii nevoilor și aspirațiilor se relevă a avea o excepțională însemnătate și actualitate.

Mult timp, constituirea unei științe a aspirațiilor a fost ea însăși o aspirație cu puține și îndepărtate șanse de realizare. Epoca noastră, puternic orientată spre viitor, și îndeosebi condițiile specifice ale socialismului ne apropie tot mai mult de realizarea acestei aspirații. Năzuința de a pune la dispoziția cititorului român una din lucrările de pionierat în acest nou domeniu al sociologiei a reprezentat principala noastră ... aspirație pe care sperăm că specialiștii și publicul larg n-o vor lăsa fără ecou.

București, iulie 1972 dr. Fred MAHLER

CUPRINSUL

Prefața la ediția română 5

Introducere

1. Ipoteze asupra genezei și rolului aspirațiilor și nevoilor în societățile sec. XX. 9

Partea întîi

Elemente pentru o teorie

2. Aspirații, imagini-ghid și transformări sociale 31
3. Dinamica aspirațiilor și transformarea instituțiilor 52
4. Aspirații, revendicări și conflicte 78

Partea a doua

Aspirații și transformarea vieții cotidiene

5. Preocupare, interes liber și praguri ale aspirației 95
6. Evoluția nevoilor și transformările spațiului de locuit 108
7. Aspirații, decizie și organizarea spațiului . . 121

Partea a treia

Aspirații, cultură și dezvoltare

8. Oboseala ca neadaptare a mijloacelor la aspirații 133

9. Conştiinţa evoluţiei şi planificarea 151
10. Potenţialul uman al dezvoltării 159
11. Sisteme de valori şi aspiraţii culturale . . . 172

Referinţe 189
Bibliografie 191
Postfaţă 199

Redactor: TUDOR CATINEANU
Tehnoredactor: CONSTANTIN RUSU

Apărut: 1972. Comanda nr. 1021. Coli de tipar: 9,33. Tiraj: 4 300+140 broşat. Hîrtia: tipar inalt A 63 g/m². Format: 60×90/24. C.Z. pentru biblioteci: 301.

Tiparul executat sub comanda nr. 503,
la Întreprinderea poligrafică „Crişana" Oradea,
Str. Moscovei nr. 5
Republica Socialistă România